

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «Економіка». Випуск 14

**ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
У ПІСЛЯКРИЗОВОМУ СВІТІ**

Аналітична доповідь

Київ 2014

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Авторський колектив:

*Я. А. Жаліло, к. е. н., с. н. с. (керівник авторського колективу);
Д. С. Покришка (розд. 1.1, 1.3, 3.2, 3.3);
Я. В. Белінська, д. е. н., проф. (розд. 1.1, 2, 3.3);
Я. В. Бережний, к. держ. упр. (розд. 2, 3.2–3.4);
І. В. Клименко, к. е. н. (розд. 3.1, 3.3);
Д. В. Ляпін, к. т. н. (розд. 2, 3.2);
Н. С. Медведкова, к. е. н. (розд. 1.2);
О. О. Молдован, к. е. н. (розд. 1.2, 3.3);
А. П. Павлюк, к. е. н., с. н. с. (розд. 1.1, 3.3);
О. М. Пищуліна, к. с. н., с. н. с. (розд. 3.3, 4);
І. В. Ус (розд. 1.3, 3.3);
О. М. Шаров, д. е. н., проф. (розд. 1.3, 3.1, 3.3)*

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Формування моделі економічного розвитку України у після-
Ф 79 кризовому світі : аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка,
Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2014. – 116 с. – (Сер. «Еконо-
міка», вип. 14).

ISBN 978-966-554-219-3

Досліджено особливості макроекономічної ситуації в Україні протягом 2013 р., зроблено висновки щодо особливостей еволюції післякризової моделі економічного розвитку в умовах поширення депресивних тенденцій. Оцінено ризики та перспективи подальшої економічної динаміки, сформульовано основні характеристики та орієнтири побудови нової економічної моделі для України.

ВСТУП

Світ у 2013 р. залишався у полоні наслідків глибокої фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Період пожвавлення та оптимістичних очікувань, притаманний першим післякризовим рокам, змінився поширенням депресивних тенденцій. Стагнація провідних економічних центрів світу не могла не зачепити й Україну, економіка якої другий рік поспіль демонструє негативну динаміку.

Очікуваний багатьма експертами кризовий «обвал» 2012 р. в Україні не відбувся, проте не відбулося також відновлення позитивної економічної динаміки у 2013 р. За відсутності ресурсів для здійснення структурних зрушень у рамках традиційної моделі затяжне утримування економіки від кризового падіння сформувало підвалини «самовідтворюваної стагнації» з постійним посиленням ризиків для підприємницького сектору від дій фіскальної влади, а у другій половині року – із закономірним погіршенням становища у бюджетній сфері. Це стало живильним середовищем для різкого загострення соціальної напруженості наприкінці року.

Попри поширене «побутове» розуміння сучасного становища у світі як кризового, вважаємо за можливе стверджувати, що світова фінансово-економічна криза як результат критичного накопичення системних суперечностей, яке призвело до «відносного перевиробництва товарів та послуг, що не знаходять споживачів унаслідок обмеженої платіжної спроможності населення¹» нині вже відійшла у минуле.

---

¹ Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк [та ін.]. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев, І. В. Розпутенко [та ін.]. – 2011. – С. 325.

Натомість значна інституційна інерція обумовила у більшості країн (насамперед розвинуеного світу) намагання відновити у післякризовий період старі, традиційні моделі розвитку, що призвело до затягування розвинуеного світу у стан депресивності. Фінансово-економічна криза перетворилася у світовому масштабі на кризу моделі. Країни, що розвиваються, мають інші, більш динамічні моделі економічного розвитку, тому демонструють значно ліпші показники економічного зростання.

В Україні протягом 2010–2013 рр. здійснено низку важливих перетворень, які мали б закласти підвалини зміни моделі розвитку, що спричинила глибоку та всеосяжну кризу кінця минулого десятиріччя. Проте наростання явищ економічної стагнації протягом 2012 та особливо 2013 рр. повернуло національну економіку до логіки «пожежного» реагування на виклики економічної депресії, що не лише завадило розкриттю потенціалу зазначених зрушень, а й спричинило певне «розмивання» досягнутого інституційного прогресу.

Накопичення «критичної маси» ліберальних відносин, які перебувають поза межами державного регулювання, обґрунтовано вважається однією з підвалин кризи 2008–2009 рр. Якісний злам, що відбувся внаслідок кризи, полягає в поширенні розуміння необхідності якісної зміни ролі держави в економіці. Криза наочно продемонструвала неефективність стандартних макроекономічних регуляторів як для запобігання накопиченню системних суперечностей перед кризою, так і для досягнення належного поживлення у післякризовий період. Проте бізнес реально потребує діяльності держави як регулятора («арбітра»), що модерує діяльність об'єктивно ліберального економічного середовища з метою подолання негативних екстерналій. Отже, ефективні важелі здійснення державної політики зміщуються в інституційну сферу: ведення діалогу, державно-приватне партнерство, створення інституційної інфраструктури ринків, забезпечення соціальної відповідальності бізнесу тощо. Така перебудова стосунків між державою як суб'єктом економічної політики та економічними агентами як об'єктом, очевидно, стане головною особливістю національних економічних політик на найближчі десятиріччя.

Нині перебудова національних моделей розвитку стає типовим явищем для сучасного світу. Досягнення належного поступу післякризового економічного відновлення, не говорячи вже про забезпечення

антикризової стійкості, мають розглядатися винятково крізь призму зміни інструментів і практик державної політики, інституційного середовища розвитку, уточнення цільових орієнтирів і пріоритетів, що загалом становить поняття перебудови моделі.

У сучасній економіці формування нової моделі економічного розвитку може бути успішним, якщо держава не *будує* модель як втілення ідеального, відірваного від об'єктивних реалій бажаного образу, а *скеровує* процеси формування моделі під впливом об'єктивних закономірностей глобального та національного розвитку, з огляду на потребу підтримки конструктивних процесів, що сприяють досягненню визначених цілей та орієнтирів, максимального послаблення ризиків і загроз розвитку.

Досить очевидно є потреба принципового оновлення джерел економічного та соціального розвитку України, можливого на засадах нової моделі розвитку, адекватної викликам, що надходять як від післякризового світу, так і від нагромаджених внутрішніх системних суперечностей. Вектор відповідних змін досить чітко визначений орієнтирами євромодернізації, встановленими парафованою угодою про асоціацію між Україною та ЄС, його практичне втілення розпочато численними нормативно-правовими актами, ухваленими протягом 2012–2013 рр. Проте системності цих змін досі бракує для формування підвалин нової моделі розвитку. Саме досягнення такої системності у спосіб завершення перебудови правової системи та практичної *інтеграції* нової правової системи у вітчизняне інституційне середовище і має стати першочерговим завданням державної політики на сучасному етапі. Реалізація цього завдання виходить поза межі функцій власне державної влади, і потребує зусиль усього ділового середовища та громадянського суспільства. Це є можливим лише на підґрунті широкого суспільного діалогу, який має раціоналізувати наявні кризові «точки» та відновити втрачену консолідованість суспільства.

Це дослідження продовжує серію розробок фахівців НІСД, у яких обґрунтовувалися ризики виникнення макроекономічної нестабільності в Україні², аналізувалися перші прояви кризи³, процес поширення

---

² *Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України* / Я. А. Жаліло [та ін.]. – К. : НІСД, 2008. – 88 с.

³ *Динаміка зростання та ризики нестабільності економіки України в 2008 році* / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2008. – 108 с.

кризових явищ в Україні⁴ та процес післякризового відновлення⁵ й перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності⁶. Авторами вивчаються особливості макроекономічної ситуації в Україні протягом 2013 р., робляться висновки щодо особливостей еволюції післякризової моделі економічного розвитку в умовах поширення депресивних тенденцій, оцінюються ризики та перспективи подальшої економічної динаміки й формулюються основні характеристики та орієнтири побудови нової економічної моделі для України.

1. ТЕНДЕНЦІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У 2013 РОЦІ

1.1. Динаміка та чинники економічного зростання

Значна частина експертів висловлювала поміркований оптимізм щодо перспектив економіки України у 2013 р., пов'язаний як з очікуваним міжнародними організаціями поживленням розвинених економік світу, так і з результатами здійснених в Україні протягом 2012 р. важливих рішень, спрямованих на поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату⁷. Зрештою цей оптимізм знайшов вияв у макро-

---

⁴ *Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи* / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська [та ін.] ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.; *Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму?* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, О. С. Бабанін [та ін.]. – К. : НІСД, 2009. – 128 с.

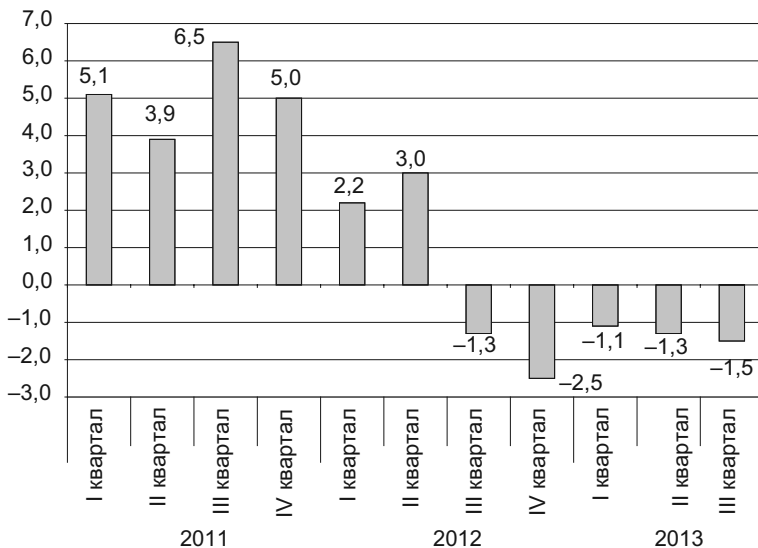
⁵ *Ризики економічної депресії та потенціал післякризового відновлення економіки України* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2009. – 64 с.; *Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2010. – 96 с.; *Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2010. – 104 с.; *Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 144 с.

⁶ *Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 120 с.

⁷ Там само.

економічному прогнозі, закладеному в основу Держбюджету України на 2013 р.

На жаль, здійснення позитивних очікувань не відбулося. Приріст ВВП країн ЄС, за оцінками МВФ, у 2013 р. перебуватиме на нульовій відмітці, країн єврозони – знизиться на 0,4 %. Слабкий зовнішній попит на продукцію українських виробників галузей-експортерів при незавершеності й недостатній ефективності масштабних реформ, спрямованих на модернізацію економіки та поліпшення макроекономічних балансів, призвели до того, що економіка України також продовжила занурення в рецесію, яка розпочалася з другого півріччя 2012 р. Реальний ВВП країни впав на 1,1 % у I кв. та 1,3 % – у II-III кварталах порівняно з відповідними періодами 2012 р. (рис. 1).

**Рис. 1. Динаміка ВВП України у 2011–2013 рр.,
% до відповідного періоду попереднього року**

Більшість видів економічної діяльності у січні-вересні 2013 р. демонструвала від’ємну динаміку створення валової доданої вартості (ВДВ) порівняно з відповідним періодом 2012 р. (рис. 2). Найсуттєвіше зниження обсягів ВДВ відбулося у сфері будівництва (на 16,1 %), що

обумовлено насамперед завершенням у 2012 р. масштабних інфраструктурних проєктів, пов'язаних із проведенням чемпіонату Європи з футболу 2012 р., які забезпечили позитивну динаміку 2011 р. і наступного року утримували галузь від глибшого падіння на тлі інвестиційної рецесії. Високими були темпи скорочення виробництва ВДВ у промисловості, насамперед у переробній (9,5 %). Ці види економічної діяльності і стали головними рушіями негативних показників економічного зростання в Україні у 2013 р. (рис. 3).

Загалом у січні-вересні 2013 р. помітну позитивну динаміку виробництва ВДВ демонстрували лише сільське господарство та сфера торгівлі. Динаміка торгівлі залишалася позитивною, проте суттєво слабшою, ніж у 2012 р.

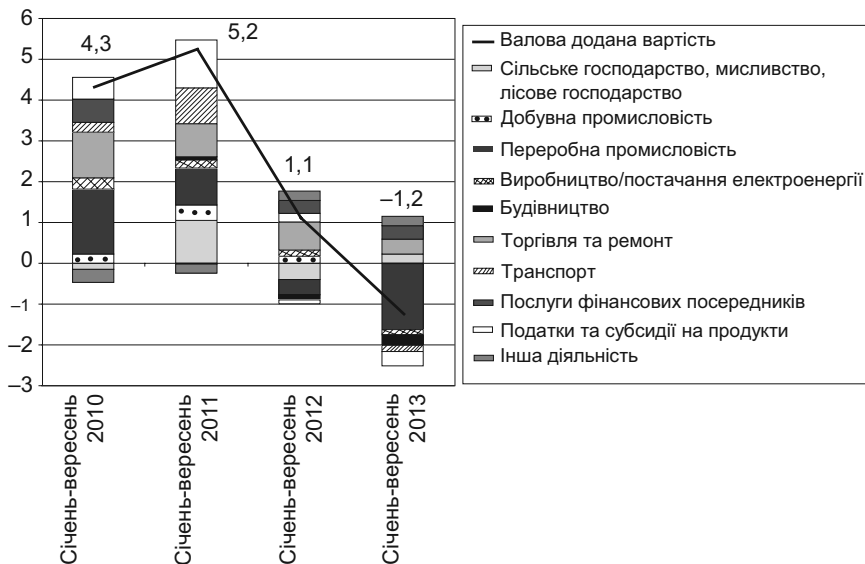

Рис. 2. Динаміка валової доданої вартості за видами діяльності у 2013 р., %

Протягом 2013 р. тривала тенденція до зниження економічної активності в головних сферах реального сектору економіки (рис. 4). Зокрема посилилося скорочення обсягів промислового виробництва (рис. 5). Загальний обсяг виробленої промислової продукції за січень-грудень 2013 р. порівняно з аналогічним періодом 2012 р. зменшився

на 4,3 %. На підприємствах переробної промисловості обсяг виробництва скоротився на 7,1 %, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 1,4 %.

Рис. 3. Внески видів економічної діяльності в динаміку ВВП у січні-вересні 2011–2013 рр., в.п.

У січні-грудні 2013 р. зростання виробництва відбулося лише у таких трьох видах промислової діяльності: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (на 11,8 %) та виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (на 2,5 %), добувна промисловість і розроблення кар’єрів (на 0,6 %) (рис. 6). Усі інші галузі промисловості скоротили обсяги виробництва. Найбільш гостро негативні тенденції розгортаються у переробній промисловості, де скорочення виробництва становило 7,1 % до відповідного періоду 2012 р., тоді як аналогічний показник 2012 р. становив 2,0 %. Найбільше скоротилися виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (на 16,9 %), машинобудування, крім ремонту й монтажу машин та устаткування (на 13,2 %), виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (на 10,8 %).

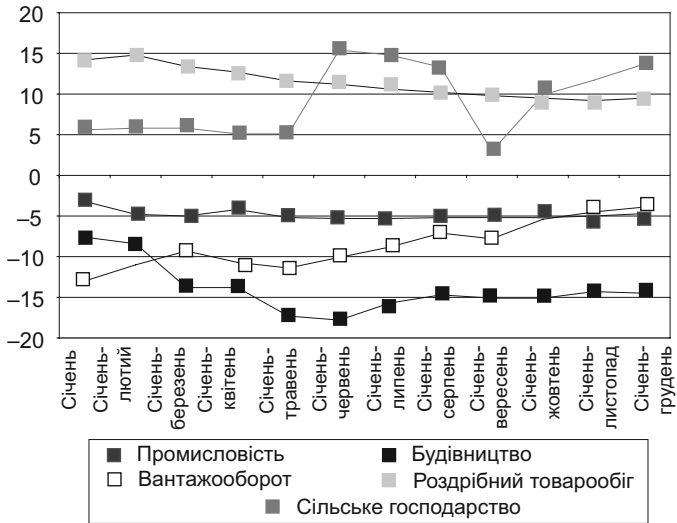

Рис. 4. Динаміка приросту обсягів виробництва за видами економічної діяльності у 2013 р., % до відповідного періоду попереднього року, кумулятивно за період з початку року

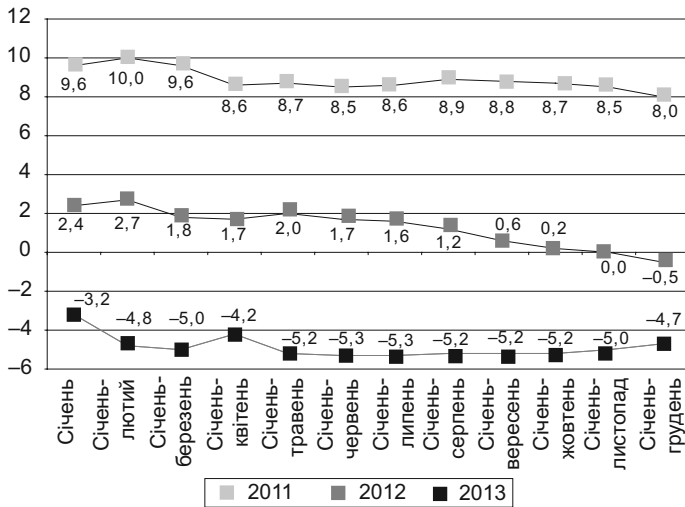
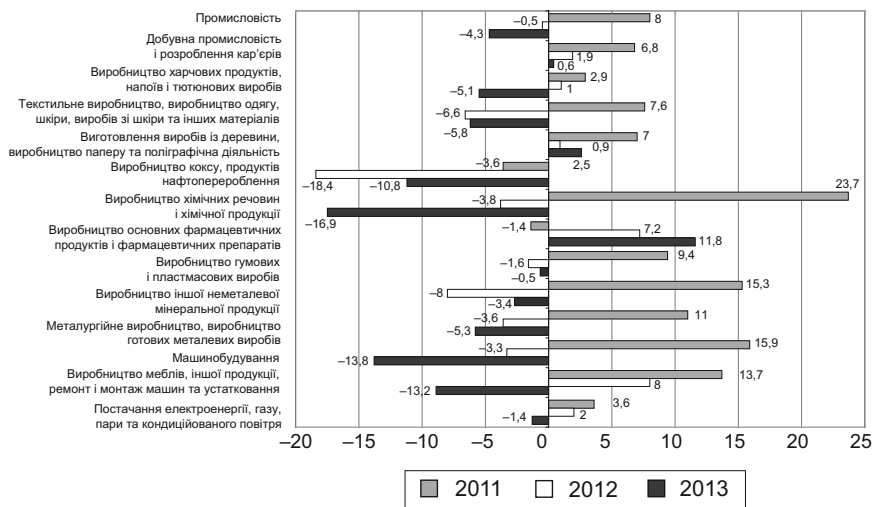

Рис. 5. Динаміка промислового виробництва у 2011–2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Рис. 6. Динаміка промислового виробництва у 2011–2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

З-поміж чинників, що формували динаміку промислового виробництва, насамперед слід відзначити такі:

- *несприятлива для українських виробників кон'юнктура світових товарних ринків*, що зумовила слабкий зовнішній попит і зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію. Низький зовнішній попит мав визначальний вплив на зменшення обсягів виробництва таких експортоорієнтованих галузей економіки, як металургія (на 5,3 %), машинобудування (на 13,2 %) та виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (на 16,9 %);

- *високі ціни на імпортовану сировину для окремих галузей промисловості*. Так, висока ціна на природний газ для України знижує конкурентоспроможність хімічної продукції. Висока ціна на нафту та імпортне мито, що знижує рентабельність виробництва нафтопродуктів, призводять до скорочення виробництва на українських нафтопереробних підприємствах: обсяги виробництва продуктів нафтоперероблення скоротилися на 22,7 % порівняно з 2012 р.;

- *заходи, застосовані Російською Федерацією для захисту власного ринку, та низка політично мотивованих дискримінаційних дій щодо*

українських експортерів. Зокрема утилізаційний збір на легкові та вантажні автомобілі, які виробляються на території Російської Федерації або ввозяться з інших країн (крім країн Митного союзу), введений із 16 вересня 2012 р., негативно впливав на вітчизняне виробництво автотранспортних засобів. Дискримінаційні обмеження на ввезення до Російської Федерації окремих харчових продуктів із України спричинили негативні тенденції в динаміці виробництва харчової промисловості. Додаткові торговельні обмеження, застосовані щодо українських товарів наприкінці року, обумовили зниження місячних обсягів експорту з України до РФ у жовтні – на 20,8 %, у листопаді – 17,8 % (загалом за 11 місяців – на 14,1 %);

- *високий рівень внутрішнього споживчого попиту*, що зумовлював відносно стійку динаміку галузей, орієнтованих на внутрішній ринок. Динаміка обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів була позитивною упродовж січня-квітня 2013 р., проте з травня спостерігається прогресуюче скорочення виробництва на підприємствах галузі насамперед унаслідок скорочення експорту до Російської Федерації. У результаті за січень-грудень 2013 р. обсяги виробництва в харчовій промисловості скоротилися на 5,1 %;

- *скорочення інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання*. Наслідком гальмування інвестиційних процесів стало зниження попиту на продукцію машинобудування, металургії, будматеріали тощо, що не дало змоги компенсувати втрати зазначених секторів за рахунок звуження зовнішнього попиту.

Упродовж 2013 р. триває спад будівельної галузі, яка вже кілька років перебуває у стані глибокої рецесії. У 2013 р. обсяг виконаних будівельних робіт скоротився на 14,5 % порівняно з 2012 р. Структура спаду чітко відображає визначальну роль попиту домогосподарств як рушія динаміки. Активність у галузі підтримується насамперед у сегменті житлового будівництва, водночас у сегменті будівництва інженерних споруд обсяг виробництва зменшився на 18,8 %.

Негативна динаміка промисловості та будівництва обумовила погіршення становища транспортної галузі. За 2013 р. підприємствами транспорту перевезено вантажів на 1,9 % менше, ніж за 2012 р.

Єдиною сферою української економіки, яка у 2013 р. продемонструвала стійкий динамічний розвиток, є сільське господарство, виробництво продукції якого за 2013 р. (за попередніми даними) зросло

на 13,7 % порівняно з 2012 р. Поліпшення показників спостерігалось в обох сегментах аграрного сектору – рослинництві і тваринництві, які демонстрували найліпші показники роботи за відповідний період за останні п'ять років.

Нарощення обсягів сільськогосподарського виробництва відбувалося насамперед завдяки стрімкому зростанню обсягів продукції рослинництва – на 18,1 % за 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. За попередніми даними, у 2013 р. було зібрано майже 63 млн т зернових культур (вага після доробки), що на 36,3 % більше, ніж у 2012 р. Отримання хорошого врожаю 2013 р. створило передумови для активізації діяльності промислових виробників, що займаються переробкою сільськогосподарської продукції, а також розвитку тваринницької галузі.

Основними чинниками позитивної динаміки сільського господарства були сприятливі погодні умови, збільшення фінансової підтримки сільгоспвиробників банківським сектором та активізація державних програм відродження окремих напрямів тваринництва⁸. Зокрема обсяги нових кредитів, наданих банками сільськогосподарським корпораціям протягом січня-вересня 2013 р., зросли на третину порівняно з відповідним періодом 2012 р. і становили 49,1 млрд грн (36,7 млрд грн у січні-вересні 2012 р.). Державна допомога, а також уповільнення темпів подорожчання кормів завдяки високому врожаю сільськогосподарських культур у 2011-2012 рр. дали змогу забезпечити стійкий приріст виробництва продукції тваринництва, який за попередніми даними у 2013 р. становив 4,8 %. Варто також ураховувати позитивний ефект від зростання інвестицій в аграрний сектор: у 2011 р. капітальні інвестиції в галузь зросли на 34,1 %, 2012 р. – на 13,2 %, за три квартали 2013 р. (на тлі загального падіння інвестицій в економіці) – на 0,6 %.

Позитивні результати діяльності демонструвала також сфера роздрібною торгівлі, якій завдяки стійкому споживчому попиту вдалося забезпечити зростання товарообороту у 2013 р. на 9,5 % порівняно з 2012 р. Проте динаміка галузі протягом року поступово слабшала.

У 2013 р. відбулися суттєві зміни у співвідношенні основних джерел формування ВВП. Фактично єдиним рушієм економічної активності був внутрішній споживчий попит, сформований переважно за рахунок

---

⁸ *Бюлетень* Національного банку України. – 2013. – № 8 (245). – С. 22.

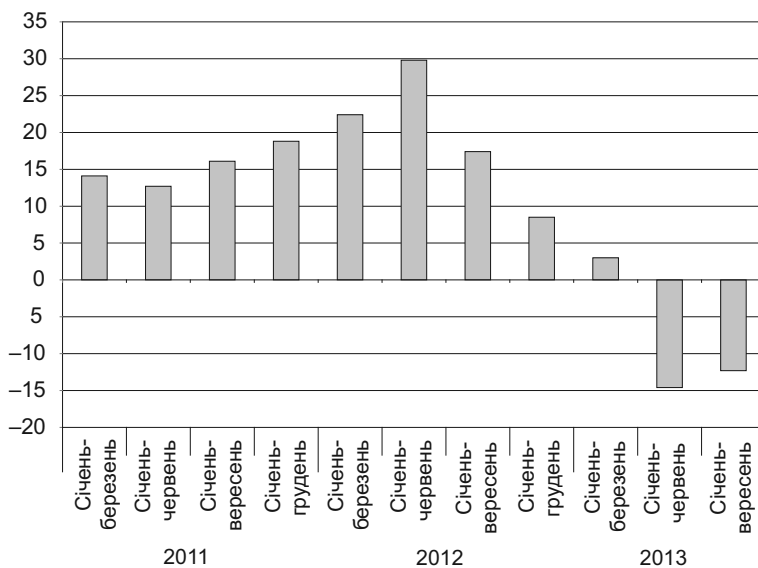
зростання споживчих витрат домашніх господарств. Зростання споживчого попиту зумовлене стабільним зростанням реальної заробітної плати (за січень-листопад 2013 р. приріст становив 8,4 % до відповідного періоду 2012 р.) та відсутністю споживчої інфляції (індекс споживчих цін на товари й послуги у січні-грудні 2013 р. становив 99,7 % до відповідного періоду 2012 р. завдяки зниженню внутрішніх цін на більшість асортименту продуктів харчування й відсутності підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги).

Позитивний внесок імпорту товарів і послуг у приріст ВВП виник як наслідок статистичного ефекту від поліпшення зовнішньоторговельного балансу. Показники зовнішньоекономічної діяльності демонструють зниження експорту та імпорту. За три квартали 2013 р. обсяг експорту скоротився на 9,7 %, імпорту – на 8,4 %. Макроекономічна позитивність цього показника (як збільшення вітчизняного виробництва внаслідок витиснення імпортованих товарів вітчизняними) сумнівна через специфічну структуру змін обсягу імпорту. Так, скорочення обсягів імпорту відбулося передусім за рахунок скорочення імпорту природного газу на 17,8 %, що обумовило також зменшення обсягу запасів матеріальних оборотних коштів як складника валового нагромадження (на понад 11 млрд грн) та його негативний внесок у формування ВВП. Між тим, наприклад, імпорт готових харчових продуктів збільшився у січні-листопаді на 7,1 %.

Інвестиційний попит, який був одним із основних джерел зростання економіки в першому півріччі 2012 р., у 2013 р. поступово слабшав. За підсумками січня-вересня 2013 р. обсяг валового нагромадження основного капіталу скоротився на 8,7 %, тоді як у 2012 р. було досягнуто його зростання на 5,3 %. Отже, негативні тенденції розвитку основних секторів економіки України у 2013 р. супроводжуються наростанням негативних тенденцій в інвестиційній сфері. Якщо у 2012 р., попри помітне уповільнення динаміки економічного зростання, зберігалася досить висока динаміка інвестицій (загальний обсяг освоєних капітальних інвестицій за 2012 р. зріс на 8,3 % порівняно з 2011 р.), то у 2013 р. відбувається поступове згортання інвестиційної діяльності: упродовж січня-вересня 2013 р. обсяг освоєних капітальних інвестицій скоротився на 12,3 % порівняно з відповідним періодом 2012 р. (рис. 7).

У 2013 р. сферами зростання інвестиційної активності залишалися лише промисловість і сільське господарство, які у січні-вересні разом

забезпечили половину (49 %) усього обсягу капітальних інвестицій. При цьому помітно змінилася структура інвестування промислового виробництва – суттєво знизилася частка добувної промисловості (з 32,5 % за результатами 9 місяців 2012 р. до 23,3 % у відповідний період 2013 р.) і зросла частка капітальних інвестиційних ресурсів, спрямованих у постачання електроенергії, газу, пари й кондиціонованого повітря та водопостачання, каналізацію, поводження з відходами (з 24,1 до 34,5 %). Це стало наслідком реалізації низки проектів із модернізації об'єктів житлово-комунального господарства. Обсяги капітальних інвестицій, спрямованих у постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря, зросли в січні-вересні 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. у понад півтора раза (на 55,4 %), а у водопостачання, каналізацію, поводження з відходами – у 2,4 раза (на 137,5 %).

Рис. 7. Динаміка капітальних інвестицій у 2011–2013 рр., % до відповідного періоду попереднього року

Щодо переробної промисловості, то основні обсяги капітальних інвестицій тут були спрямовані в харчову та металургійну галузі (відповідно 15,3 та 9,1 % від усіх промислових інвестицій). Водночас суттєво

погіршилося інвестиційне забезпечення машинобудування, особливо його високотехнологічного сегмента. Так, обсяги капітальних інвестицій, спрямованих у виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, у січні-вересні 2013 р. зменшилися на 25,9 %. Така ситуація з інвестуванням машинобудування стала наслідком погіршення фінансового стану підприємств передусім через скорочення експортної діяльності та формує ризику для удосконалення структури економіки за рахунок підвищення частки високотехнологічних виробництв.

Водночас слід зауважити, що на формування тенденцій інвестиційної діяльності у 2013 р. суттєвий вплив мали структурні особливості інвестиційного процесу 2012 р., обумовлені інвестуванням у рамках підготовки до Євро-2012. Ці особливості полягали у підвищеній інвестиційній активності у сферах будівництва, транспорту, торгівлі й відповідному зростанні їхньої частки у структурі інвестицій 2012 р. Отже, з урахуванням такої бази порівняння, у 2013 р. обсяги капітальних інвестицій найсуттєвіше зменшилися саме у зазначених видах діяльності: у січні-вересні обсяг освоєних капітальних інвестицій у транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність зменшився на 48,7 %; оптову й роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – на 15,5 %; будівництво – на 7,9 %.

Загальне уповільнення економіки та обмежені можливості бюджету зумовили скорочення інвестицій державного сектору в інфраструктурні проекти. Різко скорочено також інвестування в усі галузі соціальної сфери. Державні запозичення, які були основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2012 р., у 2013 р. спрямовувалися переважно на підтримання макроекономічного балансу. Водночас можливості для капітальних інвестицій реального сектору також обмежені високою вартістю кредитних ресурсів і невизначеними перспективами зростання економіки, що змушує приватні компанії відкладати реалізацію інвестиційних проектів на майбутнє.

1.2. Грошово-фінансова стабільність та джерела її забезпечення

Попри негативні показники економічного зростання, становище у грошовій сфері України у 2013 р. було досить стабільним. Монетарна база за січень-листопад 2013 р. збільшилася до 288,5 млрд грн, або

на 13,0 % (у відповідному періоді 2012 р. – скоротилася на 0,5 %). З урахуванням дії механізму мультиплікації⁹ це сприяло розширенню грошової маси у зазначений період до 878,9 млрд грн, або на 13,7 % (на 6,2 % у 2012 р.). Грошова маса збільшувалася завдяки зростанню як депозитного, так і готівкового складників (на 14,1 та 12,1 % відповідно за 11 місяців 2013 р.). Хоча показники приросту монетарної бази перевищили значення, заплановані в Основних заходах монетарної політики на 2013 р., ураховуючи доцільність створення належних монетарних стимулів для відновлення економічного зростання за збереження низьких темпів інфляції, НБУ прийняв рішення щодо припустимості відхилення у більший бік показника приросту монетарної бази¹⁰. Нарощування грошової пропозиції в умовах від'ємних темпів зростання цін і ВВП забезпечило підвищення рівня монетизації з 51,77 до 52,42 %, створивши передумови для збільшення ліквідності банківської системи та зниження процентних ставок.

Попри прискорення темпів зростання монетарних агрегатів, уже другий рік поспіль інфляція коливалася довкола нульових позначок. За 2013 р. приріст споживчих цін становив 0,5 %. За майже нульової базової інфляції приріст адміністративних цін на 3,7 % нівелювався падінням цін на сирі продукти на 3,5 %.

Визначальним чинником низьких темпів інфляції були депресивні тенденції на зовнішніх ринках. Слабкий зовнішній попит і спадна цінова динаміка на світових сировинних ринках, насамперед невпинне зниження цін на метали, визначили зростання індексу цін виробників лише на 0,8 % у річному вимірі. Через зниження цін вітчизняні підприємства втрачали прибутки – за січень-вересень 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. частка прибуткових підприємств знизилася з 60,2 до 59,8 %, а фінансові результати великих і середніх підприємств до оподаткування скоротилися на 56 %.

З-поміж внутрішніх чинників, що стримували зростання цін, слід відмітити:

---

⁹ Значення грошового мультиплікатора протягом 2013 р. не змінилося і станом на 01.07.2013 р. становило 3,03.

¹⁰ Про стан проведення грошово-кредитної політики у січні-липні 2013 р. та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України : рішення Ради НБ від 5.09.2013 р. № 11.

- нижчий за потенційного рівня сукупний попит (розрив ВВП у II кв. 2013 р. становив $-3,3\%$);

- здешевлення сирих продуктів харчування, пов'язане з високим урожаєм у 2012 р. та падінням світових цін на продовольство (індекс *FAO* у серпні 2013 р. знизився на $5,1\%$ у річному вимірі);

- зменшення вартості імпортованих непродовольчих товарів на тлі зміцнення номінального ефективного обмінного курсу гривні (у березні-липні 2013 р.);

- імпорт дефляції з країн-основних торговельних партнерів України;

- незначне подорожчання послуг житлово-комунального господарства;

- поліпшення інфляційних очікувань (за даними НБУ, у III кв. 2013 р. інфляційні очікування продовжували знижуватися і досягли нового мінімального значення за весь період спостережень).

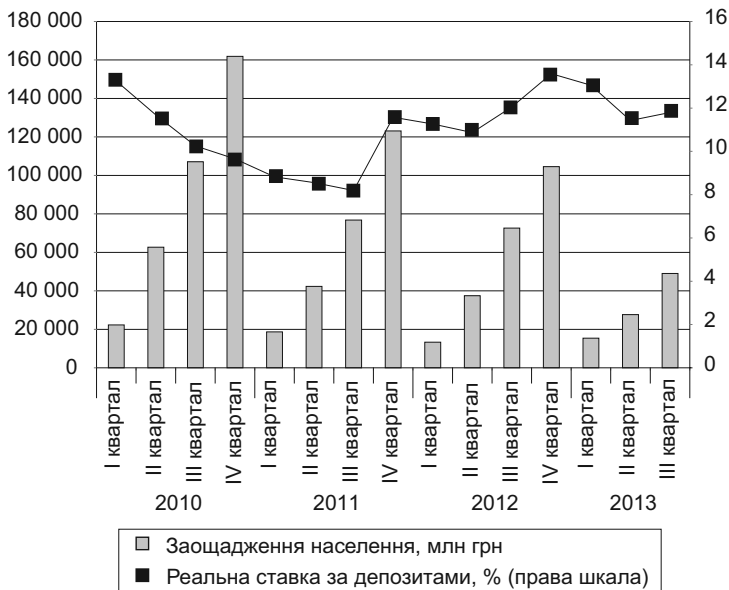
Стабільно низькі темпи інфляції формують сприятливе інвестиційне середовище у фінансовому секторі та забезпечують зростання доходів населення в реальному виразі. Тому, незважаючи на падіння темпів економічного зростання і песимістичні оцінки щодо зростання зайнятості в Україні, спостерігалася тенденція до поліпшення очікувань щодо змін особистого добробуту й доцільності великих покупок, що живило внутрішній інвестиційний та споживчий попит і стримувало темпи зростання заощаджень (рис. 8). На тлі певного зниження процентних ставок обсяги кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості за лютий¹¹-листопад 2013 р. збільшилися на $1,5\%$, високими темпами відбувалося зростання обсягів будівництва житлових будівель ($8,3\%$ за січень-листопад 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р.).

Між тим в Україні існують обставини, що послаблюють позитивний вплив цінової стабільності на розвиток промисловості. Це насамперед структура споживчого попиту, яка через високий рівень диференціації доходів орієнтована значною мірою на імпортні товари довгострокового споживання, що перешкоджає посиленню стимулюючого впливу зростання реальних доходів населення на розвиток вітчизняної еконо-

---

¹¹ Починаючи з лютого 2013 р., банками уточнено класифікацію кредитів за цільовим спрямуванням у зв'язку зі змінами в бухгалтерському обліку.

міки, послаблює мотивацію підприємств до інвестиційного оновлення виробництва.

Рис. 8. Динаміка заощаджень населення та реальної ставки по депозитах у 2010–2013 рр.

Джерело: НБУ

Цінова стабільність є необхідним, але вочевидь недостатнім чинником для активізації інвестиційної діяльності підприємств. Для інтенсифікації інвестиційних процесів потрібна активна діяльність банків у сфері кредитування. За 11 місяців 2013 р. кредити, видані в нацвалюті, збільшилися на 13,1 %, у т.ч. кредити юридичним особам – на 11,5 %, фізичним – на 20,0 %. За цей час приріст банківських гривневих депозитів (25,2 %, у т.ч. депозити фізичних осіб – на 36,3 %) майже вдвічі перевищив приріст кредитів. При цьому активи банківської системи зросли на 7,5 %, регулятивний капітал – з 178,9 до 186,0 млрд грн.

Загалом банківська система у 2013 р. нагромадила значні обсяги ліквідності за рахунок випуску НБУ коштів через фондовий і валют-

ний канали. Обсяг операцій Нацбанку з купівлі ОВДП за 2013 р. за номінальною вартістю становив 41,5 млрд грн. Сальдо операцій НБУ на валютному ринку за перше півріччя 2013 р. було додатним і становило 1,1 млрд дол. США (в еквіваленті), за 11 місяців 2013 р. – 15 млн дол. США.

Про накопичення відносно надлишкових обсягів ліквідності у банківській системі свідчать:

- збільшення загального обсягу коштів на коррахунках банків у НБУ, який станом на 1 грудня 2013 р. з початку року збільшився на 4,6 % до 25,8 млрд грн;

- збільшення попиту на депозитні сертифікати НБУ: загальний обсяг операцій із мобілізації коштів за 11 місяців 2013 р. становив 258,3 млрд грн (у відповідному періоді 2012 р. – 16,4 млрд грн);

- зменшення попиту на кредити рефінансування, загальний обсяг яких за 11 місяців 2013 р. зменшився до 43,9 млрд грн порівняно з 89,4 млрд грн у відповідному періоді 2012 р.

У 2013 р. Нацбанк двічі знижував облікову ставку (до 6,5 %) та удосконалював засади проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок овернайт, що сприяло зниженню усього діапазону процентних ставок. Відносний надлишок ліквідності в банківській системі також сприяв зниженню процентних ставок. За 11 місяців 2013 р. річні ставки по кредитах у національній валюті знизилися з 17,5 до 16,9 %, по депозитах – з 13,73 до 10,13 %. Однак у реальному виразі процентні ставки по кредитах збереглися на занадто високому рівні – майже 15,0 % (рис. 9).

Проте в умовах стагнації зниження вартості ресурсів виявилось недостатньо для активізації попиту на кредити. Нестача «довгих» грошей (середній термін вкладу населення не перевищує 12 місяців) та зависокі процентні ставки продовжують стримувати попит на кредити. Це сприяло зростанню конкуренції банків за надійного позичальника у спосіб спрощення процедури отримання кредиту. Зокрема, в багатьох банках були збільшені кредитні ліміти на розрахункових рахунках клієнтів (в окремих установах до 10 млрд грн), збільшено максимальні терміни кредитування та скорочено термін прийняття рішення щодо надання кредиту, зменшено загальноприйняті коефіцієнти застави. Це дало змогу у 2013 р. підтримати попит нефінансових корпорацій на кредити у будівництво та реконструкцію нерухомості (рис. 10).

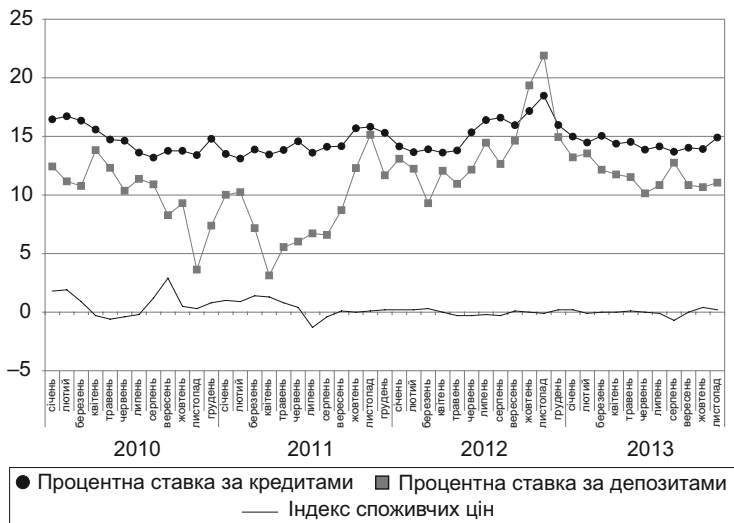

Рис. 9. Темпи інфляції (у річному вимірі) та реальні ставки за кредитами й депозитами у 2009–2013 рр., %

Джерело: НБУ

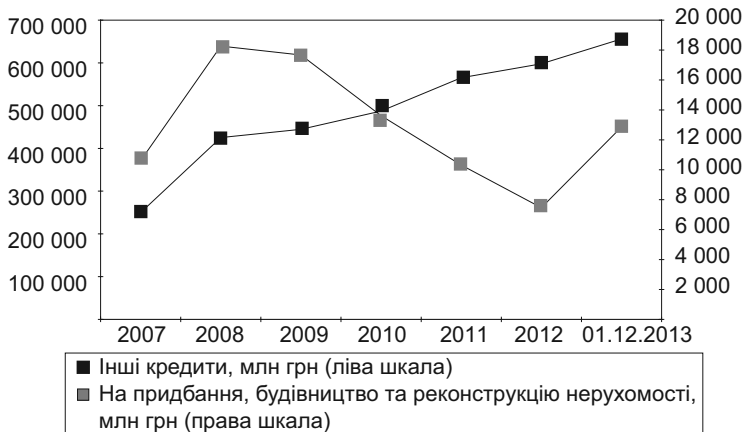

Рис. 10. Кредити, надані нефінансовим корпораціям за цільовим спрямуванням, млн грн

Джерело: НБУ

В умовах недостатньо ємного попиту на кредити необхідність прибуткового інвестування сформованих у банківській системі ліквідних коштів живила тенденцію до збільшення частки цінних паперів у структурі банківських активів – з 8,5 до 10,1 % за січень-листопад 2013 р. Тому зростання активів банків (на 2,3 % за 11 місяців 2013 р.) супроводжувалося певним погіршенням їх структури через зростання інвестицій у цінні папери на 32,9 %, а кредитів суб'єктам господарювання – лише на 9,1 %, при цьому частка проблемних кредитів дещо знизилася (з 8,9 до 8,3 %).

Таким чином, найбільш гострими завданнями розвитку банківської системи у 2013 р., на які спрямовувалися зусилля НБУ, було зниження процентних ставок та коригування ліквідності банків з метою активізації кредитування суб'єктів господарювання. Для полегшення вирішення останнього завдання було створено Розрахунковий центр із обслуговування договорів на фінансових ринках за участю НБУ та запроваджено (з 20 червня 2013 р.) можливості здійснення операцій із купівлі-продажу депозитних сертифікатів НБУ на торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами (фондовими біржами). Позитивний вплив цих заходів на зниження рівня процентних ставок значною мірою обумовлювався тим, що в умовах активного випуску в обіг ОВДП саме вартість державних запозичень стає визначальним чинником вартості позичкових ресурсів на всіх сегментах фінансового ринку (обсяг кредитів НБУ, отриманих банками на умовах РЕПО, у січні-листопаді 2013 р. сягнув 13,1 млрд грн).

У 2013 р. грошово-кредитна політика перебувала під суттєвим впливом ситуації, що склалася у фіскальній сфері. Структура грошової пропозиції значною мірою формувалася активним викупом НБУ державних цінних паперів, що становило де-факто приховану внутрішню емісію для фінансування дефіциту бюджету. Так, приріст ОВДП у власності НБУ за 11 місяців 2013 р. становив 35,3 млрд грн. Оскільки видатки з бюджету спрямовувалися переважно на підтримку соціальних стандартів, а не інвестиційної діяльності, поточна структура грошової емісії формувала монетарні чинники прискорення інфляції, забезпечувала фінансування споживчого попиту, проте не сприяла активізації економічної діяльності й не стимулювала інвестиції в основний капітал.

Про обмежені можливості реалізації довгострокових інвестиційних проектів вітчизняними підприємствами свідчить термінова структура наданих кредитів. У 2013 р. частка довгострокових кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, продовжила скорочуватися за зростання частки короткострокових кредитів.

Відмінною рисою розвитку споживчого кредитування стало збільшення короткострокових кредитів на 34,8 % (на 39,7 % у 2011 р., на 10,9 % у 2012 р.)¹² Надані банками кредити підтримували у 2013 р. споживчий попит, проте необхідність погашення позичок протягом наступного року відтягне значну частину доходів домогосподарств та може негативно позначитися на сукупному попиті. При цьому домогосподарства залишаються чистим донором банківської системи – обсяг депозитів домогосподарств майже удвічі перевищує обсяг наданих кредитів.

Характерною тенденцією, що продовжилася у 2013 р., стало зниження присутності іноземних інвесторів у банківській системі України. За 11 місяців 2013 р. частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків знизилася з 39,5 до 33,7 % (на 1 січня 2012 р. – 41,9 %), а також із 53 до 50 зменшилася кількість банків з іноземним капіталом. Нині в країні зі 181 банку 50 мають іноземні інвестиції у своєму капіталі, причому 21 банк повністю належить іноземним власникам.

Процеси виходу іноземного капіталу з банківської системи стали наслідком низки чинників:

- суперечливих норм податкового законодавства, що стримує залучення коштів інвесторів у проблемні банківські активи, нівелює спільні зусилля НБУ та Світового банку щодо створення в Україні ринку проблемної заборгованості;
- несприятливого інвестиційного клімату в країні;
- фінансових проблем материнських компаній;
- погіршення кон'юнктури світового та європейського фінансового ринку;
- ужорсточення регулятивних вимог Європейської Комісії та національних урядів країн Євросоюзу;

---

¹² За 2009–2012 рр. залишки за кредитами домогосподарств скоротилися з 280,5 млн грн до 187,6 млрд грн, тоді як за 11 місяців 2013 р. кредити зросли до 192,7 млрд грн, при цьому продовжили скорочуватися залишки за кредитами на придбання нерухомості та будівництво, іпотечні кредити; суттєво зросли лише короткострокові споживчі кредити – на 38 %.

• переходу європейських банків на стандарт Базель III, що змушує європейські банки позбавлятися від надмірно ризикованих активів у Східній Європі, у т.ч. й українських.

Для розширення ресурсної бази банків у спосіб спрощення доступу вітчизняних банків до зовнішніх ринків НБУ було розглянуто можливість послаблення вимог дозвільного характеру в частині спрощення процедур реєстрації випуску облігацій та отримання дозволу на їх випуск поза межами України, які регламентуються нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку¹³. При цьому за необхідності захистити платіжний баланс і вітчизняний валютний ринок від неконтрольованого впливу капіталу, пов'язаного з поверненням емітентами боргів із цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, визнано доцільним залишити без змін вимоги законодавства України про надання Національній комісії із цінних паперів та фондового ринку дозволу на обіг цінних паперів українських емітентів поза її межами.

Отже, попри загалом успішне виконання завдань підтримання точної стабільності, діяльність вітчизняного банківського сектору супроводжується ризиками, пов'язаними з такими чинниками:

- збереження високого рівня проблемних кредитів;
- зростання портфеля державних цінних паперів, що посилює вплив бюджетних проблем на банківську систему;
- вплив іноземного капіталу;
- висока реальна вартість ресурсів, що стримує розвиток кредитування.

Ці ризики стають на заваді повноцінному вирішенню вітчизняним банківським сектором завдань фінансування модернізаційних процесів у національній економіці, закладають підвалини суперечностей завдань макроекономічної стабілізації та стимулювання економічного зростання.

---

¹³ У Комітеті Незалежної асоціації банків України з питань грошово-кредитної політики та валютного регулювання вважають, що чинний порядок розміщення облігацій змушує банки структурувати випуск євробондів у вигляді т.зв. облігацій участі в кредиті (*Loan Participation Notes*) або опосередкованого випуску євроблігацій. Така структура, на відміну від традиційної та поширеної вже навіть у країнах Східної Європи та Росії форми прямого випуску, є досить складною і вимагає істотних додаткових витрат. У межах одного випуску євроблігацій такі додаткові витрати можуть досягати 500 тис. дол. США.

Вагоме значення для підтримання грошово-фінансової стабільності в Україні має стан валютної сфери. Протягом 2013 р. валютний ринок в Україні був відносно стабільним, що дало змогу зберегти незмінність офіційного валютного курсу. За 11 місяців 2013 р. реальний ефективний обмінний курс гривні знизився на 0,8 %. Внесок курсового складника в зміну реального ефективного обмінного курсу гривні становив 3,7 %, а цінового – мінус 4,5 %, тому що інфляція в Україні була нижчою, ніж її середньозважений рівень у країнах – основних торговельних партнерах. Така курсова динаміка сприяла підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників. Курсовій стабільності сприяв збалансований стан валютного ринку. Загалом у I кв. 2013 р. чистий попит на міжбанківському валютному ринку становив 0,5 млрд дол. США, що було втричі меншим, ніж у відповідному періоді 2012 р. Збільшення нетто-надходжень іноземної валюти від нерезидентів разом зі зменшенням попиту на неї сприяло формуванню у II кв. 2013 р. чистої пропозиції безготівкової валюти обсягом 2,3 млрд дол. США. Проте у вересні-листопаді 2013 р. традиційно відновився попит на готівкову валюту – чистий попит становив 1,5 млрд дол. США.

Основним каналом надходження валюти був фінансовий рахунок платіжного балансу, який протягом 11 місяців 2013 р. сформувався позитивним на рівні 14,7 млрд дол. США проти 8,9 млрд дол. США за відповідний період 2012 р. Формування профіциту відбулося насамперед за рахунок залучень середньо- та довгострокових кредитів реальним сектором економіки й банками. Сприятливо вплинуло і зменшення дефіциту зовнішньої торгівлі.

У зв'язку із цим, а також завдяки певному послабленню девальваційних очікувань роль валютних інтервенцій НБУ в досягненні збалансованості валютного ринку порівняно з 2012 р. суттєво послабилася. Частка інтервенцій НБУ в операціях на міжбанківському валютному ринку зменшилася до 0,2 % у червні порівняно з 2,3 % у лютому і зростала до 1,0 % у вересні 2013 р. За 11 місяців 2013 р. сальдо інтервенцій становило лише 100 млн дол. США.

Між тим наприкінці року через посилення макроекономічної невизначеності купівля готівкової валюти населенням стійко перевищувала її продаж. У жовтні-листопаді обсяг операцій із готівковою іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України становив майже 6,7 млрд дол. США, у т.ч. банки купили у населен-

ня валюти на 2,8 млрд дол. США, а продали – на 3,8 млрд дол. США. Водночас за підсумками січня-листопада 2013 р. перевищення попиту над пропозицією готівкової валюти населенням становило майже 1,9 млрд дол. США, що вп'ятеро нижче за аналогічний показник за такий самий період 2012 р. (майже 10,0 млрд дол. США).

Одним із важелів збереження валютної стабільності залишалися адміністративні заходи НБУ, спрямовані на дедоларизацію економіки, цілеспрямоване формування пропозиції іноземної валюти та запобігання валютним спекуляціям, зокрема:

- введення обов'язкового продажу 50 % валютної виручки резидентів від зовнішньоекономічних контрактів;
- запровадження обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень з-за кордону в іноземній валюті на користь юридичних осіб (які не є уповноваженими банками) та фізичних осіб-підприємців, а також на власні операції уповноважених банків за зовнішньоекономічними договорами;
- обмеження термінів розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами до 90 днів¹⁴;
- запровадження вимоги зарахування валютних коштів при здійсненні переказів усередині країни на рахунки одержувачів у гривнево-му еквіваленті¹⁵;
- збільшення норми обов'язкового резервування для банків за довгостроковими коштами та депозитами юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті (з 5 до 7 %).

Незважаючи на стабільність курсу гривні, слід відзначити збереження низки суттєвих джерел девальваційного тиску на гривню, з-поміж яких:

- хронічно від'ємне сальдо торговельного балансу в умовах несприятливої зовнішньої кон'юнктури;
- погіршення міжнародних рейтингів України – з 1 липня 2013 р. міжнародне рейтингове агентство *Fitch* погіршило прогноз рейтингів

¹⁴ Про зміну термінів розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті (зі змінами, внесеними постановою НБУ від 25.09.2013 № 381) : постанова Правління НБУ від 14.05.2013 р. № 163.

¹⁵ Про порядок надходження коштів в іноземній валюті на поточні рахунки фізичних осіб в межах України : постанова Правління НБУ від 16.09.2013 р. № 365.

України зі «стабільного» до «негативного». У вересні 2013 р. агентство *Moody's* знизило рейтинг державних облігацій України з рівня «В3» до «Сaal» з можливістю подальшого перегляду в бік зниження через низьку ліквідність української банківської системи. Проте у грудні 2013 р. після оприлюднення домовленостей про фінансування від Російської Федерації у розмірі 15 млрд дол. США Міжнародне рейтингове агентство *Standard&Poor's* поліпшило прогноз рейтингів України з «негативного» до «стабільного» та підтвердило рейтинг за національною шкалою *aaBBB*, а довгостроковий і короткостроковий рейтинг за зобов'язаннями в іноземній і національній валюті – на рівні *B-/B*;

- відплив капіталу у формі зростання залишків від зовнішньоторговельних операцій на закордонних коррахунках банків, які у січні-жовтні 2013 р. зросли до 10,8 млрд дол. США (проти 8,5 млрд дол. США на 1 листопада 2012 р.);

- невпинна тенденція до скорочення міжнародних резервів НБУ до 18,8 млрд дол. США станом на 1 грудня 2013 р., тобто нижче за рівень, еквівалентний тримісячному обсягу імпорту¹⁶.

У 2013 р. ситуація у фіскальній сфері характеризувалася суперечливими тенденціями. За досить несприятливих умов Україні вдалося утримати позитивну динаміку зростання доходів бюджету. Відповідно до інформації Державної казначейської служби України в січні-листопаді 2013 р. доходи державного бюджету становили 308,8 млрд грн, що на 3,2 млрд грн, або на 1 %, більше порівняно з аналогічним періодом 2012 р. Між тим варто враховувати негативний вплив для економіки з боку посилення фактичного фіскального навантаження.

Завдяки зміні порядку сплати податку на прибуток помісячні доходи бюджету стали більш ритмічними (рис. 11), що позитивно вплинуло на збалансування щомісячних доходів і видатків.

---

¹⁶ За даними НБУ, 12 листопада 2013 р. МВФ було перераховано 359,2 млн дол. США (в еквіваленті). Таким чином, згідно з графіком погашення запозичень за 10 місяців 2013 р. Україна здійснила виплати МВФ на суму 5,6 млрд дол. США (в еквіваленті). У 2014 р. загальна сума виплат за кредитом МВФ буде значно меншою і становитиме 3,6 млрд дол. США. 2015 р. стане останнім роком виконання відповідних кредитних зобов'язань. Сума виплати цього року буде найменшою за весь період дії договору запозичення і становитиме 1,48 млрд дол. США (в еквіваленті). Див. : *Україна* сплатила останній транш кредиту Міжнародного валютного фонду у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3866426&cat_id=55838

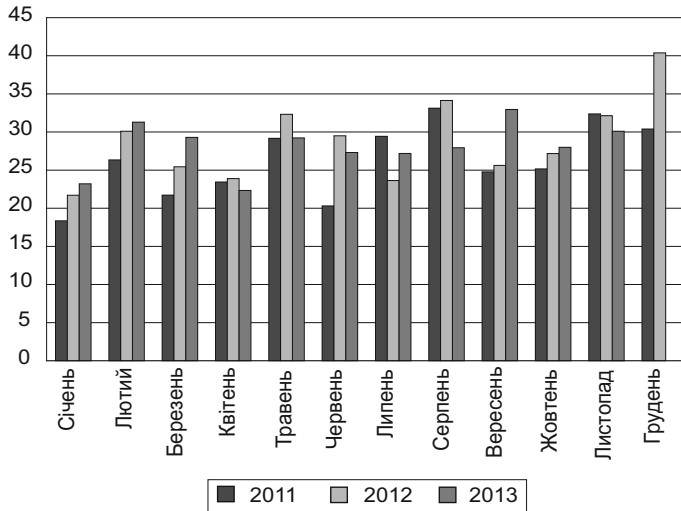

Рис. 11. Доходи державного бюджету України, млрд грн

Джерело: Державна казначейська служба України

Попри негативну динаміку економіки доходи від сплати основних податків удалося утримати на досить високому рівні (табл. 1).

Таблиця 1

**Збір податків до Державного бюджету України
у січні-листопаді 2012–2013 рр.**

Податок	2012, млрд грн	2013, млрд грн	Зміна, %
Податок на прибуток підприємств	51,8	49,5	-4,5
ПДВ	124,2	115,7	-6,9
Акцизний податок із вироблених в Україні товарів	25,3	24,6	-2,8
Плата за користування надрами ¹⁷	11,5	11,9	3,8
Ввізне мито	12,0	12,1	1,3

¹⁷ Із 1 січня 2013 р. об'єднано надходження від рентної плати за нафту, природний газ та газовий конденсат, що видобуваються в Україні, із платою за користування надрами, відповідно до Закону України від 24.05.2012 р. № 4834-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм».

Стримуючий вплив на динаміку бюджетних доходів у 2013 р. здійснювали:

- скорочення ВВП, погіршення фінансових результатів підприємств, гальмування динаміки зростання доходів населення, що звузило базу оподаткування головних бюджетоутворюючих податків;

- висока база порівняння, оскільки минулорічний обсяг збору податків був забезпечений при зростанні економіки та припав на рік посилення боротьби з тіньовою економікою, у результаті чого більшість найдоступніших каналів мінімізації оподаткування було перекрито. У 2013 р. контролюючі органи продовжували боротьбу з більш складними схемами, що занижують доходи бюджету;

- вищі темпи зниження імпорту порівняно з експортом товарів і послуг, що погіршує баланс між надходженням до бюджету «імпортного» ПДВ та обсягами відшкодування цього податку експортерам;

- необхідність погашення обсягу заборгованості з відшкодування ПДВ за попередні роки, що вплинуло на сальдо надходження цього податку – в січні-листопаді 2013 р. було відшкодовано 51,3 млрд грн, що на 7,4 млрд грн, або на 16,9 %, більше, ніж за відповідний період 2012 р.;

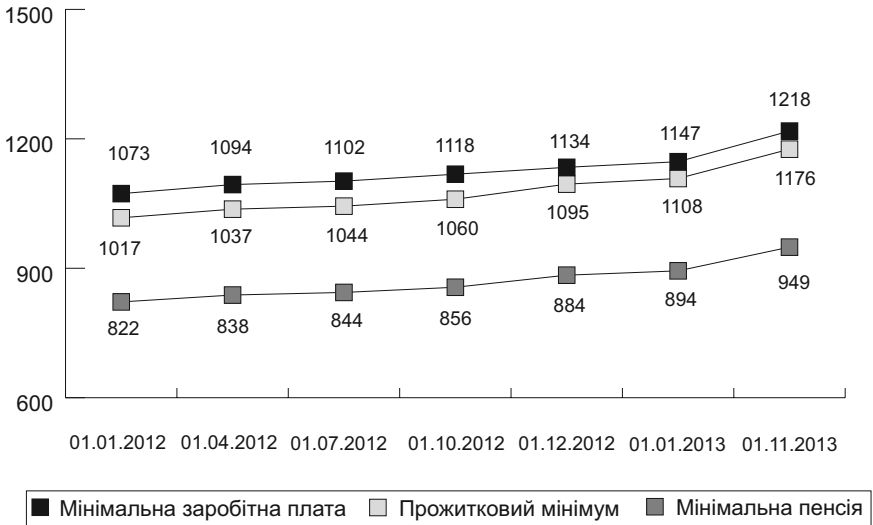
- низький рівень інфляції, що фактично не дало змоги у 2013 р. забезпечити «інфляційні доходи» бюджету, які попередніми роками були одним з істотних джерел приросту доходів бюджету;

- продовження процесу зниження номінального податкового навантаження на економіку, зокрема в 2013 р. було знижено ставку податку на прибуток з 21 до 19 %, а також запроваджено низку податкових стимулів для активізації економіки, інвестиційної діяльності та збільшення кількості робочих місць.

Незважаючи на несприятливе становище у сфері бюджетних доходів, загалом забезпечено фінансування основних видаткових статей бюджету.

Було збільшено видатки на соціальний захист населення та підвищено базові соціальні стандарти. Соціальний захист населення став одним із пріоритетних напрямів державної політики у 2013 р. Цей напрям профінансований повною мірою, зростання видатків за статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення» у січні-листопаді становило майже 20 % порівняно з аналогічним періодом 2012 р. (рис. 12). За нульової інфляції приріст базових соціальних

стандартів дав змогу захистити доходи населення від негативних тенденцій в економіці.

Рис. 12. Базові соціальні стандарти, грн

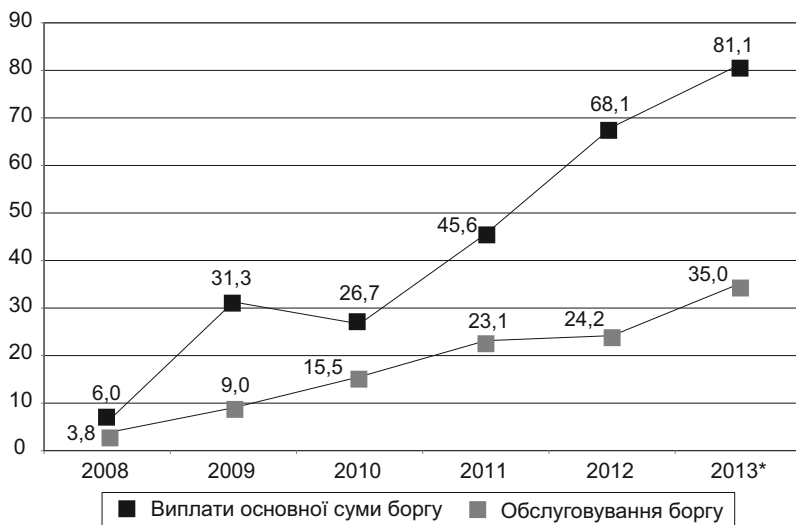
У 2013 р. своєчасно і повною мірою здійснювалися виплати основної суми та відсотків за борговими зобов'язаннями. Рік став піковим періодом (рис. 13), на який припала рекордна за останні 15 років сума виплат за борговими зобов'язаннями держави. Суттєву частину кредитів, термін погашення яких припав на 2012–2013 рр., було залучено у 2008–2010 рр. для боротьби з негативними наслідками фінансово-економічної кризи, що обумовило значне посилення тиску на видаткову частину бюджету.

У січні-листопаді 2013 р. на погашення основної суми боргу з державного бюджету було спрямовано 65,7 млрд грн, видатки на обслуговування боргу становили 29,1 млрд грн¹⁸. Відмітимо, що у 2013 р.

¹⁸ Розрахунки за борговими зобов'язаннями держави по загальному фонду державного бюджету за січень-листопад 2013 року на 01.12.2013 (оперативні дані) / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/202735>

Україна здійснила найбільшу виплату за залученими кредитами від МВФ у розмірі 5,6 млрд дол. США. Це дало змогу погасити більшу частину всього боргу перед фондом, надалі зменшивши тягар для бюджету.

Своєчасне погашення заборгованості підтвердило статус України як надійного позичальника, здатного своєчасно виконувати свої зобов'язання навіть у складних економічних умовах, що розширило можливості активізації співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та окремими країнами з метою залучення інвестиційного ресурсу для економіки держави.

Рис. 13. Платежі за державним боргом України у 2008–2013 рр., млрд грн

* Прогноз

Джерело: Міністерство фінансів України

Зокрема, у 2013 р. було досягнуто згоди ЄББР щодо виділення 152 млн євро на продовження будівництва метрополітену в м. Дніпропетровськ на вигідних умовах для України, що передбачали процентну ставку близько 1 %, пільговий період 6 років і термін пога-

шення 25 років. Крім цього, з Експортно-імпортним банком КНР було узгоджено умови отримання кредиту в розмірі 3 млрд дол. США для розвитку аграрного сектору України. Вони також є більш привабливими, ніж на фінансових ринках: процентна ставка – 6,5 % вартості кредиту, яка включає всі витрати та страхування, пільговий період – 5 років, термін погашення – 10 років після закінчення пільгового періоду. У грудні досягнуто домовленості з Російською Федерацією щодо придбання євробондів України на 15 млрд дол. США.

Водночас **складна економічна ситуація обумовила посилення традиційних проблем фіскального сектору й актуалізацію нових ризиків**. Передусім вони були обумовлені закономірним посиленням дисбалансів на різних рівнях системи державних фінансів України, що сформувало низку похідних проблем. З-поміж них такі.

1. *Випереджаюче зростання видатків державного бюджету над доходами*. Оскільки доходи бюджету протягом січня-листопада 2013 р. зросли на 1 %, а касові видатки – на 3,4 %, закономірним наслідком такого розриву стало зростання дефіциту бюджету (рис. 14). У січні-листопаді 2013 р. дефіцит державного бюджету становив 46,5 млрд грн, що відчутно вище, ніж за аналогічний період 2012 р. Ураховуючи, що через низьку інфляцію зростання номінального ВВП буде мінімальним, відношення дефіциту до ВВП за підсумком року також помітно зросте.

2. *Упровадження квазігрошових форм фінансування окремих державних видатків і зобов'язань*. Наприкінці 2012 р. Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, якими дозволено погашати бюджетну заборгованість, зокрема за компенсацію різниці в тарифах на теплову енергію та водопостачання і підтвердженого відшкодування ПДВ на суму понад 500 тис. грн казначейськими фінансовими векселями. У 2013 р. змінами до Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України було створено правову базу для практичного застосування цих нововведень.

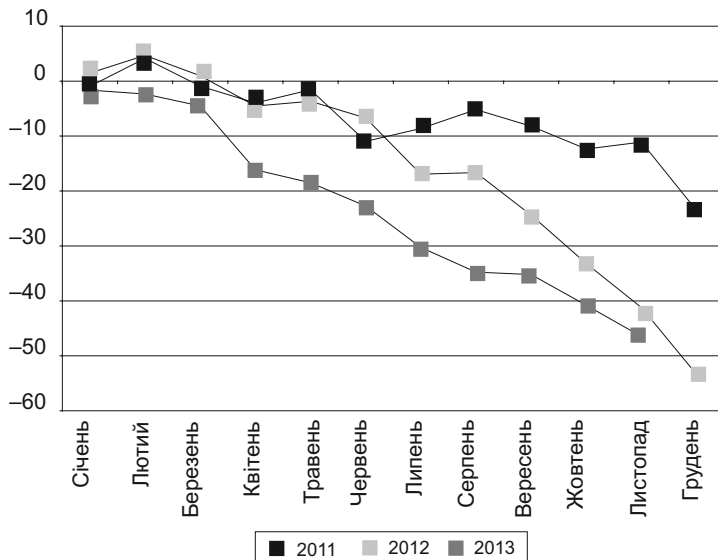
Завдяки цьому Кабінет Міністрів України для оформлення заборгованості, що сформувалася на 1 січня 2013 р., затвердив¹⁹ граничний обсяг видачі фінансових векселів у 2013 р. обсягом 15,6 млрд грн,

---

¹⁹ Про встановлення граничних обсягів видачі фінансових казначейських векселів : постанова КМУ від 9.10.2013 р. № 766.

з яких для погашення заборгованості з підтвердженого відшкодування ПДВ – до 12,0 млрд грн, для реструктуризації бюджетного боргу – до 3,6 млрд грн, для погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію – до 2,9 млрд грн.

Рис. 14. Сальдо державного бюджету накопичувальним підсумком, млрд грн

Джерело: Міністерство фінансів України

На 1 листопада 2013 р. процес погашення бюджетної заборгованості казначейськими векселями ще не розпочався, проте з урахуванням труднощів із наповненням державного бюджету існує імовірність того, що така практика буде впроваджена. Разом з тим умови випуску названих цінних паперів не є вигідними для їх власників і обумовляють утрату частини доходів і заморожування обігових коштів.

3. *Утворення «фіскальних провалів».* Передусім це пов'язано з упровадженням нового підходу до розрахунку авансових платежів зі сплати податку на прибуток. Із 2013 р. згідно з новими правилами підприємства щомісяця сплачують авансовий внесок із податку на при-

буток у розмірі не менше 1/12 нарахованої до сплати суми податку за попередній звітний податковий рік. Ураховуючи, що 2012 р. був значно сприятливішим з погляду фінансових результатів підприємств, це сформувало завищену базу оподаткування для розрахунку авансових внесків податку на прибуток у 2013 р. У результаті за підсумками року очікується значний обсяг авансових переплат цього податку, а це фактично означає, що доходи зі сплати податку на прибуток у 2013 р. включають значну частину доходів цього податку, яка мала б бути сплачена в 2014 р. Це обумовить зниження надходжень податку в 2014 р.

4. *Виникнення значних касових розривів.* У 2013 р. через нижчі фактичні темпи зростання доходів бюджету порівняно з плановими, а також значні обсяги боргових зобов'язань, погашенню яких був наданий пріоритет, виникли проблеми з фінансуванням відкритих асигнувань. При цьому, якщо раніше зазначена проблема стосувалася лише капітальних видатків, то у 2013 р. численні інформаційні повідомлення органів місцевого самоврядування та державних бюджетних установ засвідчили, що затримка з фінансуванням зачепила навіть захищені статті видатків державного бюджету.

5. *Подальше необґрунтоване розширення податкових пільг.* На органи державної влади продовжує чинитися тиск різних груп впливу, які лобіюють запровадження нових і розширення чинних податкових пільг. При цьому пропонувані податкові ініціативи часто не містять стимулюючого потенціалу, а спрямовані лише на зменшення рівня оподаткування окремих галузей. Зокрема Закон України «Про проведення економічного експерименту щодо державної підтримки суднобудівної промисловості»²⁰ містить норму, відповідно до якої «суми пені, штрафних і фінансових санкцій, не сплачених до бюджетів і державних цільових фондів, нарахованих на податкову заборгованість із сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), які обліковуються підприємствами суднобудівної промисловості станом на 1 січня 2013 р., підлягають списанню» (ст. 4). Очевидно, що таке податкове звільнення не може вважатися податковим стимулом і спрямоване виключно на мінімізацію оподаткування. Ризики неконтрольованого розростання наданих податкових пільг посилюються також прийняттям Закону України

---

²⁰ *Про проведення економічного експерименту щодо державної підтримки суднобудівної промисловості* : закон України від 06.09.2012 р. № 5209-VI.

«Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць»²¹. Він не лише фактично знімає законодавчі обмеження для практики застосування податкових стимулів, але й вводить ручний режим їх надання.

6. *Посилення ролі НБУ у формуванні дохідної бази бюджету.* Національний банк України здійснює підтримку дохідної бази бюджету у спосіб перерахування перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами НБУ (на 1 грудня 2013 р. сума становила 27,3 млрд грн) і концентрації на балансі ОВДП, обсяг яких сягнув 141 млрд грн, або 60 %, від загального обсягу емітованих державних цінних паперів. Висока активність НБУ в наповненні державного бюджету попри те, що частково дає змогу пом'якшити проблеми у фіскальній сфері, закладає значні валютні та інфляційні ризики для держави.

Таким чином, у 2013 р. розвиток фіскальної сфери характеризувався досить суперечливими тенденціями. В умовах погіршення економічної динаміки та рекордного зростання платежів за борговими зобов'язаннями знову відновилася тенденція до поглиблення дисбалансів системи державних фінансів на всіх ланках, які періодично призводили до формування касових розривів.

Разом з тим у таких досить несприятливих умовах вдалося зберегти досягнутий попередніми роками рівень соціального захисту населення, своєчасно погасити кредитні зобов'язання держави, а також розширити інвестиційний ресурс підприємницького сектору, знижуючи ставки податків та зберігши запроваджений Податковим кодексом України комплекс податкових стимулів для активізації господарської діяльності.

1.3. Тенденції зовнішньоекономічної діяльності

Україна як відкрита економіка традиційно демонструє високий ступінь залежності від глобальних економічних тенденцій. Тому, як уже згадувалося, депресивні тенденції світової економіки відіграли потужну гальмівну роль в Україні.

---

²¹ *Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць* : закон України від 06.09.2012 р. № 5205-VI.

Загальний стан світової економіки не сприяв суттєвому зростанню попиту на товари та послуги традиційного українського експорту. Попит як споживчий, так і інвестиційний стримувався пригніченим станом ділової активності й заходами щодо скорочення публічного споживання. За даними *Global Wealth Report (Credit Suisse)*, уперше з 2007–2008 рр. сукупний показник добробуту мешканців світу скоротився за період із середини 2011 р. по середину 2012 р. на 5,2 % (на 12,3 трлн дол. США). У Європі (одному з провідних торговельних партнерів України) за рік добробут населення скоротився на 10,9 трлн дол. США, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – на 1,4 трлн дол. США, натомість у Північній Америці було зафіксовано його зростання на 0,8 трлн дол. США.

Після світової кризи у 2012 р. (порівняно з 2008 р.) зазнала змін товарна структура світової торгівлі. Значно скоротилися фізичні обсяги торгівлі сировинними товарами – нафтою, нафтопродуктами та природним газом, металами та продукцією сільського господарства. Частково таке скорочення відбулося внаслідок падіння попиту, зниження пропозиції аграрних товарів (через неврожаї), обмежень експорту/імпорту в окремих країнах. Водночас відбувалося зростання фізичних обсягів торгівлі машинами та обладнанням, транспортними засобами, споживчими товарами тривалого користування, формувався підвищений попит на продукцію хімічної галузі. Щодо цінової динаміки спостерігалися протилежні тенденції – зниження цін відбувалося на продукцію машинобудування, текстиль, продукцію хімічної галузі, зростання – на аграрну та енергетичну продукцію. Попри пригнічення сукупного попиту в багатьох країнах, ціни на енергетичні та сільськогосподарські товари (хоча і зазнавали коливань) зберігалися порівняно високими.

Серйозним джерелом загроз для економіки України є і гальмування темпів зростання країн, що розвиваються. Стримані оцінки поточних та очікуваних показників зростання свідчать про можливе перебалансування потуг у глобальній економіці. З одного боку, **таке перебалансування є результатом циклічного уповільнення після періоду зростання, з другого – це результат певного вичерпання тієї моделі зростання, яка забезпечувала у попереднє десятиріччя швидкий розвиток країн, що розвиваються.** Загалом зниження потенційних темпів зростання останніх у середньостроковій перспективі негативно впливатиме на економіку України, оскільки експорт товарів у ці країни може знизитися.

Оскільки Україна тісно інтегрована в економічний простір СНД, процеси сповільнення темпів зростання у регіоні негативно відобразилися на українській економіці. Загалом у 2013 р. Україна отримала потрійний негативний вплив на зовнішньоекономічну діяльність від партнерів по СНД, по-перше, внаслідок циклічного економічного спаду в регіоні, по-друге, внаслідок падіння попиту на український експорт через політику імпортозаміщення; по-третє, через запровадження заходів протекціонізму та економічного тиску, пов'язаних із відмовою України інтегруватися до Митного союзу РФ, Білорусі та Казахстану.

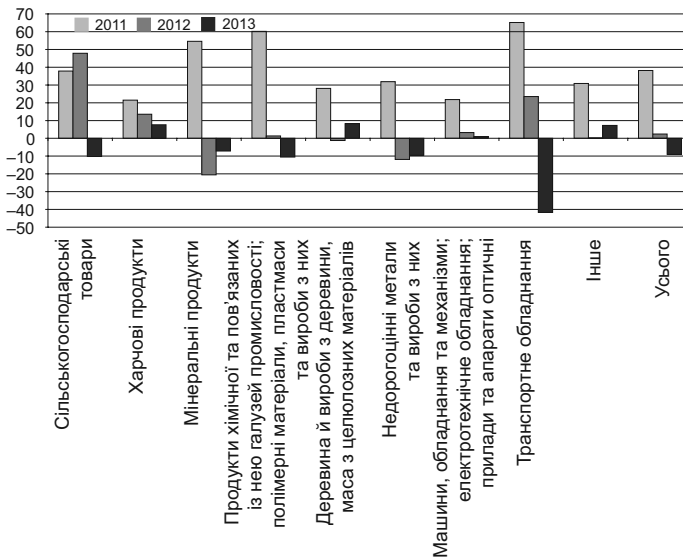
Зовнішньоекономічна та інтеграційна політика мала провідне значення у формуванні сучасного тренду розвитку України. Реалізація потенціалу членства України в СОТ, підготовча робота над Угодою про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, ратифікація Угоди про вільну торгівлю СНД мали на меті забезпечити досягнення цілей збалансованого економічного розвитку держави. Разом з тим модель економічного зростання України була й залишається дуже вразливою до зовнішньоекономічних чинників.

Ситуація в економіці значною мірою стала відображенням змін у зовнішньоекономічних відносинах країни. У 2013 р. продовжилася започаткована у 2012 р. тенденція до погіршення показників зовнішньої торгівлі України. Так, експорт товарів за січень-листопад 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. скоротився на 9,3 %, або на 5,7 млрд дол. США. При цьому по більшості товарних груп відбулося зменшення обсягів експорту порівняно з 2012 р. Значною мірою така ситуація була прогнозованою. Після кризових тенденцій 2009 р. у 2010-2011 рр. відбулося відновлювальне розширення експорту, проте не відбулося суттєвих змін у джерелах експортної конкурентоспроможності країни. Низька диверсифікованість експорту, передусім у розрізі ринків, обумовила його загальне скорочення при зниженні попиту на традиційні товари вітчизняного експорту.

У розрізі груп товарів у динаміці експорту позначилося декілька тенденцій (рис. 15). Зниження експорту недорогоцінних металів і мінеральної продукції триває другий рік поспіль, водночас темпи спаду у 2013 р. дещо зменшилися порівняно з 2012 р. У січні-листопаді 2013 р. в експорті сільськогосподарської продукції, транспортного обладнання, а також продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості зафіксовано негативну динаміку (на 10,2, 41,7 і 10,6 %

відповідно), при цьому в перших двох товарних групах – після стрімких темпів зростання у 2011–2012 рр. Це можна пояснити як статистичним ефектом, так і перенасиченням ринків країн – торговельних партнерів товарами, що експортувалися з України. У експорті товарів харчової промисловості протягом останніх трьох років та машинобудівної галузі протягом останніх двох років позначилася чітка низхідна динаміка. При цьому в експорті машинобудівної продукції у січні-листопаді 2013 р. показник динаміки наближається до нульового значення. Певним виключенням із загальної тенденції до зниження стало зростання експорту деревини та виробів із неї на 8,3 %. В абсолютних показниках найбільш суттєве скорочення експорту за 11 місяців року відбулося в торгівлі транспортним обладнанням, недорогочінними металами та виробами з них, а також сільськогосподарською продукцією, експорт яких скоротився відповідно на 2,4, 1,4 та 1,1 млрд дол. США.

Загалом динаміку експорту товарів у 2013 р. визначала низка чинників, які більшою мірою впливали на її скорочення.

Рис. 15. Динаміка експорту товарів у січні-листопаді 2011–2013 рр., %

Скорочення експорту відбулося через такі чинники:

- *цінова ситуація на основних експортних ринках.* Ціновий чинник мав суттєвий вплив на динаміку як експорту загалом, так і окремих галузей зокрема. Продовжувалося зниження цін на добрива, недорогочінні метали. Зокрема, зведені ціни виробів із вуглецевої сталі знизилися із 760,5 дол. США за 1 т у січні-листопаді 2012 р. до 707,4 дол. США за 1 т у січні-листопаді 2013 р.²² Також, за даними ФАО²³, протягом 2013 р. знижувалися ціни на зернові. Якщо у 2012 р. індекс цін на цю продукцію становив 236,1 пункту, у 2013 р. він знизився до 219,2 пункту. Так, відбулося стрімке зниження ціни метричної тони основного товару сільськогосподарського експорту України – кукурудзи – з 297,5 дол. США у січні-листопаді 2012 р. до 264,5 дол. США у відповідному періоді 2013 р., що обумовлено високими врожайми цієї сільськогосподарської культури у всьому світі; ціни на пшеницю майже не змінилася – 313,3 порівняно з 312,2 дол. США²⁴;

- *вичерпання наявних можливостей постачання на експорт окремих груп товарів.* Активний експорт певних груп товарів з України до Російської Федерації призвів до перенасичення ринку, а отже, відсутності потреби у збереженні попередніх обсягів. За оцінками компанії «Российские железные дороги», надлишок напіввагонів у країні наприкінці 2012 р. становив 150 тис. одиниць²⁵. Така ситуація призвела до зниження попиту як на товарні вагони, так і на комплектуючі до них. Також це значною мірою обумовило призупинення з боку Російської Федерації дії декількох сертифікатів на продукцію чотирьох вагонобудівних заводів України. Як наслідок, експорт залізничного устаткування до Російської Федерації скоротився у січні-жовтні на 31,5 %, або 0,7 млрд дол. США. Вичерпання можливостей, створених потребою у формуванні вагонного парку Російської Федерації, що потребує і при-

---

²² MEPS – World Carbon Steel Prices – With Individual Product Forecasts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.meps.co.uk/allproducts_%20steel_%20price.htm

²³ FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

²⁴ Commodity Market Monthly (January 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/res/commod/pdf/monthly/011014.pdf>

²⁵ Андрейченко А. Ненужные вагоны: в чем причина кризиса вагоностроения в Украине / А. Андрейченко // Forbes Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1350910-nenuzhnye-vagony-v-chem-prichina-krizisa-vagonostroeniya-v-ukraine>

ділення більшої уваги ринкам інших країн пострадянського простору, які мають залізничну колію, аналогічну українській, і переоснащення вітчизняних підприємств з метою виходу на інші ринки;

- *високі врожаї зернових в інших країнах.* Зростання пропозиції зернових унаслідок високих урожаїв у країнах Північної Америки (передусім США), європейських країнах СНД, країнах ЄС, а також Південної Америки обумовило зниження цін та посилення конкуренції на ринках цієї продукції. Як наслідок, відбулося зниження експорту зазначених товарів до Японії та Південної Кореї на 165,9 млн дол. США (за підсумками січня-жовтня). Крім того, внаслідок ліпшого, ніж у 2012 р., врожаю зернових Іспанія та Португалія скоротили імпорт цього виду продукції. Таким чином, експорт Україною зернових до цих країн скоротився майже на 480,1 млн дол. США;

- *військові конфлікти в країнах Близького Сходу.* Громадянська війна в Сирії, яка дестабілізувала ситуацію в цьому регіоні, насамперед в Лівані, разом із довготривалими заворушеннями у Єгипті призвели до стрімкого зниження торговельних операцій із країнами Близького Сходу. Експорт товарів з України до цих трьох країн скоротився на 1,5 млрд дол. США;

- *протекціоністські заходи країн – торговельних партнерів.* За даними провідної світової неурядової організації з визначення протекціоністських дій *Global Trade Alert*²⁶, протягом 2013 р. було застосовано чотири нові заходи, які мали негативний вплив на експорт з України. Усі ці заходи були запроваджені країнами Митного союзу, насамперед Російською Федерацією. Запровадження у РФ утилізаційного збору на автотранспортні засоби, проти якого виступила та подала відповідні скарги до Органу з вирішення суперечок СОТ низка країн, з-поміж іншого, призвело до скорочення експорту засобів наземного транспорту (крім залізничних) з України до Росії майже на 60 %, або на 225 млн дол. США (за підсумками січня-жовтня). Крім того, на експорт значної кількості товарів з України до Російської Федерації негативно вплинуло встановлення Російською Федерацією посиленого митного контролю товарів з України, що подовжило період розмитнення товарів і збільшило витрати вітчизняних експортерів;

---

²⁶ *Global Trade Alert* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltradealert.org/advanced-search>

- *проблеми з отриманням сировини для виробництва експортованої продукції.* Скорочення поставок сировини на вітчизняні нафтопереробні заводи стало одним із вагомих чинників, що призвів до зменшення ними виробництва, а отже, скорочення можливостей експорту. Експорт товарів групи «нафта або нафтопродукти, одержані з бітумінозних порід (мінералів), крім сирих» скоротився на 47,9 %, або на 566,5 млн дол. США. Крім того, проблема з постачанням сировини на окремі хімічні підприємства призвела до зупинення деяких з них, результатом чого стало скорочення експорту значної кількості товарів хімічної галузі. Загальний експорт товарів хімічної промисловості зменшився у січні-листопаді на 850,6 млн дол. США;

- *експортні обмеження.* Певним стримуючим чинником розвитку експорту в Україні протягом 2013 р. була низка обмежень щодо нього. Так, за даними Міністерства доходів і зборів України²⁷, чинним у країні залишається значний перелік товарів, на який установлені експортні мита. Крім цього, у 2013 р. діяли експортні квоти на деякі види руд.

Водночас підтримували експорт такі чинники:

- *утримання стабільних темпів економічного зростання в Китаї* протягом останніх семи кварталів на рівні 7,5-8 % (сезонно скоригований показник). Наслідком цього стало збереження позитивної динаміки попиту цієї країни – за підсумками січня-листопада 2013 р. експорт товарів з України до Китаю зріс на понад 0,8 млрд дол. США;

- *поступова стабілізація ситуації в окремих видах економічної діяльності в країнах ЄС.* Після стрімкого скорочення попиту на металургійну продукцію в країнах ЄС, яке спостерігалось у 2012 р., протягом січня-жовтня 2013 р. ситуація дещо поліпшилася; один із наслідків – експорт чорних металів до Італії, провідного споживача металів з України серед країн ЄС, зріс на 9,1 %, а експорт виробів із чорних металів – на 28,4 %. Крім того, нарощування виробництва автомобілів у країнах Європи сприяло зростанню експорту комплектів проводів до них;

- *продовження реалізації технологічних модернізаційних проектів у деяких країнах* – торговельних партнерах. Зокрема, продовження дії програм щодо переоснащення російської армії, проведення Китаєм

---

²⁷ Інформація щодо ставок вивізного (експортного) мита, встановлених актами законодавства України на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/stavki-vviznogo-ta-viviznogo-mita/eksportne-mito/>

програм переоснащення військово-морського флоту сприяли зростанню експорту турбореактивних двигунів майже на 117,5 млн дол. США (загалом експорт цієї продукції збільшився на 19,6 %, або на 141,2 млн дол. США (до 860,2 млн дол. США), а також експорту на ринок Китаю військових кораблів на понад 53 млн дол. США;

- *зняття обмежень на експорт.* Ухвалення Урядом рішення щодо зниження мита на експорт живої худоби та шкіряної сировини з 25 до 5 % стало стимулюючим чинником для збільшення експорту цієї продукції.

Наведена динаміка експортної діяльності обумовила зміни в географічному розподілі експорту товарів. При цьому зміни в географічній структурі експорту товарів відбувалися нерівномірно. Якщо експорт до країн Європейського Союзу скоротився на 2,9 %, то до країн Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії – на понад 10 %, а до країн Африки та Америки – на понад 15 %. Водночас, попри загальне скорочення експорту до країн Азії на 9 %, відбулося суттєве зростання експорту товарів до Китаю (на 47,9 %), Пакистану (на 86,2 %) та В'єтнаму (на 51,8 %).

Як і в попередні періоди, провідне місце в географічній структурі експорту товарів з України у січні-жовтні 2013 р. посідали країни СНД (передусім країни Митного союзу), на які припадає 35,9 % експорту. Водночас, порівняно з відповідним періодом 2012 р. частка цих країн у структурі експорту зменшилася на 1 в.п. Більша інтегрованість економіки України до світової економіки, знаходження нових ринків збуту обумовлюють зростання частки нових партнерів. Аналогічні процеси в країнах СНД призводять до входження на їхні ринки продукції з інших країн, посилюючи тим самим конкуренцію на цих ринках.

У зв'язку із незначним скороченням експорту товарів до країн ЄС загалом їх частка у структурі українського експорту дещо зросла (до 26 %).

На відміну від експорту товарів, експорт послуг засвідчує позитивну тенденцію зростання. За 9 місяців 2013 р. його обсяг зріс на 5,8 %. Зниження надходжень від транспортних послуг (на 337,7 млн дол. США), послуг із ремонту й технічного обслуговування, не віднесених до інших категорій послуг (на 168,2 млн дол. США), послуг зі страхування (на 30,7 млн дол. США), послуг, пов'язаних із подорожами (на 24,2 млн дол. США) та послуг із будівництва (на 16,6 млн дол. США)

було компенсоване зростанням експорту послуг із переробки матеріальних ресурсів (на 830,6 млн дол. США), послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних (на 224,0 млн дол. США), послуг, пов'язаних із фінансовою діяльністю (на 71,4 млн дол. США), а також ділових послуг (на 22,9 млн дол. США), роялті та інших, пов'язаних із використанням інтелектуальної власності (на 12,7 млн дол. США), державних та урядових послуг (на 10,1 млн дол. США).

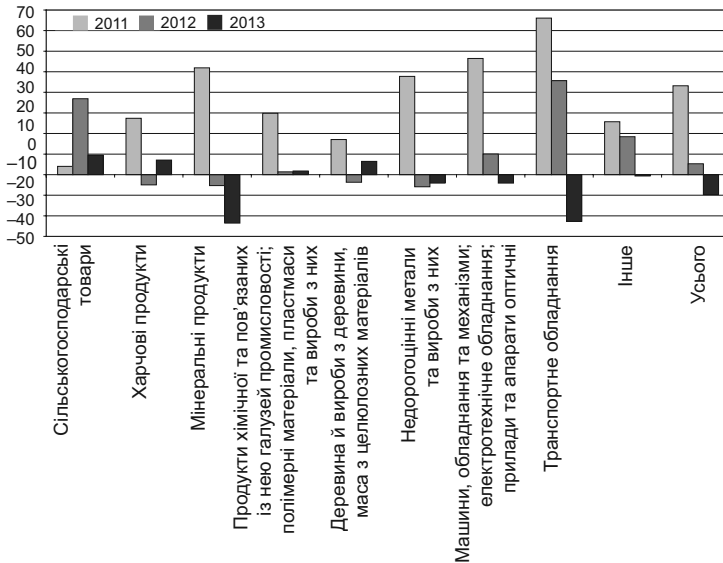
Подальша динаміка експорту залежатиме від значної кількості чинників, насамперед розвитку економічної ситуації в країнах-партнерах та динаміки цін на провідні товари українського експорту.

Динаміка імпорту товарів здебільшого повторювала динаміку експорту (рис. 16). За підсумками 11 місяців 2013 р. імпорт товарів скоротився на 9,7 %, або на 9,3 млрд дол. США. Скороченню обсягів імпорту товарів у 2013 р. передувало різке сповільнення його зростання у 2012 р. Така динаміка імпорту товарів зумовлена головним чином значним зменшенням поставок мінеральних продуктів (на 23,6 %, або 5,0 млрд дол. США) і транспортного обладнання (на 22,7 %, або 1,7 млрд дол. США). В імпорті товарів останньої групи скорочення обсягів поставок у 2013 р. відбулося після трьох років стрімкого зростання. Обсяги імпорту значної кількості груп товарів зменшилися у 2013 р. порівняно з 2012 р. – крім згаданих мінеральних продуктів і транспортного обладнання, падіння обсягів імпорту зафіксовано також щодо недорогоцінних металів, машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання. Крім того, вже другий рік поспіль відсутня відчутна позитивна динаміка поставок імпортової продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості. У цей період зростає лише імпорт продукції, орієнтованої переважно на задоволення споживчого попиту – сільськогосподарських товарів (на 9,4 %), харчових продуктів (на 7,1 %) і деревини та виробів з деревини (6,4 %). Загалом ці три групи товарів у січні-листопаді 2013 р. забезпечили приріст імпорту у розмірі 662,7 млн дол. США.

Зниження імпорту у січні-листопаді 2013 р. визначали такі чинники:

- *негативна динаміка промислового виробництва й інвестиційної діяльності в Україні в багатьох видах промислової діяльності й у транспорті, що обумовило звуження попиту на продукцію проміжно-*

го споживання та відповідне зменшення чи зниження приросту порівняно з попередніми роками імпорту продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості, мінеральних продуктів, сільськогосподарських товарів, недорогоцінних металів), а також скорочення інвестиційного імпорту (машин, обладнання і механізмів, електротехнічного, транспортного обладнання);

Рис. 16. Динаміка імпорту товарів у січні-листопаді 2011–2013 рр., %

- значне зниження потреби в імпорті інвестиційної продукції. Зокрема, після проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 р. зменшилася необхідність у закупівлі дорогих транспортних засобів, насамперед потягів. Наслідком цього стало зменшення імпорту залізничних засобів на 70 %, або на 633 млн дол. США;

- зменшення потреби в мінеральних продуктах. Зниження промислового виробництва разом із підвищенням енергоефективності в економіці України дали змогу скоротити обсяги закупівель у Російської Федерації природного газу у січні-жовтні у річному вимірі на

4,2 млрд м³, що у вартісному виразі привело до скорочення імпорту на 2,8 млрд дол. США;

- скорочення сировинної бази. Протягом січня-вересня 2013 р. було майже припинено постачання в Україну сирової нафти з Російської Федерації, яке відновилося в жовтні. З-поміж причин, що могли сформувати таку динаміку, зазначимо: «охолодження» політичних стосунків між Україною та Російською Федерацією, зокрема конфлікт довкола компанії «Укртатнафта», несприятлива кон'юнктура на ринку транспортних послуг, зупинка на реконструкцію низки українських нафтопереробних підприємств. Загалом імпорт сирової нафти скоротився на 62 %, або майже на 675 млн дол. США;

- протекціоністські заходи. Запроваджене 14 березня 2013 р. Кабміном квотування імпорту кам'яного вугілля призвело до зниження його імпорту у вартісному вимірі на третину, або на 0,7 млрд дол. США. Крім того, запровадження Україною спеціальних мит на імпорт автомобілів деяких категорій (від 6,46 до 12,95 % ввізної вартості автомобіля) призвело до зниження у січні-листопаді 2013 р. порівняно з аналогічним періодом 2012 р. імпорту наземних транспортних засобів (крім залізничних) на 8,4 %, або на 463,8 млн дол. США.

Водночас деякі чинники сприяли зростанню імпорту товарів:

- *підвищення добробуту населення*. Зростання доходів населення супроводжувалося зростанням витрат на придбання товарів і послуг, які за три квартали 2013 р. збільшилися на 3,8 і 7,0 %, що привело до зростання імпорту продукції споживчого характеру – внаслідок цього зріс попит на сільськогосподарські товари і товари харчової промисловості;

- *зниження вартості споживчого кредитування*. Протягом 2013 р. відбулося зниження середньої вартості беззаставних кредитів готівкою. Це стимулювало зростання активності на ринку побутової техніки;

- проблеми вітчизняних хімічних підприємств з отриманням сировини (нафтопродуктів) для виробництва продукції призвели до зупинення деяких із них, а отже, необхідності імпорту такої продукції. Так, зупинка деяких заводів із вироблення пластмас обумовила зростання імпорту цього виду продукції на 5 % до майже 3 млрд дол. США.

Скорочення імпорту відбувалося майже за всіма географічними напрямками, за винятком країн Європи. Найбільше скорочення імпорту припало на країни Митного союзу, насамперед Російську Федерацію,

через зменшення Україною закупівель природного газу та припинення поставок сирої нафти. Якщо попередніми роками частка країн СНД у структурі імпорту України перевищувала 40 %, то за підсумками січня-жовтня 2013 р. вона скоротилася до 35,9 %. Зростання імпорту з країн Європейського Союзу (на 2,7 %) та з інших країн Європи (на 14,5 %) зробило ці країни провідними джерелами імпорту на ринок України.

За 9 місяців 2013 р. загальний обсяг імпорту послуг порівняно з відповідним періодом 2012 р. збільшився на 10,2 %. Структура імпорту послуг залишається майже незмінною протягом останніх років. Таке зростання забезпечено за рахунок збільшення обсягів імпорту ділових послуг (на 289,9 млн дол. США), державних та урядових послуг (на 129,8 млн дол. США), роялті та інших послуг, пов'язаних із використанням інтелектуальної власності (на 126,8 млн дол. США), послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг (на 124,2 млн дол. США) та послуг, пов'язаних із подорожами (на 117,4 млн дол. США). Одночасно зменшилися обсяги імпорту послуг приватним особам, культурних і рекреаційних послуг (на 151,7 млн дол. США), транспортних послуг (на 92,1 млн дол. США) та послуг із будівництва (на 60,9 млн дол. США).

Вищі темпи скорочення імпорту товарів порівняно з експортом дали змогу зменшити негативне сальдо в торгівлі товарами з 13,8 млрд дол. США за підсумками січня-листопада 2012 р. до 12,6 млрд дол. США за підсумками відповідного періоду 2013 р. Одночасно зростає позитивне сальдо в торгівлі послугами, яке за підсумками січня-вересня підвищилося на 2,4 % до 5,1 млрд дол. США. Це стає додатковим чинником стримування зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу, який за підсумками січня-вересня скоротився до 5,8 млрд дол. США порівняно з 6,5 млрд дол. США роком раніше.

Погіршення ситуації в економіці України супроводжувалося скороченням надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) до економіки України: якщо у січні-вересні 2012 р. надходження ПІІ (акціонерного капіталу) становили 4,3 млрд дол. США, що на 8,9 % нижче, ніж за відповідний період 2011 р., то 2013 р. вони знизилися вже на 13,8 %, становивши лише 3,7 млрд дол. США. Водночас прискорилося виведення акціонерного капіталу іноземними інвесторами – 2,4 проти 0,8 млрд дол. США. Як наслідок, приріст прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) за підсумками 9 місяців 2013 р.

понад удвічі поступався відповідному показнику 2012 р. (1,3 проти 2,6 млрд дол. США).

Привабливими для іноземних інвесторів були як посередницькі види діяльності, так і виробничі сектори економіки. Найбільші обсяги ПІІ надійшли у сферу торгівлі (768,2 млн дол. США), промисловість (575,2 млн дол. США), професійну, наукову й технічну діяльність (432,9 млн дол. США), сферу операцій із нерухомим майном (262,7 млн дол. США), будівництво (146,4 млн дол. США), сільське, лісове та рибне господарство (103,4 млн дол. США), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (103,1 млн дол. США). Водночас погіршення ситуації в секторі фінансової та страхової діяльності обумовило скорочення ПІІ в ньому на 1366,8 млн дол. США.

Разом з тим поки що не вдається досягти помітного поліпшення структури отриманих інвестицій: зокрема на підприємствах промисловості зосереджено усього 31,4 % загальної суми ПІІ (17,8 млрд дол. США), тоді як 2012 р. ця частка становила 32 %. Зменшилася також частка ПІІ, яка припадає на фінансові установи – з 29,8 до 26,6 %. Не демонструють достатньої позитивної динаміки ПІІ у розвиток інформаційних технологій (3,7 %) та у науково-технічну діяльність (5,9 %), що могло б стати запорукою пришвидшення економічного розвитку у майбутньому.

Таким чином, динаміка надходження ПІІ у 2013 р. засвідчує збереження негативних тенденцій, які спостерігаються протягом останніх років. Індекс інвестиційної привабливості України, який розраховується Європейською бізнес-асоціацією, був кардинально занижений наприкінці 2011 р. і відтоді майже не змінювався. За останні три роки вітчизняний ринок залишили понад 30 іноземних компаній, включаючи 15 банків, страхових установ та металургійну компанію. При цьому за останні роки в Україну не прийшов жоден новий великий приватний інвестор, а приплив ПІІ в перерахунку на душу населення за два роки скоротився зі 143 до 132 дол. США, що в рази менше, ніж у Казахстані чи Російській Федерації. Основними причинами такого становища є **корупція, неможливість для інвесторів захистити свої інтереси в судах, проблемні відносини з податковими органами.**

Привертає увагу структура ПІІ за галузевим принципом. Найбільша частка інвестицій (майже 30 %) припадає на фінансовий сектор

України. Частка іноземного капіталу в банківській системі країни становить майже 34 % (на початок 2012 р. вона сягала 42 %). За даними МВФ, це відповідає середньосвітовому показнику. Водночас іноземні банки зазвичай першими виходять на нові ринки, за ними приходять їхні клієнти, інвестори в інші галузі національної економіки. Тому **зниження частки іноземних банків в українській банківській системі варто розглядати як один із негативних чинників розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні.** Це також стосується і сектору страхових послуг. Зміни до Закону України «Про страхування», внесені у 2013 р., суттєво розширюють можливості функціонування іноземних страхових компаній на ринку України, що може сприяти зниженню ризиків ведення підприємницької діяльності та заохочуватиме іноземні інвестиції.

Частка ПІІ в українські промислові активи залишається вкрай низькою, що не дає змоги країні бути залученою до процесів трансферу технологій на глобальному рівні. Для порівняння: у країнах, що розвиваються та належать до групи БРІК, 25 % від загального обсягу ПІІ спрямовується тільки на створення нових підприємств у машинобудівній галузі (в Україні на машинобудівну галузь припадає близько 2 % ПІІ). Так само велика розбіжність існує стосовно інформаційно-комунікаційних технологій (23,0 % у БРІК та 3,7 % в Україні), недостатній їх рівень і у транспортній галузі (7 % проти 2,9 %). Натомість виглядають відносно переінвестованими сектори торгівлі та операцій із нерухомістю, в яких частка ПІІ становить 12,2 та 7,5 % відповідно.

Необхідно вказати і на те, що значна частка інвестиційних угод в Україні є операціями зі злиття та поглинання компаній – тобто на практиці замість створення нових підприємств і нових робочих місць відбувається проста зміна власника (вітчизняного на іноземного, а іноді – одного іноземця на іншого). Не можна стверджувати, що такі інвестиції взагалі некорисні: вони також можуть приводити до впровадження нових технологій або ефективного менеджменту, розширення виробництва. **На жаль, кількість інвестицій у новостворені підприємства (*greenfield investments*) залишається незначною** – на рівні 40 % загальної суми щорічних вкладень, тоді як сума транскордонних злиттів і поглинань постійно зростає. Зокрема, у 2013 р. було здійснено угоди щодо продажу телевізійного каналу «Інтер», «AES Київобленерго»

та «AES Рівнеобленерго», Одеського НПЗ, Чортківського цукрового заводу, низки комерційних банків тощо. Загалом визначити обсяги поглинань, здійснених дійсно іноземними інвесторами, досить складно, адже в багатьох випадках покупцями є офшорні компанії. Проте загальні обсяги операцій злиття та поглинання у 2013 р. становили приблизно 6–8 млрд дол. США, значно перевищивши показник 2012 р. (близько 2 млрд дол. США).

Малодиверсифікованою залишається географічна структура іноземних інвестицій. Із загальної суми накопичених ПІІ у формі акціонерного капіталу та боргових інструментів (67,0 млрд дол. США) майже 80 % припадає на країни Європейського Союзу, ще 7 % – на країни СНД. Такий географічний розподіл ПІІ загалом відображає регіональні інтеграційні зв'язки України у світі.

З-поміж країн, що виявляють низьку зацікавленість у вкладенні ПІІ в Україну, – США (2 % від загального обсягу ПІІ); частка країн, що розвиваються (за винятком Російської Федерації) також дуже незначна. Утім за експертними оцінками, близько 60 % усіх інвестицій, які походять із країн із новоствореними ринками, спрямовуються на ринки інших країн, що розвиваються. При цьому більшість із них – це т.зв. *greenfield investments*, тобто інвестиції, які використовуються для створення нових компаній і виробництв, на відміну від інвестиційних операцій із придбання та поглинання вже існуючих компаній (*M&A*), більш притаманних інвестиціям із розвинених країн.

Головною країною-донором ПІІ в економіку України є Республіка Кіпр, на яку припадає третина усіх накопичених інвестицій. У зв'язку з цим варто вказати на певну специфіку інвестиційних надходжень із Кіпру, яка пов'язана з широкою практикою використання особливо-го податкового режиму та практикою заснування на Кіпрі компаній, призначених для здійснення операцій, головним чином, за кордоном. Відповідні законодавчі зміни, які формально позбавили Кіпр офшорного статусу, було внесено з 1 січня 2003 р. – у порядку підготовки країни до вступу до Європейського Союзу. Втім у країні залишалися можливості для «податкової оптимізації», оскільки податковий режим залишався значно привабливішим, ніж в інших країнах ЄС. Ураховуючи це, в липні 2013 р. Верховною Радою України було ратифіковано Конвенцію між Урядом України і Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим

ухиленням стосовно податків на доходи, яка замінила стару радянську угоду щодо запобігання подвійному оподаткуванню від 1982 р. Таким чином, загалом Україна підготувала нову законодавчу базу, яка зменшила втрати українських власників активів, розміщених у фінансових установах під час банківської кризи на Кіпрі. Унаслідок цієї кризи кіпрські інвестиції до української економіки очікувано зменшилися (з 3,9 млрд дол. США, які надійшли у 2012 р., до 963,5 млн дол. США – за 9 місяців 2013 р.) Проте навряд чи перерва буде довгою і, скоріш за все, офшорне інвестування продовжиться з інших юрисдикцій: Британських Віргінських островів, податкових анклавів деяких європейських країн (Австрії, Голландії тощо), а також Белізу та островів Карибського моря. Таким чином, **частка офшорних та квазі-офшорних юрисдикцій в обсягах ПІІ залишатиметься досить високою** – на рівні 20–30 % (що значно більше за середньосвітовий показник на 5 %).

Таким чином, зміни, які відбулися 2013 р. в обсягах і структурі прямих іноземних інвестицій, свідчать про застарілість існуючих проблем і відсутність кардинальних дієвих заходів щодо їхнього вирішення з боку відповідальних державних органів.

2. СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ПОТОЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Як зазначалося, затягування економічної депресії в Україні безпосередньо пов'язане з невирішеністю проблеми значної залежності національної економіки від зовнішньої кон'юнктури. За умов, коли світова економіка демонструє повільне післякризове відновлення з одночасним пошуком адекватних післякризових моделей розвитку, відновлення докризової ролі України у міжнародному поділі праці вже неможливе. Тому навіть деяке пожвавлення у країнах-торговельних партнерах уже не дає автоматично відповідного ефекту для економічного зростання в Україні. Позитивні імпульси для економічної динаміки від діяльності вітчизняних експортерів формуються здебільшого на шляхах оновлення асортименту та оволодіння новими ринками збуту в країнах, що розвиваються (та яким притаманні значно ліпші показники економічного зростання).

Намагання поживавити внутрішній попит за такої ситуації виглядають цілком логічними та обґрунтованими. Проте досягнення такого поживавлення суто за рахунок «розігріву» доходів виявляється проблематичним. Адже принципово важливим є джерело забезпечення доходів. У разі, якщо мобілізація коштів для сплати доходів фізичних осіб (насамперед через бюджетну сферу) відбувається за рахунок вилучення коштів, які за інших рівних умов мали б спрямовуватися на забезпечення економічного розвитку (інвестиції, фінансування оборотних коштів тощо), зростання доходів працюватиме здебільшого на збільшення потреби в імпорті та/чи на зростання внутрішніх цін. Відповідні реакції монетарної влади, спрямовані на стабілізацію валютного курсу та протидію інфляційним ризикам, додатково гальмують відновлення економічного зростання – економіка втягується у «зачароване коло» депресії.

Заниженою виявляється й стимулююча роль бюджетних видатків, які знаходять вияв у системі державних закупівель. Укладання угод відбувається з тенденцією до істотного зменшення частки конкурентних процедур²⁸. Нереалізованість поточних планів закупівель за конкурентними процедурами супроводжується стрімким зростанням видатків розпорядників державних коштів у понад 1,5 раза до запланованих обсягів²⁹. Дотримання конкурентних принципів і процедур при проведенні державних закупівель за неконкурентними процедурами майже повністю виведено з поля зору уповноважених органів, що завдає значних збитків державному бюджету й потенційно надає економічно необґрунтовані переваги для окремих суб'єктів господарювання. Сегментація контрагентів держбюджету за держзакупівлями,

---

²⁸ За вартістю від усіх угод, здійснених за державні кошти, частка державних закупівель у 2010 р. становила: 17 % – відкриті торги, 9 % – закупівлі у одного учасника, 73 % – без використання процедур державних закупівель; у 2012 р. – 25, 52 і 23 % відповідно.

²⁹ Інтенсивність виконання фактичних витрат до планових за процедурами державних закупівель і без них становить: у 2008 р. конкурентні процедури виконано на 89 %; неконкурентні – на 99 %; у 2009 р. – на 80 і 91 %; у 2010 р. – на 77 і 170 %; у 2011 р. – на 93 і 266 %; у 2012 р. – на 87 і 185 %. При цьому активне погодження уповноваженим органом угод щодо уникнення конкурентних процедур відбувалося з III кв. 2011 р. по II кв. 2012 р. під час підготовки до Євро-2012. Див. : *Відомості* щодо рішення уповноваженого органу (пошук оголошень) / Офіційний загальнодержавний веб-портал «Державні закупівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tender.me.gov.ua/EDZFrontOffice/menu/uk/announceAgreementSearch>

нерівність доступу до цього ресурсу, завищення цін різко обмежують поширення позитивного ефекту державного попиту для економічного зростання.

Негативно позначався на обсягах споживчого попиту також високий рівень кредитної заборгованості домогосподарств. Необхідність погашати банківські кредити відтягувала значну частину доходів домогосподарств, що звужувало споживчий попит.

Монетарна політика в Україні формувалася на засадах безумовної пріоритетності цілей цінової стабільності та підпорядкування їй усіх інших цілей і завдань³⁰. Разом з тим у 2013 р. нульові темпи зростання цін спостерігалися на тлі від'ємних темпів економічного зростання та падіння рентабельності промислових підприємств, що звужує можливості модернізації структури економіки. Тому в Україні утримання низької інфляції автоматично не вирішує завдання активізації економічного зростання через слабкість прояву стимулюючого ефекту низьких цін щодо активізації інвестиційної діяльності.

Одна з визначальних причин неможливості відновлення економічного зростання у 2013 р. – низька спроможність і готовність підприємств фінансувати інвестиції та залучати банківські кредити. Ринкові механізми розміщення кредитних ресурсів не завжди спроможні забезпечити фінансування пріоритетних із позиції необхідності структурного оновлення економіки галузі. Використання банками як основного критерію кредитування валового прибутку підприємства та ліквідної застави, наявних насамперед у торгівлі, сировинних галузях, у сфері фінансових послуг призводить до формування структури кредитування, яка не стимулює позитивні структурні зрушення, а консервує чинну структуру економіки. Як наслідок, стимулюючий ефект зростання доходів послаблюється і в його опосередкованому впливі – зростання депозитів населення у комерційних банках не приводить до належного зростання кредитування структурних зрушень.

За високого рівня доходності фінансових інструментів фінансові потоки спрямовуються в торгівлю, на ринки фінансових послуг, до сектору державного управління, оминаючи реальний сектор економіки.

---

³⁰ *Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік*: схвалено рішенням Ради Національного банку України від 05.09.2012 р. № 16 (з доопрацюванням) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr016500-12>

Наслідком стало погіршення основних макроекономічних показників України за збереження відносної стабільності фінансової сфери, що супроводжувалося наростанням дисбалансів, які містять у собі ризики макроекономічної дестабілізації, з-поміж яких:

- прискорені темпи зростання монетарних агрегатів на тлі стабільно низької інфляції;

- формування відносно надлишкової ліквідності банківської системи за незначних позитивних темпів кредитування та нарощування портфеля цінних паперів;

- збільшення обсягу відносно «надлишкових» коштів у підприємств (депозити нефінансових корпорацій за 9 місяців 2013 р. зросли на 22,0 %³¹, проте у жовтні-листопаді приріст загальмувався до 18,0 %, а кредити в національній валюті лише на 9,7 % (торік приріст кредитів становив 5,2 %, депозитів – 13,2 %);

- збереження високої частки проблемних кредитів у банківських активах, що обумовлює низьку прибутковість банків у майбутньому та погіршує фінансову основу для майбутнього економічного зростання;

- завищені реальні процентні ставки в умовах стало низьких темпів інфляції, значною мірою через високу дохідність ОВДП як альтернативного по відношенню до кредитування напряму отримання банками доходу;

- здійснення опосередкованого емісійного фінансування дефіциту бюджету через грошову емісію під випуск ОВДП, що посилює вплив ситуації в бюджетній сфері на банківську систему та означає можливість посилення монетарних чинників прискорення інфляції, оскільки кошти спрямовувалися на підтримку соціальних стандартів, а не на інвестиційну діяльність;

- дефіцит внутрішніх середньо- та довгострокових ресурсів (клієнтська депозитна база є «короткою» та волатильною через ризики швидкого відпливу вкладів населення у ситуації поширення панічних настроїв).

Таким чином, структура грошової емісії та банківського кредитування у 2013 р. забезпечувала фінансування споживчого попиту, проте

---

³¹ У жовтні 2013 р. кошти в національній валюті на депозитах юридичних осіб скоротилися на 3,1 % за зростання кредитів на 1,2 %. Це означає імовірність певного пожвавлення економічної діяльності, коли юридичні особи розпочинають використовувати нагромаджені кошти, а вже потім – кредити.

не сприяла збільшенню ресурсної бази реального сектору економіки та інвестиційної діяльності. Падіння капітальних інвестицій за нагромадження коштів юридичних осіб на депозитних рахунках банківської системи засвідчує, що видані кредити переважно спрямовувалися на поповнення оборотних коштів або на перекредитування відсотків за існуючою заборгованістю. Отже, навіть наявність належних коштів для інвестування не є запорукою здійснення відповідних інвестицій через перешкоди інституційного характеру. Показовою в цьому сенсі є невдача із реалізацією Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки. Програма передбачала надання значних обсягів державних гарантій для реалізації інвестиційних проєктів, спрямованих на структурне оновлення економіки, проте успіху в залученні інвестиційних коштів не здобула. Подібна доля чекала й на інструмент національних проєктів³².

Суттєвим показником стану розвитку бізнес-середовища в Україні є досягнення певного нового етапу трансформації малого та середнього підприємництва. Основні індикатори його присутності у структурі національного господарства співмірні з показниками розвинених країн світу. Частка малого та середнього підприємництва у податковому формуванні доходної частини державного бюджету становить близько 50 %, а частка у сплаті ПДВ – у середньому 60 %. Це дає змогу стверджувати, що **мале та середнє підприємництво в Україні поступово стає локомотивом соціально-економічного розвитку**, забезпечуючи переважну частку робочих місць, частку ВВП країни та податкових надходжень до консолідованого бюджету.

Проте ці показники досягнуто на тлі збереження несприятливого бізнес-клімату в країні. Хоча Україна й досягла суттєвого прориву в поліпшенні свого рейтингу «Умови ведення бізнесу», піднявшись зі 140 місця у 2012 р. до 112 у 2013 р., про збереження значних проблем свідчить те, що низка важливих показників не поліпшилася, або навіть погіршилася. Так, «бар'єри у торгівлі» залишилися без змін на 148 місці, за показником «захист прав інвесторів» країна опустилася на 1 позицію до 128 місця, за показником «процедури банкрутства» оцінка

---

³² Оцінки цього потенційно перспективного, проте невдало реалізованого в Україні інструменту. Див. : *Національні проєкти в стратегії економічної модернізації України* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Бережний, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 144 с.

країни погіршилася на 5 позицій до 162 місця. Крім того, іноземні та вітчизняні експерти виокремлюють такі основні проблемні зони розвитку підприємництва: доступ до інфраструктурних та інженерних мереж; реєстрація права власності; захист інвестицій; податкове адміністрування та податкова система (включаючи митну систему); високі бар'єри для торгівлі; процедури банкрутства (виходу з ринку).

Отже, новітня криза гостро виявила і типові, і нетипові економічні дисбаланси для країни. Неможливість відновити належні темпи економічного зростання спричиняє поширення негативних наслідків для наповнення державного бюджету, забезпечення стабільності банківської системи, валютного курсу, стабільного підвищення доходів пересічних громадян. Наростає актуалізація невирішених інституційних проблем, коли швидка втрата балансу між соціальною, економічною та політичною сферами життя суспільства руйнує базу для якісного відновлення і зростання економіки України та розвитку суспільства взагалі.

Перманентна втрата можливостей зміцнення конкурентоспроможності набуває особливої ризиковості в контексті актуальних зовнішніх викликів для України. Насамперед ідеться про імплементацію парафованої Угоди про асоціацію з ЄС, яка суттєво підвищує конкурентні виклики для української економіки.

Вихід із депресивного «зачарованого кола» потребуватиме вирішення системних суперечностей, притаманних сформованій в Україні моделі економічного розвитку. Реформи 2011–2013 рр. супроводжувалися ухваленням значної кількості важливих і необхідних нормативно-правових актів, які змінили правове підґрунтя підприємницького та інвестиційного клімату в країні, що мало б сприяти суттєвій активізації підприємництва та заохоченню інвестування³³. Відсутність належного ефекту від зазначених правових змін не варто пояснювати лише згаданими несприятливими макроекономічними умовами. Ефективність політики економічних реформ та адекватних ринковій ситуації антикризових політик знижується надто повільним формуванням цілісного та системного інституційного середовища, яке забезпечує реалізацію

---

³³ *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – С. 27–48; *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – С. 37–50.

правових положень у практичній діяльності державного управління, бізнесу та населення України.

У післякризовому стані національної економіки загострюється тривала «інституційна криза»³⁴ з притаманною таким явищам соціально дезорієнтованістю у суспільній ієрархії: руйнуванням існуючих неформальних регуляторів ринків і неформальних компенсаторних механізмів, дераціоналізацією очікувань, укоріненню корупції, формуванням групових зв'язків на новій соціально-економічній основі.

Спрацьовує низка інституційних перешкод модернізації національної економіки:

- *процедурна переобтяженість ведення господарської діяльності.* За більшістю показників кількість процедур, необхідних для провадження підприємницької діяльності, перевищує в Україні показники розвинених країн і країн-сусідів у 2-3 рази. Особливо гостро ця проблема постає у сфері адміністрування податків, оскільки порядки звітування та обліку прямо впливають на швидкість здійснення операцій у господарській діяльності підприємств. Підтвердженням цього є висока привабливість спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва та швидке зростання в передкризовий період сфери надання послуг підприємцям, права і бухгалтерського обліку. Надмірна кількість адміністративних процедур у процесі ведення бізнесу стримує процес активізації підприємницького потенціалу країни та живить поширення корупції;

- *недостатня визначеність і захищеність прав власності в Україні.* За підсумками реформ державного сектору економіки від здобуття незалежності 50,2 % об'єктів державної форми власності приватизовано у спосіб подрібнення цілісних майнових комплексів. Зокрема 70 % приватизованих підприємств (частин підприємств) набули нового власника з використанням позаконкурсних процедур (викуп об'єкта приватизації – 52 %; викуп майна, зданого в оренду з викупом – 18 %). У державній власності залишилися переважно збиткові підприємства, що акумулюють 15,1 % від усіх основних виробничих фондів, чи стратегічні підприємства, з-поміж яких підконтрольними державі залишаються 86 % суб'єктів господарювання. Водночас зберігається

³⁴ Про інституційну кризу в Україні детальніше див. : *Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – С. 68–75.

висока частка підприємств (юридичних осіб), що мають формальний статус підприємств державної форми власності, проте з управлінсько-господарських підстав до таких не належать чи з різних причин не позбулися цього статусу автоматично при фактичній зміні права власності. Тому створюються передумови для постійного конфлікту інтересів між державними регуляторами, розпорядниками державного майна, фірмами-конкурентами державних підприємств, а також економічними агентами, зацікавленими у набутті ліквідної державної власності або тими, що набули таку власність, чи потенційно намагаються її набути за сумнівними процедурами, включаючи безпосереднє вчинення актів протиправного поглинання чи передачі власності (рейдерство). На сьогодні найпоширенішими економічними злочинами в Україні є злочини проти власності – 66,9 % із зареєстрованих злочинів. Жертвами рейдерів щороку стають 700 підприємств. Острах економічних суб'єктів натрапити на «хижу» неконкурентну поведінку через недостатню захищеність прав власності у веденні господарської діяльності обумовлює зростання ролі міжособистісних економічних зв'язків. Своєю чергою, це спонукає підприємців до пошуку і посилення використання різних тіньових схем «страхування» своєї власності, що збільшує роль корупційних зв'язків у економічній системі, спонукає до вивезення капіталу. Наявність тіньових домовленостей природно стримує конкуренцію, оскільки жоден із економічних агентів не зацікавлений у порушенні «тіньового балансу»;

- *високий рівень корупції в органах державної влади та судової влади, з якою стикаються суб'єкти господарювання у своїй повсякденній діяльності.* Згідно з результатами дослідження «Барометр світової корупції», яке проводить Міжнародний дослідницький центр *Gallup International Association*, у 2013 р. українці вважали, що найкорумпованішою сферою є судова (66 %), за нею – правоохоронні органи (64 %) і державна служба (56 %). Пошук способів неформального уникнення платежів у вітчизняній економічній практиці вважається прийнятним і законним. Це сприяє закріпленню неформальних зв'язків і механізмів, що на них побудовані. Як наслідок, утрачається зацікавленість у встановленні публічних практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та коопераційних відносин, у яких беруть спільну участь суб'єкти малого, середнього та великого підприємства;

• *незбалансованість механізмів вирішення корпоративних суперечок у судовому та позасудовому порядку.* Чинне корпоративне законодавство спричиняє неоднозначне тлумачення та застосування норм права, і, як наслідок, викликає незадоволення сторін у судовому процесі. Разом з цим поширений низький рівень правової культури, правовий нігілізм суб'єктів господарської діяльності, що характеризується свідомим ігноруванням норм закону, цінності права, недовірливим або зневажливим ставленням до правових принципів і традицій. Наприклад, за останні п'ять років керівники лише близько 20 % малих і середніх підприємств України³⁵ вважають існуючу судову систему спроможною ефективно захистити корпоративні права³⁶. Правоохоронні органи не втручаються в перебіг позасудових суперечок (включаючи позаарбітражні випадки неоднозначного розподілу чи набуття власності), останні розглядаються як суперечки суб'єктів господарювання або корпоративні конфлікти. В Україні досі нечітко розмежовані компетенції судів і підсудність справ із питань приватизації та корпоративних суперечок.

У таких умовах судовий розгляд справ, за визнанням Венеціанської комісії, часто або необґрунтовано затягується, або сторони конфлікту не виконують рішення суду. Зростає імовірність вчинення дій, що мають ознаки корупційних. Непоодинокими є факти втручання суддів у господарську діяльність підприємств при забезпеченні рейдерських захоплень у спосіб ухвалення судових рішень, що виходять за межі компетенції відповідного суду;

• *зростання післякризової дезорієнтованості органів влади.* Сталий низький рівень конкурентності на внутрішньому ринку України³⁷ не дає змоги отримувати об'єктивну та швидку інформацію про стан певних ринків. Коли в умовах швидкої зміни ситуації на ринках органи

³⁵ *Україна: економічна оцінка (забезпечення сталого зростання, регулювання товарних ринків, конкуренція, конкурентоспроможність).* Економічні дослідження ОЕСР. – Париж : ОЕСР, 2007. – С. 75–76.

³⁶ *Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011 : звіт за результатами соціологічних досліджень.* – К., 2011.

³⁷ В Україні частка конкурентних товарних ринків становить 49,8 % (переважно ринки сільгосппродукції, торгівля і посередницькі послуги). Див. : *Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік (14 березня 2012 р.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422

державної влади не отримують повноцінну інформацію про дійсний стан речей в економіці, що різко обмежує їхню здатність вироблення адекватних антикризових заходів. Невизначеність доповнюється нестачею знань і методик щодо побудови державної політики в умовах відкритих мінливих ринків. Показовим є тяжіння уряду до патерналістських дирижистських методів політики, які втрачають ефективність в умовах поширення практичного лібералізму;

- *закріплення нішовості в економіці.* Вади післякризових реформ (наприклад, часта зміна податкового, митного законодавства, регуляторних норм і обмежень тощо) поступово обмежують можливості господарського маневрування економічних агентів на ринку та переходу з однієї ринкової ніші до іншої. Відбулося своєрідне «замикання» окремих ніш і сфер господарської діяльності від потенційної появи конкурентів (входу нових гравців на певний ринок)³⁸. Підприємства, які тим чи іншим чином посіли місця лідерів на окремих ринках, прагнуть до збереження власної переваги і зазвичай самоусуваються від діяльності в суміжних сферах. Економіка консервується, а модернізація зупиняється на технічному переоснащенні існуючих виробництв в умовах відсутності попиту на продукти такої модернізації;

- *сучасні особливості суспільної свідомості.* Україна має специфічний «сплав» чинників, що впливають на формування суспільної свідомості, а отже, ціннісних орієнтацій, очікувань, поведінкових реакцій суспільства. Загальні тренди, притаманні сучасним суспільствам у глобальних масштабах, доповнюються специфічною спадщиною інституційних зламів останніх десятиріч, наслідками нещодавнього «кризового шоку», особливостями національного менталітету. В результаті цього масовій свідомості в Україні притаманні низький рівень легітимності влади, високий індивідуалізм і відчуття відокремленості від суспільних процесів, брак національної ідентичності, висока соціальна тривожність тощо.

Таким чином, хронічна для національного господарства інституційна криза переходить з економічної в соціальну та політичну площини. Втрачається цінність цілей розвитку держави та виконання її функцій. Остання сприймається як суб'єкт, відокремлений від громади та орієн-

---

³⁸ *Звіт* Антимонопольного комітету України за 2011 рік (14 березня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422

тований на просування інтересів обмеженого кола осіб у суспільстві. Це значно ускладнює упровадження модернізаційних реформ, які вимагають, наприклад, від пересічних громадян «затягти пояси» заради підвищення ефективності економіки, з якою вони не відчують предметної єдності. Посилюється тенденція до корпоративного тиску значних соціальних груп задля отримання соціальних преференцій³⁹. Отже, ситуація свідчить про блокування створення соціального капіталу й набуття соціальної легітимності інститутів та інституцій влади.

Ігнорування інституційної кризи чи спроби застосувати до неї типові дії з подолання фінансово-економічної кризи (за зразком розвинених країн, де інституційна криза відсутня або виражена значно слабше) призводять до її консервації та розростання, що перманентно знижуватиме дієвість і управлінську здатність державного управління, ефективність і конкурентоспроможність національної економіки. Зростають соціальна напруженість і ризики виникнення суспільного безладу. Як наслідок, економіка України позбавлена дієвих можливостей інтенсивного зростання, а політична система країни замикається у глухому куті невирішених проблем власної ефективності, що в довгостроковій перспективі знижує конкурентоспроможність країни та потенційно може мати непередбачувані наслідки для функціонування державного організму.

Існування зазначених інституційних перешкод, що постали чи загострилися у роки кризи, визначає поведінку економічних агентів (груп інтересів) при веденні підприємницької та інвестиційної діяльності в Україні. Отже, лише інституційні зміни в сучасних умовах є потенційними джерелами якісного економічного відновлення та зростання економіки України.

З досвіду подолання економічних криз і проведення успішних структурних реформ у різних країнах світу відомо, що більшість учасників будь-якої із суспільних груп потенційно готові відмовитися від негайного отримання прибутку задля отримання вищої майбутньої (спільної) вигоди, якщо вони безпосередньо спостерігають, що інші (особливо провідні учасники) обирають таку саму стратегію. Тому дотримання нових правил (інститутів та інституцій) вимагає, щоб кожен

---

³⁹ *Післякризовий* розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, Я. В. Бережний [та ін.]. – К. : НІСД, 2011. – С. 72.

з учасників отримував інформацію щодо рівня дотримання правил іншими.

Проте перехід від незалежних до скоординованих чи спільних дій основних учасників є складним завданням. В українських умовах це прямо пов'язано зі здатністю держави (уряду) виробляти, пропонувати зрозумілі заходи реформ і встановлювати зв'язки між основними внутрішніми групами впливу для вироблення спільної позиції щодо бачення структурних перетворень і розвитку підприємництва. Отже, йдеться про певний суспільний діалог, який має вестися щодо характеристик і способів побудови нової моделі економічного розвитку, здатної стати точкою реконсолідації суспільства.

3. НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Виклики післякризового світу та орієнтири нової моделі розвитку для України

Говорячи про формування нової моделі економічного розвитку в умовах глобалізації, варто насамперед зважати на комплекс зовнішніх впливів, які створюватимуть середовище формування цієї моделі і в коротко- та середньостроковій перспективі (на стартових етапах формування), і в довгостроковому періоді.

У 2014 р. світова економіка вступає в новий перехідний період, характерними рисами якого будуть такі:

- збереження «анемічного» зростання та переважно м'якої грошово-кредитної політики і в розвинених країнах, і в країнах, що розвиваються;
- відсутність чинників швидкого зростання в європейському регіоні та незначний попит з боку ЄС на імпорт українських товарів;
- намагання урядів розвинених країн світу вирішити проблеми надмірної заборгованості, що обмежуватиме ресурси для розвитку у короткостроковій перспективі та гальмуватиме міжнародні потоки інвестицій;

- відновлення економіки США, що уможливило поступовий відхід цієї країни від м'якої монетарної політики;
- підвищення ризиків зміни напряму потоків капіталу в результаті зростання ринкових відсоткових ставок і повернення капіталів у розвинені країни з їх частковим виведенням із країн, що розвиваються;
- деяке пригнічення економічної активності у країнах, що розвиваються;
- пригнічення глобальних товарних ринків через скорочення попиту в країнах, що розвиваються, та недостатній попит розвинених країн;
- зростання ролі та впливу економіки КНР на глобальні потоки товарів та інвестицій;
- збереження глобальної невизначеності щодо подальшої динаміки світової економіки на тлі відсутності дієвого та універсального переліку заходів стосовно досягнення цілей збалансованого розвитку.

Зазначене підтверджує необхідність максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів розвитку України вже у короткостроковому періоді. Пониження з негативним прогнозом суверенних рейтингів України у 2013 р. провідними рейтинговими агенціями – *Moody's*, *Fitch*, *Standard & Poor's* – відобразило зростаючу слабкість зовнішньоекономічної позиції держави, зокрема щодо здатності залучати кредити в іноземній валюті для рефінансування виплат за зовнішнім боргом у 2014–2015 рр. Водночас у контексті прогнозів розвитку світової економіки існує загроза, що міжнародні резерви України й надалі скорочуватимуться, підвищуючи ризик втрати довіри до гривні та послаблюючи спроможність мінімізувати негативні наслідки впливу капіталів у випадку зовнішніх шоків. Це спонукає до збереження посиленої уваги до поліпшення зовнішньоекономічних позицій України вже у короткостроковому періоді. За умов післякризової перебудови глобальних ринків отримання належного ефекту проактивної зовнішньоекономічної політики можливе, якщо остання формуватиметься зі стратегічною орієнтацією на довгострокові виклики глобальної економіки. Високий рівень відкритості національної економіки й надалі диктуватиме необхідність коректного визначення способів її взаємодії із глобальною економічною системою з метою максимального використання позитивних імпульсів глобалізації та послаблення ризиків.

Розвиток світової економіки в довгостроковому періоді значною мірою диктуватиметься потребою в адаптації світової економічної системи до тектонічних зрушень, що відбулися внаслідок масштабної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. і наступного періоду глобальної макроекономічної нестабільності.

Відбувається пошук нових моделей організації економічних і суспільних процесів, перегляду ролі держави у захисті інтересів суспільства. Уряди більшості країн світу намагаються відновити активність національних економік через заохочення інвестиційної діяльності в умовах обмежених зовнішніх ринків капіталів. Реформи спрямовуються на розвиток внутрішніх ринків, стимулювання купівельної спроможності громадян.

Очевидно, найголовнішим результатом кризи у глобальному масштабі стало суттєве прискорення розвитку країн, що розвиваються (оскільки такі країни зазвичай тяжіють до Південної та південної частини Північної півкулі, у практиці сучасних досліджень їх інколи узагальнено називають Півднем), на тлі нульових або й від'ємних темпів зростання в розвиненому світі (представлений виключно у Північній півкулі – Північ). Як зазначається в Доповіді ПРООН із людського розвитку 2013 р., останніми десятиріччями понад 40 країн, які розвиваються, перевищили прогнозовані показники людського розвитку, що дає змогу розглядати їх як нові локомотиви світового економічного зростання⁴⁰.

Водночас у країнах Півночі старіюче населення стає чинником обтяження подальшого розвитку, стрімкий демографічний розвиток країн, що динамічно розвиваються, приймається зазвичай як позитивний чинник глобального рівня, певний «демографічний дивіденд». Процес зростання населення слаборозвинених країн Азії та Африки розглядається експертами Комісії з демографії Ради Європи як проблемний. Зокрема, за їхніми оцінками, до 2050 р. у країнах, які нині сприймаються як непередбачувані та найбідніші, проживатиме близько 2 млрд осіб за загального населення земної кулі у 9 млрд осіб. Це є суттєвим викликом для регіонального розвитку та матиме значний вплив на конфігурацію ресурсних потоків у довгостроковій перспективі.

---

⁴⁰ *Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире : доклад о человеческом развитии 2013.* – М. : Весь мир, 2013.

Зміщення центрів економічної динаміки суттєво впливає на світові потоки товарів і капіталів, завдяки чому вже протягом найближчого десятиріччя відбудеться відповідний розподіл глобальних економічних потуг.

Глобалізація приводитиме до «розмивання» традиційних патріархальних економічних укладів у країнах, що розвиваються, та уніфікації їх основних системних параметрів із класичними індустріальними моделями ринкової економіки. Це посилюватиме сприйнятливість економік країн, що розвиваються, до інвестицій, орієнтованих на використання наявного в них ресурсного потенціалу. Значні вкладення, здійснені в цих країнах у попереднє десятиріччя у людський капітал, у поєднанні із природними ресурсами створюють переваги передових країн, що розвиваються, у конкуренції за глобальні інвестиції. Отже, зростатиме і сама конкуренція, оскільки темпи зростання інвестиційних пропозицій напевне перевищуватимуть пропозицію капіталу.

Зростання середнього класу та відповідна еволюція споживчих уподобань населення країн, що розвиваються, зумовлюватимуть суттєві зміни у структурі внутрішнього споживання. Даватиметься взнаки також культурна глобалізація, яка призводить до уніфікації споживчих уподобань та «експорту» стандартів «суспільства споживання» навіть до країн із сильними традиціями самообмеження. При цьому, якщо, скажімо, на Китай з цієї причини навряд чи очікуватиме значний бум споживчого попиту (хоча тенденції нарощування споживання у цій країні вже спостерігаються), в Індії традиції споживання значно поширеніші. Зростання та диверсифікація внутрішнього попиту розширюють місткість внутрішніх ринків цих країн і сприяють пожевленню взаємної торгівлі. Створюється також сприятливе підґрунтя для ввезення інвестицій, спрямованих на задоволення внутрішнього попиту.

«Низький старт» більшості країн «третього світу» зі збереженням значного недоспоживання обумовлює в середньостроковій перспективі випереджальні темпи зростання попиту на харчові продукти. Таким чином, варто прогнозувати довгострокову тенденцію зростання місткості світових ринків продовольства й цін на них і високий рівень попиту на інвестиції в індустріалізацію (підвищення ефективності) агропромисловості та відповідні супутні товари (агромашини, обладнання, агрохімію, сортовий і племінний матеріал тощо).

Зростання комунікацій між країнами Півдня завдяки технологічному розвитку транспортної і телекомунікаційної мереж створює сприятливі умови для консолідації зусиль довкола вирішення системних проблем рівня глобальних регіонів. Зокрема це відбуватиметься на основі позбавлення взаємної торгівлі та формування нового субсвітового поділу праці, посилення потоків прямих і портфельних інвестицій, трудової міграції до більш економічно активних трудодефіцитних регіонів. За даними ПРООН, нині взаємна торгівля між країнами Півдня становить понад 25 % загальносвітового товарообороту і майже зрівнялася з часткою торгівлі між розвиненими країнами.

Послаблюватиметься й залежність від імпорту капіталу із країн розвиненої Півночі, а провідні країни, що розвиваються, утверджуватимуться в ролі експортерів капіталу. Відповідний напрям уже активно розробляється Китаєм, бізнес якого активно вкладає кошти в ресурсні активи країн «третього світу», справедливо розраховуючи на зростання попиту на ресурси у процесі довготривалого піднесення в цьому сегменті світової економіки. Загалом країни, що розвиваються, сьогодні володіють двома третинами світових валютних запасів, сума яких сягає 10,2 трлн дол. США, з них лише на частку Китаю припадає понад 3 трлн дол. США.

Унаслідок стрімкого поширення індустріальної моделі розвитку посилюватиметься техногенне навантаження на довкілля. Проте, враховуючи необхідність якнайшвидшого підвищення продуктивності економік за стабільно жорстких фінансових обмежень, у найближче десятиріччя більшість країн, що розвиваються, навряд чи здійснюватимуть відчутні кроки стосовно зниження викидів і впровадження низьковуглецевої моделі розвитку. Спроби посилення тиску екологічних обмежень напевне робитимуться з боку розвинених країн світу, проте розширення можливостей реалізації товарів у межах горизонтальної торговельної співпраці знижує залежність Півдня від екологічних обмежень, запроваджуваних у розвиненому світі. Понад те, оскільки зміщення місткості ринків до «третього світу» спонукатиме й компанії розвинених країн поширювати експансію в цьому сегменті світової економіки, формуються важелі послаблення тренду екологізації, притаманного традиційним світовим економічним лідерам. У цьому ж контексті слід очікувати продовження процесів витіснення екологосміх виробництв до країн «третього світу».

Між тим, беруть до уваги накопичення екологічних проблем, а також збільшення ресурсної спроможності урядів і бізнесу країн, що розвиваються, у *довгостроковому* періоді варто очікувати привернення уваги до глобальних цілей екологізації розвитку. Цьому сприятиме також відносно невисоке навантаження на бюджети через досить молодий віковий склад населення та збереження невисоких соціальних стандартів. Винятками будуть Росія та Китай, де через постаріння населення очікується суттєве зростання навантаження на бюджети. Отже, у цих країнах найбільш дієвими будуть важелі екологізації розвитку, які спираються на схеми ринкового обміну (на зразок «зелених інвестицій»). Цілком імовірно, що такі моделі розвиватимуться на регіональному рівні із залученням капіталів найбільш динамічних країн.

Негативні демографічні тенденції завдаватимуть гальмівного впливу на розвиток країн ЄС. За оцінками експертів Комісії з демографії Ради Європи, до 2050 р. кількість європейців віком понад 65 років зросте з нинішніх 107 до 172 млн осіб. Працездатне населення зменшиться за цей час на 25 %, чисельність осіб похилого віку зросте на 90 %. На думку експертів, єдиним засобом компенсації таких утрат продуктивного населення може бути активізація імміграції до країн Європи населення працездатного віку. Очевидно, остання дедалі більше гальмуватиметься через поліпшення можливостей працевлаштування та отримання доходів у більш динамічних країнах Півдня, що може привести до двох варіантів розвитку: або структура міграційного припливу зміщуватиметься на користь вихідців із менш розвинених країн, або країни ЄС постануть перед необхідністю вести конкурентну боротьбу за трудових мігрантів, підвищуючи вартість їхньої праці. Обидва варіанти не посилюють конкурентоспроможності європейської економіки за показником людського капіталу.

Країни Європи у найближче десятиріччя досить жорстко відчуватимуть наслідки кризово-депресивного періоду 2008–2013 рр.

Необхідність відновлення фінансової стабільності обумовлюватиме тривалий період обмеженості інвестиційної спроможності бізнесу та режим жорсткої економії у бюджетній сфері. Останній додатково посилюватиметься тенденціями невпинного зменшення частки працездатних і старіння населення, що відволікатиме бюджетні ресурси на виконання соціальних програм. У зв'язку з цим очікується дуже повільне відновлення фінансово-інвестиційної спроможності економік

країн ЄС, яка останніми десятиріччями базувалася на капіталах компаній фінансового сектору, що найсуттєвіше постраждали у період кризи. Це підтримуватиме зазначену вище тенденцію збільшення частки країн, що розвиваються, на світових ринках інвестицій.

«Обпікшись» на кризі фінансового сектору, європейський бізнес посилюватиме увагу до розвитку секторів реального сектору економіки. Причому, з урахуванням досягнутих рівнів технологій, особливостей внутрішнього попиту країн об'єднаної Європи, варто очікувати зосередження на «елітних» підгалузях – органічного агровиробництва, екологічного енергозберігаючого будівництва, низькоемісійного транспорту, гнучких малосерійних виробництвах, орієнтованих на кінцевого споживача тощо. На відміну від масових виробництв, що мігрували до країн «третього» та «четвертого» світу, ці підгалузі зберігатимуть конкурентоспроможність, адже базуватиметься вона не на витратно-цінових, а переважно на таких інституційних критеріях, як екологічність, престижність, якість маркетингу, післяпродажний супровід тощо.

Процес адаптації економіки ЄС до кількох хвиль розширення, що минули попередніми роками, досі не завершений. До того ж, на адаптаційні процеси накладатиметься поступове приєднання нових членів до зони євро. Посилення внутрішньої конкуренції внаслідок входження на ринки ЄС більш «агресивних» і пристосованих до цілей розвитку реального сектору виробників Центральної та Східної Європи спонукатиме до заходів щодо врегулювання конкуренції на ринку Співдружності. Одним із таких регуляторів може розглядатися впровадження, особливо після досягнення надійного післякризового відновлення європейської економіки, більш жорстких екологічних обмежень для виробників, зокрема щодо використання корисних копалин, вуглецевої емісії, вмісту шкідливих речовин, вимог до безпеки продовольчої продукції тощо.

Водночас через специфічність демографічного розвитку країн Європи відбуватиметься сегментація внутрішнього попиту, тоді як старіюча частина корінного населення пред'являтиме значний попит на згадані види товарів і постіндустріальні складники споживання (соціальні, медичні, культурні послуги тощо), очікуваний значний міграційний приплив живитиме сегмент попиту на традиційні товари «економічного діапазону», який навряд чи зможе бути забезпечений наявними в ЄС

виробничими потужностями. Це стимулюватиме зростання попиту на відповідний імпорт до країн ЄС.

Як наголошують автори Доповіді ПРООН про людський розвиток 2013 р., нині створюються сприятливі умови для нових форм співпраці між Північчю та Півднем. Тоді як Південь розширює торговельні зв'язки з розвиненими країнами, останні мають значний потенціал технологічного трансферу, забезпечуючи на основі досягнутого технологічного рівня та відповідно до попиту Півдня поєднання наявних індустріальних і розроблюваних на замовлення постіндустріальних технологій. На шляхах «зустрічного руху» товарів і технологій імовірно формування вертикальної інтеграції та зміцнення транснаціонального бізнесу.

Зміщення центрів зростання до країн «третього світу» спонукає багатьох експертів говорити про «відстрочку постіндустріалізації світу». Тоді як у розвинених країнах становлення постіндустріальних укладів майже відбулося, країни, що розвиваються, мусять концентруватися здебільшого на надолуженні відставання в межах індустріальної моделі – до цього спонукає специфіка зростаючого внутрішнього й зовнішнього попиту. Розвиток постіндустріального сегмента гальмується також нерозвиненістю інституційних систем, адже капіталізація секторів економіки, які визначають постіндустріальний уклад, забезпечується насамперед інституційними чинниками (найбільш показовим прикладом є пряма залежність вартості інтелектуального продукту від дотримання прав інтелектуальної власності).

Між тим важливою деталлю є те, що індустріальний розвиток у країнах, що розвиваються, відбуватиметься синхронно з надолуженням «цифрового розриву». Це дає змогу ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, що є запорукою їх значно вищої продуктивності й конкурентоспроможності. Відповідно, на світових ринках зростатиме попит на технологічні розробки такого «постіндустріального синтезу».

Отже, пріоритети світового технологічного розвитку визначатимуться насамперед особливостями сукупного попиту на технології, який здебільшого буде представлений країнами індустріального укладу розвитку. При цьому перед подальшим індустріальним розвитком поставатимуть завдання, які впливають із таких загальних глобальних трендів: інформатизація технологій, орієнтована на їх уніфікацію;

поширення біотехнологій задля підвищення продуктивності природних процесів у агровиробництві; забезпечення ресурсозбереження; поширення дистанційних та автономних технологій як засобу подолання проблем недостатнього розвитку транспортно-комунікаційної інфраструктури тощо.

Стрімке зростання постіндустріальних складників економік країн «третього світу» варто очікувати в довгостроковій перспективі, коли відбудеться досягнення належної зрілості їхніх інституційних систем. «Віртуалізація» споживання (переважання у структурі споживання нематеріального продукту) в постіндустріальній моделі суттєво спростить працевлаштування, насамперед у країнах, які залишатимуться серед лідерів вкладень у людський капітал.

Різновекторна динаміка світової економіки формує багатова-ріантність розвитку економічної ситуації в Україні у середньо-строковій перспективі. У таких умовах значно підвищується відповідальність інституцій, залучених до процесу реалізації державної економічної політики. Україна має не лише мінімізувати зовнішньо-економічні ризики та виклики, але й органічно «вписатися» у світові тренди, інтегруватися до глобальних процесів таким чином, щоб зайняте місце в міжнародному поділі праці сприяло збалансованому розвитку України. Урахування закономірностей економічного розвитку для максимального використання можливостей, що відкриваються на глобальному, регіональному та національному рівнях, створюватиме необхідний ресурс для примноження потенціалу економіки України.

Вектор зовнішньої інтеграції України здобув досить чітке визначення в низці нормативно-правових актів найвищого рівня. Ще у 2004 р. на законодавчому рівні було ухвалено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС з метою досягнення правовою системою України *acquis communautaire*. Статтею 11 ухваленого у 2010 р. Закону України «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики» встановлено *«забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»*. Європейські орієнтири визначено і для конкретних напрямів внутрішньої політики. Рішення про відкладення підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у листопаді 2013 р. жодним чином не має сприйматися як припинення євроінтеграційного поступу чи, тим більше, зміну геостратегічних

пріоритетів. З метою закріплення конкретних програмних засад системних зрушень в українській економіці та суспільстві підписання Угоди має відбутися якнайшвидше.

Позитивний ефект від очікуваного підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною спроможний певною мірою компенсувати гальмівний вплив для України, зумовлений повільним відновленням європейської економіки. Зміна формату взаємодії України з ЄС сприятиме спрощенню доступу українських товарів на європейські ринки, збільшенню міжнародної торгівлі й потоків капіталу між країнами Європейського Союзу та Україною. Поглиблення інтеграції України з ЄС слугуватиме сигналом для інвесторів і торговельних партнерів щодо намірів України суттєво поліпшити інвестиційний клімат, адаптувавши національну економіку до принципів і стандартів ЄС. У результаті імплементація Угоди про асоціацію може активізувати економічне зростання в Україні.

На сьогодні Україна потребує також налагодження більш тісної взаємодії з Росією та іншими країнами СНД, яка ускладнилася через політичні та інституційні чинники. Цьому має сприяти раціоналізація проблемних питань, що викликали загострення стосунків і стали приводом для відкладення підписання Угоди про асоціацію. Створення нового формату взаємовідносин у трикутнику «Україна – ЄС – СНД (РФ)» є невід’ємним складником побудови нової моделі економічного розвитку для України. У даному контексті варто позитивно сприймати досягнуті у грудні 2013 р. домовленості щодо фінансування від Російської Федерації в розмірі 15 млрд дол. США, зниження ціни на російський газ, урегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Україною та Російською Федерацією, відновлення серійного виробництва літаків Ан-124, постачання товарів у межах виробничої кооперації, активізації співробітництва у сфері суднобудування. **Між тим варто враховувати, що практичне формування моделі розвитку України залежатиме від подальших рішень щодо спрямування отриманих (вивільнених) ресурсів на цілі структурної модернізації.**

З огляду на наведені особливості глобального поступу та проаналізовані властивості й потенціал національної економіки, можна констатувати, що формування нової моделі розвитку для України має відбуватися під впливом низки імперативів.

По-перше, імперативом економічного розвитку України в найближче десятиріччя буде відновлення високих показників економічного зростання, яке спиратиметься насамперед на позитивну динаміку в реальному секторі економіки.

Незаперечним наслідком світової кризи є суттєве зростання важливості створення сприятливих умов для конкурентоспроможності національних економічних суб'єктів на зовнішніх ринках. Зважаючи на те, що структурні характеристики української економіки об'єктивно диктують високий рівень її експортної залежності, постає стратегічне завдання збереження та зміцнення конкурентних позицій України в новітній геоekonomічній системі. Це створює потребу розширення інструментарію безпосередньої підтримки експортерів.

Водночас повільні темпи відновлення світової економіки та посилення конкурентного тиску з боку підприємств країн, що розвиваються, обумовлюватимуть слабку динаміку експорту у традиційних напрямках. Тому спад останніх років в Україні необхідно сприймати як такий, що має виражений структурно-адаптаційний характер. Економіка пристосовується до скорочення зовнішнього попиту на традиційні експортні товари зменшенням частки секторів, що втратили зовнішні ринки; відновлення економічного зростання має спиратися на інші складники економічної структури. Отже, нова модель має забезпечити модифікацію участі України в міжнародному поділі праці, а також суттєво посилити роль внутрішнього ринку як чинника економічної динаміки.

Здобуття новітніх порівняльних конкурентних переваг національної економіки має відбуватися завдяки максимально ефективному використанню власних ресурсів країни. **Якість розпорядження національними ресурсами, що стануть одним з основних предметів глобальної конкуренції найближчими десятиріччями, визначатиме можливість збереження контролю над ними на національному рівні, і зрештою, спроможність країни до суверенного розвитку.**

Треба зазначити, що Україна, яка зберегла значну частку галузей матеріального виробництва у структурі національної економіки, отримує на цьому тлі додаткові конкурентні переваги, що стануть предметом зацікавленості іноземних інвесторів, у т.ч. із депресивних країн ЄС, а також країн, що розвиваються.

Протягом найближчого десятиріччя зберігатиметься можливість продовження вичерпання конкурентних переваг України на традиційних експортних ринках – продукції металургії та хімічної промисловості, що формуватиме попит на інвестиції в оновлення основних технологічних процесів традиційних галузей. Утім не йдеться про збереження чи відновлення колишніх обсягів валового виробництва традиційної продукції, відновлення ж вартісних показників можливе лише на основі освоєння більш дорогої сучасної продукції з вищою доданою вартістю.

На наш погляд, основними конкурентними перевагами для України у середньостроковій перспективі стануть аграрний сектор та енергетичний комплекс. Це жодним чином не заперечує важливості конкурентоспроможних інноваційних секторів економіки України, насамперед космічного та авіабудування, проте за потужністю навряд чи їх варто розглядати як моделювальні чинники.

Варто враховувати, що зацікавленість в експлуатації аграрного ресурсу України в умовах перманентного зростання світових цін на агросировину містить у собі ризик «затягування» України в аграрну модель розвитку. Тому зовнішній імпульс щодо посилення ролі агросектору має бути посилений стратегією розвитку вертикальної кооперації з метою відновлення цілісного агропромислового комплексу країни – суттєвого підвищення рівня переробки агросировини, розвитку логістичної інфраструктури ринку агропродукції, відбудови секторів аграрного машинобудування, агрохімії та селекції.

В енергетичному секторі економіки зростання вартості енергоресурсу та загострення на основі цього проблем енергетичної незалежності за потреби у підвищенні енергоозброєності виробництва та споживання обумовлюватиме поширення процесів енергозбереження та диверсифікації джерел енергії.

Енергозбереження і вдосконалення мереж, диверсифікація енергетичного балансу завдяки освоєнню нетрадиційних та альтернативних джерел не лише дадуть змогу набути для економіки та споживання більш дешевого внутрішнього енергетичного запасу, а й будуватимуть вертикально інтегровану індустрію, що охоплюватиме не лише власний ПЕК, а й будівництво, машинобудування, хімічну промисловість тощо.

Реалізація зазначених структурних зрушень потребуватиме зміцнення позицій національного капіталу завдяки залученню до економіч-

ного обороту якнайповнішого спектра потенційних ресурсів розвитку, що вимагатиме здійснення низки непопулярних змін в організації господарського механізму, зокрема земельної, трудової, житлово-комунальної реформ.

Невід'ємним складником нової моделі розвитку є капіталізація недокапіталізованих чи досі не капіталізованих ресурсів. Високий потенційний рівень віддачі на капітал у недокапіталізованих секторах дає змогу очікувати стрімкого зростання їх інвестиційної привабливості. Для України такими ресурсами можуть, зокрема, стати земля, рекреаційні й туристичні потенції, транзитно-транспортні артерії, сфера культурних індустрій тощо. Досягнення вичерпності такого переліку неможливе, оскільки технологічний прогрес диктує постійне перегрупування потенційних і наявних ресурсів за значущістю.

По-друге, модель може бути легітимною лише за відчутного соціального ефекту її реалізації.

У жодному разі не йдеться про розширення патерналістських функцій держави у соціальній сфері. Навпаки, соціальний популізм дедалі виразніше демонструє свою безперспективність через очевидну обмеженість класичних патерналістських засобів соціальної підтримки, які через перманентно жорсткі бюджетні обмеження набуватимуть дедалі більшої точковості. Посилення цільового характеру соціальної підтримки є необхідним і важливим для виконання державою своїх соціальних функцій напрямом, проте саме відсутність масовості ефекту не дає змоги використовувати соціальні ініціативи як засіб легітимізації політики реформ.

Зосередження соціального ефекту політики має відбуватися довкола двох напрямів: *реалізації трудового потенціалу* як потужного ресурсу національного рівня та як джерела добробуту економічно активної частини населення; *забезпечення належної якості життя* – надання соціальних послуг, розвитку соціальної інфраструктури, поліпшення інфраструктури життєзабезпечення тощо.

Трудовий ресурс як такий, що також має недостатню капіталізацію, потребує інвестування. Тому вкладення в людський капітал – те, що необхідно для розкриття його потенціалу і як генератора багатства для особи, і як рушія економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності країни.

По-третє, реалізація засад нової моделі має відбуватися у стабільному фінансово-економічному середовищі, і підтримання цієї стабільності – одна з головних функцій держави.

При цьому варто враховувати постійну еволюцію інструментарію макроекономічної стабілізації під впливом поширення явищ глобалізації та ліберальних відносин. Інструментарій традиційної «гальмівної» стабілізації на сьогодні провокує посилення втечі капіталів і втрату конкурентних переваг, які впливають з динамізму економіки. Тому майбутня модель має спиратися на проактивну грошово-фінансову політику, що вимагатиме оволодіння негальмівними інструментами стабілізації, серед яких має поширюватися частка інституційних механізмів. Зокрема, в антиінфляційній сфері такими механізмами є антимонопольна та конкурентна політика, у валютно-курсівій – протидія спекуляціям і вплив на очікування тощо.

Проактивна грошово-фінансова політика має розблокувати національний інвестиційний ресурс через відбудову системи «довгих грошей» і цільового кредитування. Інституційними механізмами такого процесу мають стати формування спеціалізованих банківських установ і регуляцій.

Глобальна податкова конкуренція майже не залишає свободи для фіскальної сфери, спонукаючи до фактичного обмеження фіскального навантаження, проте обтяженість України значними бюджетними видатками фактично блокує можливості відчутної податкової лібералізації. Зниження податкового навантаження припустиме лише як генератор додаткових надходжень. Отже, необхідна цільова політика податкового стимулювання розвитку зі зміщенням ваги на непрямі податки, яка має бути посилена інституційними механізмами підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів, у т.ч. на засадах державно-приватного партнерства.

По-четверте, потрібна територіальна реконсолідація України через «перезавантаження» економічних повноважень регіонів.

Залучення місцевого потенціалу розвитку до господарського обороту на основі зміцнення національного капіталу та припливу іноземних інвестицій формуватиме об'єктивні тенденції до автономізації (зниження залежності від центру) регіонів України. Водночас синергія використання регіональних потенціалів можлива лише за міжрегіональної співпраці, тому реконсолідація на засадах міжрегіо-

нальної взаємодії цілком може стати точкою єдності інтересів регіонів і центру.

Це створюватиме виклики щодо побудови нової моделі регіональної політики, провідними орієнтирами якої будуть розвиток міжрегіональної співпраці та консолідація локальних дій регіонів довкола реалізації загальнонаціональних пріоритетів розвитку.

Зважаючи на те, що регіони відіграють провідну роль у забезпеченні соціального ефекту реформ (через надання соціальних послуг та забезпечення якості середовища життя), досягнення стійкості регіонального розвитку необхідно розглядати як критично важливе завдання загальнонаціонального рівня.

По-п'яте, необхідними є відновлення довіри до держави й налагодження партнерства держави та суспільства.

Особливістю останнього десятиріччя для всієї глобальної спільноти є майже безупинний тренд зниження довіри до держави. Відповідно, відбувається зниження дієвості державної політики. Така тенденція є досить небезпечною, оскільки на сьогодні роль держави в економіці упевнено еволюціонує у бік зайняття державою місця національного інституційного модератора, що за відсутності довіри просто неможливо.

Утрата довіри до держави в Україні відбувалася значно динамічніше, ніж у світі загалом, адже загальносвітова тенденція посилювалася внаслідок специфічних внутрішніх чинників, пов'язаних з інституційною кризою. Руйнівні зміни у цій сфері відбулися внаслідок подій грудня 2013 р. Безперечно, швидке відновлення довіри неможливе, особливо з огляду на те, що Україна перебуває на етапі інституційного зламу, накладеного на післякризову фрустрацію. Однак процес відбудови консолідованості суспільства і влади має бути розпочатий якнайшвидше на засадах відкритого суспільного діалогу.

Для відновлення довіри бізнесу головними є послідовність політики держави, жорстке дотримання зобов'язань держави та ведення діалогу з важливих питань економічної політики. Для відновлення довіри населення основними необхідно вважати послідовні дії держави щодо налагодження соціальної сфери та середовища життєдіяльності.

Відновленню довіри до держави має сприяти подолання дезорієнтованості щодо векторів геостратегічних пріоритетів України, яка виникла після відкладення підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

3.2. Інституційні засади політики підтримки підприємництва

Уповільнення економічних процесів у національній економіці після незначного післякризового поживлення порушує питання про пошук нових ресурсів економічного розвитку для набуття країною потенціалу до формування нової стійкої економічної моделі. Визначальне місце у цьому пошуку посідає розвиток підприємництва у спосіб створення умов для насичення внутрішнього ринку товарами й послугами національних виробників, запровадження механізмів функціонального управління національним господарством через оптимізацію системи преференцій в економіці, модернізацію системи технічного регулювання тощо.

Актуальність завдання підвищення ефективності державної політики розвитку малого й середнього підприємництва посилюється тим, що на сучасному етапі розвитку економіки активізація підприємництва і зростання масштабів та ефективності функціонування підприємницького сектору є одним із головних чинників позитивних структурних змін і модернізації національного господарства, розвитку реального сектору та поліпшення якості життя населення, формування заможного середнього класу, вирішення низки проблем соціально-економічної безпеки держави.

Вироблення нової післякризової моделі економіки для України залежить від дієвості інституційних реформ, спрямованих на подолання основних інституційних пасток і, відповідно, зниження рівня напруженості у соціально-економічному середовищі. На сьогодні питання дієвості реформ є питанням рівня довіри й консенсусу передусім між основними економічними агентами або їх групами й державою щодо напряму формування нових правил гри.

Уповільнення запроваджуваних економічних реформ поряд зі зростанням загроз макроекономічній стабільності в Україні внаслідок світової фінансово-економічної кризи формує нову управлінську й економічну ситуацію, що вимагає здійснення негайних консолідованих заходів щодо активізації економічних процесів без розпорошення зусиль органів державної влади. Акценти структурної перебудови й модернізації національної економіки мають спрямовуватися на апро-

бацію механізмів функціонування спільного ринку країн-членів ЄС в українських умовах.

Отже, середньостроковими завданнями в інституційній сфері є такі:

- удосконалення державного стратегічного планування (програмування) підтримки й розвитку підприємництва завдяки виробленню системи моніторингу заходів і реалізації регуляторних актів у сфері дерегуляції. Зокрема, необхідно напрацювати порівняльні показники й індикатори функціонування підприємницького середовища при веденні різних видів економічної, а також господарської діяльності. Крім того, необхідно переглянути статус регуляторної політики й визначити її як важливу міжвідомчу політику. Для цього доцільно вжити заходів щодо реалізації регуляторної політики як самостійної державної цільової програми з акцентом на підвищення спроможності основних регуляторів здійснювати кількісний обрахунок вигід і витрат (кількісний аналіз регуляторного впливу);

- запровадження функціонального порядку вжиття заходів стимулювання й підтримки економіки на протигагу поширеному галузевому підходу у спосіб оптимізації й уніфікації процедур звітності та обліку ведення господарської діяльності та запровадження правил надання державної допомоги, передбачених нормами ЄС. Важливими є спрощення адміністрування податків і зборів, а також митних платежів, приведення їх до єдиної системи з бухгалтерським обліком відповідно до норм, поширених у країнах ЄС;

- перехід від політики стимулювання підприємницької активності громадян щодо створення нових підприємств до підтримки підприємництва, заохочення зростання масштабу підприємств та ускладнення виробництва через надання державою «пільги для зростання», використання певних пільгових стимулів або надання державних замовлень за процедурами державних закупівель широким категоріям суб'єктів господарювання (наприклад, строкове скасування податків новостворених сфер підприємницької діяльності, запровадження вимог щодо кількості працівників, зайнятих на підприємствах – учасниках державних закупівель, встановлення квот у субпідрядах малим і середнім підприємствам при виконанні замовлень великими підприємствами);

- формування інфраструктури підтримки підприємництва у спосіб:

- створення умов для розбудови фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення підприємництва в межах створення фізичної інфраструктури (технопарки, бізнес-інкубатори, промислові лабораторії наукових установ тощо) на основі міжгалузєвої та міжсекторальної кооперації (кластерів);
- розвитку мереж надання послуг підприємствам через спрощення умов виходу на ринок і професіоналізацію аутсорсингових послуг;
- надання інформаційно-консультаційної підтримки населенню щодо започаткування власного бізнесу, поліпшення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних і районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, агенції регіонального розвитку тощо;
- прискорення інтеграції ринків країн – членів ЄС та України завдяки запровадженню пілотних короткострокових реформ з об'єднання окремих ринків, що мають інвестиційне й соціальне значення, з відповідною адаптацією повного спектра норм та умов функціонування таких ринків. Очікувано найвищого соціально-економічного ефекту буде досягнуто від «пілотних» реформ у таких сферах і галузях, як житлове та промислове будівництво; видобування корисних копалин (крім паливно-енергетичних), надання послуг підприємцям. Така практика дає змогу набути позитивного досвіду й попередити ризики інтеграції галузевих ринків України з ринками країн ЄС, спростить вихід українських економічних суб'єктів на зовнішні ринки, дасть змогу переймати міжнародні та європейські стандарти надання послуг підприємствам і ведення бізнесу тощо;
- встановлення прозорості бюджетного процесу й державних закупівель завдяки запровадженню у цій сфері механізму середньострокового бюджетного планування. Це сприятиме оптимізації державних цільових програм при встановленні їх відповідності бюджетним програмам головних розпорядників бюджетних коштів, а також приведенню до типових міжнародних вимог системи державних закупівель у спосіб спрощення вимог до потенційних учасників у процедурах державних закупівель непрямыми засобами, встановлення стимулюючих конкурентних регуляцій для суб'єктів малого й середнього підприємництва;

- спрощення процедур технічного регулювання, стандартизації та сертифікації у питаннях взаємного визнання норм між Україною та ЄС, формування міждержавного механізму «нострифікації» вітчизняних технічних вимог на ринках країн – членів ЄС для прискорення виходу на ринок ЄС широкої номенклатури українських товарів. Ідеться про перехід від регламентації якості процесу виробництва до контролю безпечності продукту, що виробляється (контроль на вході й виході виробничого ланцюга);

- усунення судових різночитань при вирішенні комерційних суперечок і встановлення об'єктів права інтелектуальної та майнової власності способом встановлення першості дії чи об'єднання положень Цивільного і Господарського кодексів України в частині реалізації контрактного права.

Реалізація наведених завдань має створити передумови для розгортання широких реформ, спрямованих на модернізацію й досягнення піднесення економіки України, сприятиме дієвості важелів стимулювання економічного розвитку та структурних зрушень, що застосовуються в інших сферах.

3.3. Упровадження дієвих інструментів розвитку

Стратегічним орієнтиром політики виведення України з економічної депресії на підґрунті формування нової моделі розвитку є оновлення структури економічної системи на основі виявлення й активізації нових «точок зростання» – напрямів економічної діяльності, спроможних забезпечити кумулятивний ефект відновлення зростання в суміжних галузях.

Фундаментальною основою української економіки має стати місткий і конкурентний внутрішній ринок, що цілеспрямовано розвиватиметься завдяки суттєвому підвищенню внутрішнього споживання. **Уже в найближчій перспективі в Україні має бути сформований якісно інший (цивілізований) місткий конкурентний внутрішній ринок з ефективною сучасною інфраструктурою.**

Основними напрямками реалізації цього завдання мають бути:

- створення інституційного середовища для розвитку добросовісної конкуренції;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів;
- удосконалення організаційно-економічних засад та інфраструктури функціонування внутрішнього ринку й торгівлі;
- забезпечення захисту внутрішнього ринку від неякісної продукції та створення гарантій її безпечності та якості, а також системи ринкового нагляду;
- приведення законодавства у сфері захисту прав споживачів у відповідність із законодавством ЄС;
- створення системи стимулів для виробників і продавців високоякісної та безпечної продукції.

Для реалізації цих завдань необхідно вжити таких заходів:

- забезпечити доопрацювання та прийняття Верховною Радою України, а також розпочати реалізацію Закону України «Про Загальнодержавну програму розвитку конкуренції в Україні на 2014–2024 роки»;
- запровадити прогнозування обсягу попиту і пропозиції товарів на основних товарних ринках, складення прогнозного балансу й розроблення заходів щодо забезпечення стабільності на внутрішньому ринку;
- розробити й запровадити довгострокові параметри тарифного регулювання для суб'єктів природних монополій, удосконалити механізм формування цін на товари та послуги у сфері природних монополій;
- удосконалити механізм контролю за визначенням митної вартості товарів, запобігання надходженню на внутрішній ринок контрабандних товарів, товарів із заниженою митною вартістю й тих, що не відповідають вимогам нормативних документів;
- забезпечити належне функціонування товарних бірж, удосконалити механізми державного регулювання біржового товарного ринку, визначення єдиних правил біржового арбітражу;
- забезпечити проведення державних закупівель продуктів і матеріалів за державними інвестиційно-інфраструктурними програмами (соціальне житло, транспортне будівництво, мережі природних монополій, магістральні комунікації тощо) на основі конкурентних процедур;
- удосконалити механізми виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання;
- посилити контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захист прав та інтересів підприємців і споживачів на соціально важливих ринках (паливних і продовольчих ресурсів,

лікарських засобів, фінансових, транспортних і телекомунікаційних послуг), посилити відповідальність суб'єктів ринків за порушення вимог антимонопольного законодавства;

- підвищити ефективність механізму нетарифного обмеження імпорту продукції, шкідливої для здоров'я людей і навколишнього природного середовища, а також такої, що реалізується за цінами, нижчими за ринкові;

- підвищити ефективність ринкового нагляду за безпечністю та якістю товарів у результаті реформування системи технічного регулювання та захисту прав споживачів згідно з вимогами СОТ і законодавством Європейського Союзу, а також удосконалити систему державного нагляду (контролю) за якістю й безпечністю харчових продуктів і продовольчої сировини.

Створення нових механізмів забезпечення та підтримки конкуренції в розвитку внутрішнього ринку потребує вжиття таких заходів:

- формування та широке запровадження у стислі строки ринкових механізмів безособового укладання контрактів і гарантування їх дотримання публічними зобов'язаннями чи прозорим страхуванням, зокрема завдяки підтримці мереж товарних бірж, аукціонів з відкритими умовами участі, електронної торгівлі тощо;

- посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо запровадження економічних санкцій щодо службовців як фізичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування в разі заохочення ними неконкурентної поведінки, зокрема надання тих чи інших пільг, режимів сприяння тощо під час реалізації підприємницької діяльності;

- відмова від практики встановлення виключень з антимонопольного законодавства;

- запровадження практики попереднього відстеження й попередження порушення принципів дотримання конкуренції під час реалізації державних закупівель за неконкурентними процедурами замість існуючої на сьогодні практики оскарження результатів торгів.

Важливим складником інструментарію стимулювання розвитку є **перебудова монетарної політики держави** з орієнтацією на вирішення завдань забезпечення грошової-кредитними ресурсами позитивної динаміки економічних процесів і реалізації структурних змін. Ідеться

про подолання фінансових обмежень післякризового періоду у спосіб концентрації обмежених ресурсів на найбільш ефективних з погляду економічного зростання напрямках діяльності. Відповідно до поставлених завдань має вдосконалюватися інституційна структура фінансової системи в напрямі формування мережі та зміцнення фінансових інститутів розвитку, регіональних і спеціалізованих банків, а також інфраструктури проектного фінансування.

З огляду на те, що період економічного відновлення та структурної модернізації економічної системи може супроводжуватися підвищеними темпами інфляції, монетарна політика має орієнтуватися не на обнулення динаміки цін, а на забезпечення відповідності темпів інфляції позитивним темпам економічного зростання. При визначенні цільових показників темпів інфляції, обсягів грошової емісії, рівня процентних ставок має враховуватися гострота потреби економічних суб'єктів у грошових ресурсах для фінансування інвестицій і впровадження інновацій, створення нових робочих місць, здійснення інституційних змін, погашення внутрішніх і зовнішніх боргів. Це вимагає посилення пруденційного складника монетарної політики, спрямованого на прогнозування, недопущення та гасіння ймовірних інфляційних і девальваційних сплесків, формування захисних і стабілізаційних антициклічних механізмів банківського регулювання.

Активізація кредитування неможлива без підвищення доступності кредитних ресурсів на основі зниження процентної ставки до рівня рентабельності промисловості за умови утримання темпів зростання цін у межах до 10 % і незначних курсових коливань, зміцнення й розширення ресурсної бази банків, зниження частки «дорогих» і коротких депозитів населення, розширення рефінансування з боку НБУ.

Дієвість механізму реалізації монетарної політики визначається його спроможністю впливати на співвідношення між споживанням і заощадженнями, а також забезпечувати трансформацію останніх в інвестиції. Відповідно критеріями посилення стимулюючої ролі монетарної політики мають бути рівень забезпеченості економічних агентів фінансовими ресурсами, простота і прозорість отримання кредитів, зниження витрат функціонування банківської системи, підвищення ефективності трансформації короткострокових коштів населення в довгострокові інвестиції. Ефективність монетарної політики щодо стимулювання структурних зрушень неможлива без її узгодженості

з фіскальною політикою, оскільки монетарні важелі мають переважно загальний макроекономічний характер, тоді як фіскальні справляють цільовий стимулюючий вплив на стимулювання пріоритетних напрямів економічної діяльності.

Напрямами оновлення монетарних механізмів для забезпечення якісного економічного розвитку України мають бути такі.

Активізація кредитування реального сектору економіки у спосіб:

- продовження зусиль НБУ щодо зниження процентних ставок;
- удосконалення механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів завдяки використанню довгострокового рефінансування НБУ і державних гарантій;
- лімітування рівня депозитних ставок і встановлення «процентних стель» для кредитів на пріоритетні напрями економічної діяльності;
- розвитку схем пріоритетного фінансування інвестиційних проектів за участю держави й НБУ, активізації іпотечного кредитування, мікрокредитування та кредитування аграрного сектору економіки;
- розвитку інфраструктури підтримки інвестиційного кредитування в частині створення мережі кредитних бюро, інжинірингових компаній, експортно-кредитних агенцій, енергосервісних компаній, гарантійних бюро;
- забезпечення реального функціонування системи фінансових інститутів розвитку (насамперед Державного банку реконструкції і розвитку), фінансових установ та організацій, що обслуговують експортні операції та сільське господарство, здійснюють мікрокредитування;
- розвитку механізмів державно-приватного партнерства, що дає змогу використовувати фінансовий і науково-технічний потенціал приватного сектору в умовах обмеженості держбюджетного фінансування та високої вартості банківського кредитування;
- створення мережі регіональних та інвестиційних банків, компенсаційних фондів для надання пільгових кредитів, що забезпечують швидке розширення інвестиційного сегмента фінансового ринку;
- розроблення механізмів кредитної підтримки реального сектору економіки із залученням ресурсів міжнародних фінансових організацій на пільгових умовах (синдиковане кредитування);
- спрощення процедури отримання кредиту за рахунок використання сучасних інформаційних технологій і засобів мобільного зв'язку.

Зміцнення банківської системи у спосіб:

- удосконалення нормативно-законодавчої бази банківського регулювання на основі оновлення міжнародних стандартів;
- продовження процесу консолідації та капіталізації банківської системи;
- стимулювання процесу очищення банків від прострочених активів;
- «подовження» й диверсифікації внутрішньої ресурсної бази банків;
- підвищення прозорості діяльності банківської системи (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій і запровадження вимоги щодо обов'язкового рейтингування);
- удосконалення систем банківського ризик-менеджменту та інструментів мінімізації ризиків діяльності банків, зокрема валютного ризику й ризику ліквідності;
- підвищення довіри населення до банківської системи на основі подальшого вдосконалення системи гарантування вкладів і підвищення рівня захищеності коштів юридичних і фізичних осіб, що розміщені на рахунках у банківських установах;
- удосконалення механізмів виведення з ринку неплатоспроможних банків;
- посилення ролі державних фінансових установ та організацій, у формуванні капіталу яких взяла участь держава, у фінансуванні пріоритетних цілей економічного розвитку;
- усунення накопичених дисбалансів банківських активів і пасивів (термінових і валютних), вирішення проблеми капіталізації, «поганих» активів;
- створення єдиної державної інформаційної системи зі збору, накопичення та оброблення даних щодо кредитної історії позичальників (Державного реєстру кредитних історій) для зниження ризиків процесу кредитування.

Збереження низькоїінфляційного середовища у спосіб:

- стимулювання конкуренції у сфері роздрібно́ї торгівлі та протидії монополізації роздрібних ринків;
- здійснення прозорої та контрольованої тарифної політики;
- використання практики держзамовлення з метою впливу на ринкову кон'юнктуру;

- стимулювання видів економічної діяльності, пов'язаних з імпортозаміщенням та енергозбереженням;

- недопущення монетизації дефіциту бюджету;
- запобігання різкій девальвації гривні.

Запобігання різкій девальвації гривні у спосіб:

- концентрації зусиль НБУ на розширенні джерел і диверсифікації структури міжнародних резервів (недопущення зниження їх обсягу до рівня, меншого за тримісячний імпорт);

- продовження періоду дії адміністративних важелів НБУ щодо підтримання пропозиції валюти;

- удосконалення курсової політики стосовно підвищення гнучкості обмінного курсу гривні за виключення спекулятивних компонентів валютних торгів;

- розширення практики використання гривні в міжнародних розрахунках (у т.ч. внесення відповідних змін до норм валютного регулювання);

- забезпечення прозорості процесу курсоутворення завдяки регулярному оприлюдненню середньострокового плану дій НБУ у сфері валютної політики та звітування щодо ефективності заходів;

- збереження контролю валютних позицій банків за розширення інструментів страхування валютних ризиків;

- продовження терміну дії заборони на валютне кредитування фізичних осіб;

- активізації співпраці НБУ з урядом у сфері управління державним боргом, деномінованим в іноземній валюті;

- продовження зусиль щодо зниження доларизації грошового обігу та збільшення частки безготівкових розрахунків;

- удосконалення регулювання потоків капіталу в частині залучення та спрямування прямих іноземних інвестицій у пріоритетні напрями економічної діяльності через запровадження пільгового режиму оподаткування таких операцій і реінвестування прибутків, спрощення або прямої заборони здійснення спекулятивних операцій чи інвестування в окремі фінансові інструменти.

Удосконалення системи монетарного регулювання в частині:

- подолання фрагментарності системи фінансового регулювання у спосіб формування системи інформаційної взаємодії та координації фінансових регуляторів;

- посилення пруденційного нагляду за розвитком фінансового сектору на основі формування механізму аналізу, контролю й моніторингу системних ризиків, виявлення вразливих секторів фінансової системи та каналів поширення кризових явищ між ними;

- підвищення рівня координованості заходів пруденційного нагляду України з відповідними заходами зарубіжних країн з метою забезпечення збалансованості потоків капіталу через кордони України.

Як уже зазначалося, **вирішення завдань розвитку неможливе без відповідної модернізації бюджетно-податкової політики** (з відходом від її суто фіскальних пріоритетів).

Ефективність і дієвість системи державних фінансів полягає у здатності забезпечити оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів у країні між головними пріоритетами державної політики:

- забезпечення зростання добробуту населення завдяки розбудові системи соціального захисту й забезпечення доступу до якісних публічних товарів і послуг;

- підтримка модернізації господарського комплексу країни способом скерування бюджетних інвестицій у найважливіші сектори економіки;

- зміцнення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування з метою посилення їх ролі у вирішенні питань соціально-економічного розвитку громад.

Реалізація зазначених пріоритетів економічної політики потребує реалізації в середньостроковій перспективі низки фундаментальних змін і системи коригувальних заходів:

- *подальшого впровадження елементів ринкової моделі управління державними фінансами.* Органи державної влади мають зберегти лише регуляторні функції, пов'язані зі створенням правил, тоді як економічні функції мають бути передані державним агенціям, автономним державним структурам, наділеним широкими повноваженнями щодо управління бюджетними коштами й відповідальним за ефективність їх витрачання;

- *переходу до середньострокового бюджетного планування.* На першому етапі середньострокове планування має охоплювати інвестиційні видатки бюджету, які повинні групуватися у трирічні бюджетні програми. Такий механізм забезпечить безперерійність бюджетного фінансування тривалих інвестиційних проектів і поліпшить прогнозованість видатків бюджету;

• *раціоналізації та упорядкування системи соціальних видатків.* Система пільг, субсидій і соціальних виплат має спрямовуватися лише на підтримку категорій громадян із низьким доходом. При цьому необхідно зосередити увагу на перегляді методики визначення й розрахунку розміру соціальних стандартів задля того, щоб вони відповідали реальним показникам;

• *зменшення масштабу використання бюджетних інструментів підтримки економічної діяльності на користь податкових інструментів.* У середньостроковій перспективі необхідно зробити акцент на розвитку податкових інструментів, зокрема недискримінаційного надання податкових пільг і стимулів для реалізації напрямів економічної діяльності, які узгоджуються із пріоритетами економічної політики держави (наприклад, активізація інвестиційно-інноваційної діяльності, підвищення енергоефективності економіки та екологічності продукції, розвиток малого бізнесу тощо);

• зміни підходів до управління бюджетними інвестиціями, що має включати такі кроки:

- упорядкування сфери державних закупівель;
- упровадження принципів співфінансування інвестиційних проектів центральною, місцевою владою та приватними інвесторами;
- розширення повноважень Рахункової палати України стосовно контролю за реалізацією національних інвестиційних проектів, що фінансуються з бюджетних коштів, із публічною регулярною презентацією його результатів;

• *виокремлення з фінансування державного бюджету фонду залучених боргових ресурсів на потенційно прибуткові інвестиційні проекти.* З-поміж таких мають бути проекти, які генеруватимуть прибуток або обумовлять зниження бюджетних видатків, що сформує джерело для часткового погашення залучених боргових ресурсів. На першому етапі з урахуванням значного обсягу сформованого державного боргу необхідно встановити обмеження щодо залучення нових боргових ресурсів на фінансування поточних видатків бюджету розміром сформованих в попередні періоди зобов'язань за основною сумою боргу. Щорічні боргові залучення понад зазначену суму мають спрямовуватися виключно до фонду фінансування інвестиційних проектів;

- розширення фінансової бази місцевих органів влади. Варто продовжити бюджетну реформу й передати місцевим бюджетам додаткові джерела доходів. Необхідними заходами мають стати:
  - закріплення за місцевими бюджетами частини надходжень від податку на прибуток підприємств;
  - розширення джерел II кошика доходів;
- *переходу від щорічного звітування про виконання державного бюджету до щорічного звітування про ефективність управління ресурсами системи державних фінансів*, а також бюджетними коштами, спрямованими на підтримку економіки у формі наданих податкових пільг і стимулів.

Новітня податкова система має, по-перше, сприяти розвитку підприємницької діяльності, оскільки саме податковий тиск є одним з головних чинників, які впливають на прийняття інвестором рішення стосовно розвитку своєї діяльності; по-друге, бути соціально справедливою, що дасть змогу зменшити розрив у рівнях доходів між різними верствами населення й забезпечити довіру з боку громадян до державних інституцій загалом; по-третє, забезпечувати обсяг доходів до бюджету, необхідний для реалізації її функцій.

З огляду на зазначене, стратегічними пріоритетами реформування податкової системи мають стати такі.

1. *Посилення сприятливості податкової політики для бізнесу.* Скасування податкових стимулів створює загрозу погіршення умов діяльності для вітчизняних підприємців, оскільки і країни ЄС, і країни СНД мають досить розвинені системи державної допомоги, основою якої є фіскальна допомога. У цьому контексті доцільно зосередитися на реформуванні системи податкових інструментів підтримки господарської діяльності, спрямованої на посилення стимулюючого впливу податкових пільг і контролю за цільовим використанням бюджетного ресурсу, що отримують підприємства завдяки їх застосуванню, а також на гармонізацію фіскальних інструментів із базовими принципами й нормативними документами міжнародних організацій, з якими Україна налагоджує тісне співробітництво і перед якими має низку зобов'язань.

Відповідно до правил СОТ і ЄС податкові інструменти підтримки економіки мають відповідати головній вимозі – не продукувати негативних наслідків для конкуренції та не створювати бар'єри для вільної торгівлі між країнами. У межах цих обмежень Україна має

можливість запровадити податкові пільги, спрямовані на досягнення таких цілей:

- модернізація виробничих фондів і впровадження новітніх технологій;
- збільшення інвестицій в інновації та НДДКР, що підвищує конкурентоспроможність економіки на світовому ринку;
- упровадження заходів енергоефективності;
- підвищення екологічності виробництва та продукції;
- створення нових робочих місць;
- підтримка малого бізнесу.

Важливим завданням має стати формування цілісної правової бази (оптимально як окремого розділу Податкового кодексу України), яка б визначала чіткі механізми та принципи застосування податкових стимулів, зокрема такі:

- вичерпний перелік податкових пільг і стимулів, якими можуть скористатися суб'єкти підприємницької діяльності, що провадять господарську діяльність на території України;
- критерії, яким необхідно відповідати, щоб отримати право на застосування податкових пільг і стимулів;
- порядок прийняття органами державної влади рішення щодо надання права на користування податковими пільгами та стимулами;
- механізми контролю за дотриманням законодавства та взятих зобов'язань суб'єктами підприємницької діяльності, які отримали можливість застосовувати податкові пільги та стимули.

2. Посилення соціальної справедливості податкової системи. Реформування системи оподаткування в напрямі посилення соціальної справедливості має спрямовуватися на забезпечення зростання рівня податкового навантаження відповідно до зростання доходів платників податків. Для цього в середньостроковій перспективі необхідно вжити таких заходів:

- поглиблення прогресивності податку на доходи фізичних осіб;
- підвищення порогу доходу для отримання податкової соціальної пільги та вдосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму;
- запровадження зниженої ставки ПДВ на товари першої необхідності (соціальні товари)⁴¹;

---

⁴¹ Відповідно до Директиви Ради 2006/112/ЄС країни-члени ЄС, крім базової ставки (не менше 15 %), можуть застосовувати для соціальних товарів і послуг одну або дві знижених ставки (не менше 5 %).

- підвищення ефективності контролю за достовірністю і повнотою декларування доходів громадянами України.

3. *Підвищення фіскальної ефективності податкової системи має бути адекватним темпу економічного зростання та відбуватися без посилення фіскального навантаження на доходи незаможних верств населення й діяльність високотехнологічних галузей економіки.* Можливими заходами при цьому можуть бути такі:

- підвищення ставок плати і зборів за експлуатацію природних ресурсів;

- розширення переліку корисних копалин, за видобування та реалізацію яких справляється рента (необхідно включити до об'єктів справляння ренти видобування залізорудної сировини, марганцевої та уранової руд, жирних сортів коксівного вугілля, руди кольорових металів тощо);

- відмова від зниження ставки ПДВ з 20 до 17 %;

- запровадження підвищеної ставки ПДВ у розмірі 23 % на товари розкоші;

- розширення групи підакцизних товарів (зокрема до об'єктів оподаткування акцизним товаром можна віднести операції з придбання харчових продуктів, що є товарами преміум-класу; шкідливих для здоров'я);

- посилення боротьби з мінімізацією оподаткування та ухилянням від сплати податків;

- підвищення ставок податку на нерухомість (зі збереженням соціальної пільги);

- відновлення податку із власників транспортних засобів (зокрема легкових автомобілів з великим об'ємом двигуна, віком до 10 років).

Для забезпечення відновлення економічного зростання, підтримки процесів структурно-технологічної модернізації реального сектору економіки України разом з відновленням макроекономічної рівноваги необхідно забезпечити **подальше впровадження структурних реформ на основі залучення інвестицій, поліпшення бізнес-клімату і конкурентного середовища.**

В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів у реальному секторі національної економіки, обмежених можливостей державного інвестування, ускладненого доступу підприємств до кредитних ресурсів банківської системи й ресурсів міжнародних фінансових організацій

та наявності низки внутрішніх і зовнішніх ризиків для відновлення висхідних тенденцій інвестиційної діяльності державна інвестиційна політика має спрямовуватися на упровадження дієвих механізмів стимулювання залучення вітчизняного й іноземного капіталу та створення ефективної системи управління інвестиційними процесами. **Пріоритетними напрямками державної інвестиційної політики мають бути такі.**

Підвищення ефективності державного регулювання у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності у спосіб:

- подальшого вдосконалення механізму «єдиного інвестиційного вікна» задля мінімізації участі інвестора та скорочення часу проходження дозвільних і погоджувальних процедур у різних сферах інвестиційної діяльності з урахуванням їх специфіки;

- оптимізації системи податкових і митних пільг для інвесторів на основі експертизи інвестиційних проектів, зменшення часових і матеріальних витрат на ведення податкового обліку та сплату податків, посилення контролю за використанням пільг вітчизняними й іноземними інвесторами;

- продовження роботи з формування та ведення Державного реєстру інвестиційних проектів і проектних (інвестиційних) пропозицій відповідно до норм Закону України «Про інвестиційну діяльність» і підзаконних нормативних актів, удосконалення методичного забезпечення, зокрема щодо порядку та критеріїв оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів;

- активізації роботи щодо реалізації Закону України «Про індустріальні парки», надання державної підтримки у вигляді бюджетних коштів для облаштування індустріальних парків і реалізації проектів у межах цих парків;

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері міжнародної технічної допомоги, активізації залучення міжнародної технічної допомоги та співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями для підтримки структурних зрушень завдяки розвитку високотехнологічних перспективних секторів економіки;

- створення сучасної системи державних гарантій захисту приватних (у т.ч. іноземних) інвестицій і врегулювання комерційних суперечок між суб'єктами інвестиційного процесу;

- прискорення розвитку інноваційної інфраструктури завдяки підтримці створення інноваційних центрів і центрів трансферу технологій, технополісів, технологічних і наукових парків, інноваційних кластерів та бізнес-інкубаторів, венчурних фондів і стимулювання комерціалізації інновацій та науково-технічної діяльності;

- опрацювання механізму державної підтримки кластерів для реалізації інвестиційних та інноваційних програм і проектів за пріоритетними напрямками.

Практичне запровадження низки вдосконалених механізмів та інструментів грошово-кредитного, фіскального, організаційно-управлінського регулювання, зокрема:

- удосконалення амортизаційної політики, збільшення обсягів амортизаційних відрахувань для здійснення інвестиційної діяльності завдяки підвищенню норм податкової амортизації основних засобів, зокрема на машини та обладнання, використання прискореної амортизації до окремих галузей економіки, застосування бонусної амортизації щодо обладнання для науково-дослідного й дослідно-конструкторського обладнання;

- посилення спрямованості фіскальної політики на стимулювання інвестиційної діяльності у спосіб запровадження диференційованих податкових ставок на частку прибутку, що спрямовується на інвестиції;

- удосконалення надання галузевих і територіальних податкових пільг задля унеможливлення масового використання таких інструментів для мінімізації оподаткування чи отримання конкурентних переваг порівняно з іншими учасниками ринку.

Для прискорення практичного запровадження національних проектів та основних форм державно-приватного партнерства необхідно вжити заходів щодо:

- розширення сфери застосування механізму ДПП, визначення оптимальних моделей ДПП та інструментів розподілу ризиків між учасниками реалізації проектів, посилення ролі приватних інвесторів у розробленні та прийнятті інвестиційних рішень;

- посилення захисту інтересів приватних інвесторів і держави в реалізації проектів у спосіб розроблення механізму гарантування фінансування проекту з боку державного партнера протягом усього періоду реалізації проекту; визначення видів підтримки проектів державно-

приватного партнерства, що можуть надаватися органами державної влади або місцевого самоврядування;

- опрацювання механізму заохочення розвитку ринку фінансових послуг для підтримки ДПП і схеми фінансування проектів;

- законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з реалізацією національних проектів, завдяки однозначному визначенню ролі та місця національних проектів як інструменту реалізації комплексу стратегічно орієнтованих заходів, спрямованих на вирішення найбільш актуальних завдань модернізації суспільства; умов залучення та порядку визначення партнерів для національного проекту; особливостей підготовки, реалізації й надання державних гарантій при впровадженні проектів; механізмів фінансування та використання бюджетних коштів; порядку здійснення контролю при реалізації національних проектів, інтеграції національних проектів до загальнодержавної системи програмного (стратегічного) управління. Оптимальним є розгляд національного проекту як цільової програми дій, затвердженої Кабінетом Міністрів України, з відповідними імперативними плановими завданнями для відомств⁴².

Високий рівень залучення української економіки до світових потоків товарів і капіталів обумовлює необхідність **включення до складників нової моделі розвитку максимально широкого використання потенціалу відкритості національної економіки.**

Пріоритетом зовнішньоекономічної політики у сфері міжнародного співробітництва варто вважати поступову й неухильну інтеграцію України до умов діяльності і структур Європейського Союзу за одночасного поглиблення економічної співпраці з Російською Федерацією та Китаєм.

Підготовка Угоди про асоціацію між Україною та ЄС створила умови для поступової інституційної трансформації регуляторного середовища з метою розширення можливостей присутності українських виробників не лише на ринку ЄС, але й на світовому ринку загалом. Євроінтеграційний напрям необхідно розцінювати як стратегічний пріоритет, оскільки у своїй довгостроковій стратегії Україна має виходити з подальшого розвитку лібералізації умов міжнародної торгівлі,

---

⁴² *Національні проекти у стратегії економічної модернізації України* / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Бережний, А. П. Павлюк [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 144 с.

в результаті якої відбуватиметься поступове об'єднання ринків, з одного боку, Північної Америки та Європи (в межах Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства), а з другого – євразійського і далекосхідного ринків (Євразійський економічний союз та Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво), що може перерости у глобальну зону вільної торгівлі «від Ванкувера до Владивостока».

У 2013 р. Україна зазнала негативного тиску з боку окремих стратегічних партнерів з огляду на заплановане на листопад 2013 р. підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Результатом цього стало визнання доцільності відтермінування підписання Угоди.

Протидія зовнішньому тиску на Україну потребує системного підходу і має враховувати низку заходів економічного характеру:

- удосконалення митної політики, що має сприяти добросовісній експортно-імпортній діяльності;
- розроблення комплексного плану стимулювання внутрішнього попиту з визначенням конкретних шляхів і кроків;
- підвищення конкурентоспроможності продукції українських виробників;
- сприяння виходу на нові ринки, зокрема Азійсько-Тихоокеанського регіону, Латинської Америки.

Створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС разом із численними перевагами ставить перед Україною низку проблемних питань, пов'язаних з відкриттям внутрішнього ринку країни для європейських товарів, загостренням конкуренції і, як наслідок, можливим погіршенням зовнішньоторговельного балансу країни. Це вимагатиме від уряду держави своєчасних та адекватних дій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки країни.

Україна в контексті підготовки до імплементації Угоди про асоціацію потребує сприяння з боку ЄС. Одним із важливих аспектів співпраці з ЄС є продовження й започаткування нових проектів технічної та фінансової допомоги щодо адаптації законодавства, а також зміни стандартів виробництва, вимог до якості та безпеки продукції.

Україна потребує надання преференційного торговельного режиму, аналогічного тому, що надається з боку ЄС іншим країнам (наприклад Молдові) до введення в дію Угоди про асоціацію, або використання стороною ЄС інших механізмів, передбачених законодавством ЄС, і можливостей, передбачених майбутньою Угодою про асоціацію.

Важливим компонентом співпраці є здійснення перегляду (скасування) антидемпінгових заходів стосовно товарів походженням з України з метою поліпшення їх доступу до ринків ЄС.

Поряд із цим побудова прагматичних відносин з РФ і країнами Митного союзу загалом є не лише тактичним, а і стратегічним завданням, яке потребує вжиття таких заходів:

- ініціювання інституціалізації позаблокового статусу України щодо Митного союзу, зокрема – у статусі спостерігача. Обрана Україною модель співробітництва зі стратегічними партнерами – зона вільної торгівлі – є найбільш прийнятною для України на сучасному етапі розвитку країни;

- недопущення погіршення умов торгівлі між Україною та Росією; забезпечення виконання Угоди про зону вільної торгівлі між країнами СНД;

- започаткування тристороннього діалогу між Європейським Союзом, Україною та Митним союзом, під час якого сторони матимуть можливість обговорювати актуальні питання співробітництва;

- ініціювання міждержавного діалогу на рівні представників влади, громадських організацій, підприємств з метою вирішення проблемних питань у сфері економіки й торгівлі між Україною та Росією задля розроблення спільного плану дій або «дорожньої карти», які сприяли б усуненню технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та МС, із використанням найбільш ефективних практик СОТ, інших міжнародних організацій.

Взаємодія України з міжнародними фінансово-економічними організаціями та інтеграційними об'єднаннями має підпорядковуватися цілям збалансованого і стійкого економічного розвитку. У зв'язку із цим пріоритетним на 2014 р. та найближчі роки залишається **налагодження продуктивної співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними фінансовими організаціями**. Причому основою такої співпраці мають бути макроекономічні програми розвитку і конкретні інвестиційні проекти, підготовлені українською стороною з огляду на потреби реформування національної економіки. Відповідно, узгоджені макроекономічні показники й заходи в галузі економічної політики, які водночас є умовами кредитування з боку міжнародних фінансових організацій, мають відображати основні засади політики соціально-економічної модернізації.

Співробітництво з міжнародними економічними організаціями не має обмежуватися лише суто утилітарними питаннями. Необхідна активізація ролі України в обговоренні й вирішенні глобальних економічних проблем, у зв'язку із чим доцільно залучити інтелектуальний потенціал наукових і ділових кіл до розроблення та активної пропаганди українського погляду на глобальні питання, що обговорюються в межах МВФ та інших міжнародних фінансових установ, Організації економічного співробітництва та розвитку (досягнення членства в якій є одним із середньострокових пріоритетів України), Міжнародного економічного форуму в Давосі, «Групи двадцяти» тощо.

Реалізація позитивного потенціалу відкритості економіки як інструменту розвитку вимагає дій за такими напрямками.

1. *Пріоритети й інструменти експортної політики.* Заходи, що сприятимуть удосконаленню експортного складника торговельної політики України й подоланню негативних наслідків світової фінансової кризи в умовах поглиблення зовнішньоекономічної інтеграції (зокрема через інструментарій СОТ), мають охоплювати:

- розвиток комерційної дипломатії та активізацію застосування механізмів СОТ для захисту національних економічних інтересів;
- створення маркетингових і сервісних мереж на пріоритетних закордонних ринках;
- удосконалення митних процедур завдяки подальшій гармонізації національного митного законодавства зі стандартами ЄС, узгодженню процедур із партнерами з країн Митного союзу; забезпечення належного виконання чинного митного законодавства;
- забезпечення прозорості механізму відшкодування ПДВ і попередження зловживань у цій сфері;
- розвиток системи фінансової підтримки експорту, що могло б бути досягнуто, зокрема, створенням на основі Українського державного експортно-імпортного банку спеціалізованого агентства кредитування і страхування експорту;
- інформатизацію зовнішніх економічних зв'язків України, у т.ч.:
  - створення комплексної інформаційної системи у сфері зовнішньої економічної діяльності й державного моніторингу за здійсненням експортно-імпортних операцій;
  - підвищення рівня поінформованості національних експортерів щодо цінової ситуації на зовнішніх ринках, змін торго-

вельної політики України та її основних торговельних партнерів, а також щодо стандартів і технічних вимог – стосовно традиційних і потенційних нових продуктів українського експорту;

- створення єдиної інформаційної бази даних тендерів, що проводяться в зарубіжних країнах, надання системної інформаційної та консультаційної допомоги українським компаніям для забезпечення їх участі в міжнародних тендерах, виставках та ярмарках;

- укладення економічно обґрунтованих угод про вільну торгівлю з головними торговельними партнерами.

2. *Регулювання імпорту.* З огляду на те, що основні напрями й інструменти зовнішньоекономічної політики України відповідно до світової практики обумовлюються передусім міжнародними зобов'язаннями в межах Світової організації торгівлі та преференційними торговельними угодами, не варто вдаватися до різких обмежувальних дій щодо імпорту й неопротекціоністських заходів. **Збільшення імпортних тарифів або введення інших нових кількісних обмежень імпорту мають бути заходами екстреної та короткострокової дії. Водночас пріоритет має надаватися заходам торговельної політики, що переважно стимулюватимуть експортну активність українських виробників.** У сфері регулювання імпорту пріоритетними є:

- застосування в разі потреби відповідно до норм ГАТТ/СОТ антидемпінгових і компенсаційних мит, товарних квот та інших прийнятих у світовій практиці інструментів захисту вітчизняних виробників на визначений кінцевий термін;

- посилення боротьби з тінговою імпортною діяльністю:

- створення системи контролю якості імпортованої продукції;
- запровадження електронного декларування імпорту;
- застосування систем аналізу ринків і взаємодії з контролюючими органами країн-партнерів;
- удосконалення методики визначення митної вартості тощо;

- запровадження заходів щодо диверсифікації географічної структури енергетичного імпорту задля підвищення рівня безпеки внутрішнього ринку й забезпечення стабільності функціонування основних експортоорієнтованих енергоємних галузей.

3. Політика щодо залучення іноземних інвестицій. Посилення конкуренції за інвестиції на світовому ринку капіталів, з одного боку, та значний потенціал України щодо залучення іноземних інвестицій – із другого, диктують необхідність цілеспрямованого впливу на приплив капіталу в Україну у спосіб:

- державного регулювання регіонального розподілу та використання інвестицій зі створенням стимулюючих чинників для залучення інвестиційних ресурсів до пріоритетних секторів економіки та депресивних регіонів, а також надання державних гарантій інвесторам;
- системної роботи щодо деофшоризації та детінізації інвестиційного циклу економіки;
- перегляду організаційних засад національного проектування задля перетворення національних проектів на точки концентрації залучених ПІІ;
- створення інституту інвестиційного омбудсмена (або й інвестиційного трибуналу) для забезпечення об'єктивного та сумісного з міжнародною практикою розгляду юридичних спорів за участю іноземних інвесторів.

3.4. Засади нового економічного діалогу

Інституційна модернізація є найбільш складним, проте найбільш важливим і необхідним складником упровадження нової моделі розвитку країни. Суспільний вибір на користь нових інституційних норм досягається завдяки встановленню соціального, економічного й політичного консенсусу в суспільстві на основі діалогу між автономними соціальними й економічними групами інтересів⁴³. Для гарантування успішності змін у суспільстві має відбутися формування певного соціального капіталу, що є своєрідним «запасом соціальної стійкості» й основним джерелом легітимності дій органів державної влади перед громадянами⁴⁴.

⁴³ Caselli F. Economics and politics of alternative institutional reforms / F. Caselli, N. Gennaioli // The Quarterly Journal of Economics. – 2008. – August. – P. 1197–1250 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/legal.pdf>

⁴⁴ Сакада М. О. Легітимність соціальна / М. О. Сакада, Н. І. Шараєва // Соціологія : короткий енцикл. слов. / за заг. ред. В. І. Воловича. – К., 1998. – С. 283–284.

На сьогодні українському суспільству притаманна низка рис, що формують систему цінностей громадян і безпосередньо чи опосередковано впливають на економічний розвиток:

- *прагнення до розширення свободи слова.* У масовій свідомості цінність самого факту існування можливостей вільного висловлення власної думки набула природного зростання і вважається громадянами об'єктивною необхідністю;

- *усвідомлення демократичного режиму як основи добробуту сімей,* незалежно від рівня участі у його функціонуванні;

- *розчарування в існуючій політичній системі України.* Громадяни переконуються в нездатності реалізувати свої інтереси належним чином через чинну політичну систему⁴⁵;

- *зростання та закріплення значущості нематеріальних цінностей.* Найгостріше громадяни реагують на становище щодо таких цінностей, як добробут дітей (молодих сімей); створення рівних можливостей для належного працевлаштування та підвищення освітнього рівня; можливість висловлення власної думки з будь-яких питань суспільного життя (проте не участь у громадському житті);

- *переважання світової споживчої культури.* Сприйняття внутрішнього соціально-економічного середовища відбувається через купівельну спроможність щодо зовнішнього, а не внутрішнього виробництва. Тому при відновленні після кризи ринків розвинених країн і відставанні національного ринку оцінка внутрішньої ситуації суспільством погіршується на ґрунті розриву в купівельному «кошику»;

- *підвищення межі сприйняття бідності.* На тлі загального підвищення рівня доходів незначне зубожіння сприймається більш гостро, а рушійною силою невдоволення економічними умовами (змінami) стають групи населення, які до цього часу отримували вигоди від зростання національного господарства («середній клас» і різні категорії пенсіонерів);

- *зростання мобільності соціальної комунікації молоді.* Встановилася швидка циркуляція та зростання бази безпосереднього спілкування в молодіжному середовищі, що формує нову швидкість і масштаб реакції на перетворення у країні;

---

⁴⁵ *Бережний Я. В.* Політико-інституційні чинники розвитку економіки України: громадянське суспільство і національна ідеологія // Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – С. 187–197.

- *переважання позитивного ставлення до підприємництва.* Постійно зростає позитивне ставлення до підприємництва та підприємницької діяльності як форми вираження індивідуальних здібностей економічно активних громадян;

- *зміцнення мотивації до самореалізації.* Зберігається глибока фахово-професійна нереалізованість значної частини населення⁴⁶, тому номінальне поліпшення зайнятості громадян не означає одночасного зростання задоволення економічним середовищем чи реформами серед населення через відсутність можливостей знайти роботу за фахом. Це не сприяє суспільній легітимізації чинної системи суспільної організації;

- *зростання потреби набуття й захисту права приватної власності.* Утвердженню у відчутті прав власності суперечить тривала нездатність громадян повною мірою реалізувати власні права на власність, що погіршує оцінки щодо рівня ефективності економіки та дій уряду;

- *виснаження можливостей отримання тіньових доходів.* Скорочення тіньових доходів у роки кризи переклало тягар «тіньових видатків» на офіційну заробітну плату. При цьому потреба у здійсненні неофіційних (корупційних) платежів не зменшувалася, а за багатьма оцінками – зростала. Населення стало сильніше відчувати тиск корупції на власний добробут⁴⁷.

Таким чином, у сучасному соціально-економічному, а також політичному становищі в Україні фіксується високий рівень соціальної напруженості і сформовано запит на трансформацію країни. На сьогодні, утім, можливості для практичної модернізації через наявні інструменти громадянського суспільства залишаються обмеженими. Це означає, що створення соціального капіталу якщо не блокується, то принаймні стримується. Отже, втрачається соціальна легітимність інститутів влади. Політична система країни замикається в управлінському глухому куті, що в довгостроковій перспективі знижує конкурентоспромож-

---

⁴⁶ *Монусова Г. А.* Удовлетворенность трудом: межстрановые сопоставления / Г. А. Монусова // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 12. – С. 74–83.

⁴⁷ *Бережний Я. В.* Щодо пріоритетів оптимізації політики реформ в Україні в післякризовий період розвитку : аналіз. зап. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/888/>

ність країни й може мати непередбачувані наслідки для функціонування державного організму як цілісного утворення. Постає необхідність пошуку оптимальних механізмів трансформації існуючої суспільно-політичної організації суспільства.

Наявність суспільного запиту на трансформацію найточніше співпадає з потребою модернізації економіки під впливом викликів післякризового світу. Створюється можливість прискорення процесу реалізації реформ, необхідність яких констатовалася ще у 2010 р. і набула практичного втілення у стратегії модернізації країни. Як відомо, у 2013 р. (значною мірою під тиском потреб вирішення поточних завдань антикризової політики) реалізація реформ суттєво сповільнилася. Між тим втілення цієї можливості потребує суспільної легітимізації інститутів реформаторів, що, на жаль, виявилася значною мірою втраченою.

Відновлення такої легітимності (по суті, консолідованості громадянського суспільства) має відбуватися у спосіб широкого суспільного діалогу, предметом якого мають стати засадничі принципи нової моделі економічного розвитку, які на сьогодні стали головними причинами суперечок і джерелами делегітимізації політики реформ. Досягнення суспільного договору щодо непорушності цих принципів і визначення відповідних гарантій могло б відкрити шлях для виходу України із глибокої політичної кризи, перш ніж відбудеться переростання останньої в соціально-економічну.

Зокрема, предметами такого суспільного діалогу могли б бути такі.

1. Визначення «дорожньої карти» реалізації стратегії європейської інтеграції України, у т.ч. з артикуляцією парадигми побудови стосунків на інших географічних напрямках, передусім вирішення конфліктних питань із Митним союзом, а також із прозорим визначенням потенційних ризиків для національної економіки та способів їх мінімізації.

2. Збалансування фіскального навантаження та виконання державою покладених на неї функцій. Домовленість щодо функціонального навантаження держави (а воно, вочевидь, буде досить високим з огляду на значний обсяг завдань у сферах зниження соціальної нерівності й забезпечення якісного середовища життя) має поєднуватися із зобов'язаннями щодо належної сплати податків за прозорими передбачуваними процедурами.

3. Забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів і для суб'єктів господарювання, і для пересічних громадян. Ітиметься насамперед про ефективність, цільовий характер і прозорість витрачання бюджетних коштів із запровадженням додаткового контрольно-звітнього інструментарію.

4. Гарантування свободи підприємництва та конкурентності ринків. Подальша дерегуляція потребуватиме «перезавантаження» механізмів здійснення регуляторної політики й забезпечення безпеки споживання. Проведення ефективної антимонопольної політики подекуди потребуватиме прийняття політичних рішень щодо обмеження привілеїв значущих фінансово-промислових груп.

5. Практична реалізація прав регіонів на власний розвиток. Розширення можливостей реалізації регіонами власного потенціалу розвитку може супроводжуватися і збільшенням їхньої відповідальності за розбудову локальної інфраструктури життєдіяльності, а також має бути закріплене інституційними гарантіями дотримання балансу прав із центром (внесення змін до Бюджетного кодексу, утворення Фонду регіонального розвитку, децентралізація контролю за коштами місцевих бюджетів тощо).

Наведений перелік міг би бути розширений на основі проведення експертних консультацій.

4. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У світі наростання глобалізаційних процесів супроводжується посиленням економічної та соціальної нерівності й сегментації суспільства. Сучасний тренд яскраво ілюструє прогноз глобальних тенденцій 2014 р., представлений на Всесвітньому економічному форумі у прогнозі «Глобальний порядок денний 2014» (*Outlook on the Global Agenda 2014*)⁴⁸, з-поміж яких варто виділити такі: поглиблення розриву між доходами багатих і бідних, що спричиняє значні втрати для економіки,

---

⁴⁸ *Outlook on the Global Agenda 2014 / World Economic Forum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC_GlobalAgendaOutlook_2014.pdf

соціальної політики, охорони здоров'я та освіти в усіх регіонах світу; стає структурне безробіття, що негативно впливає на суспільний добробут і політичну стабільність; зниження довіри до економічної політики через глибокий спад і надто повільне відновлення; зниження довіри до державного управління, криза легітимності національних урядів та інших державних інституцій; посилення урбанізації, зростання ролі й кількості мегаполісів (концентрація населення в мегамістах, сприяючи економічному розвитку, спричиняє значні соціальні, екологічні й ресурсні проблеми).

В умовах зростаючої економічної та політичної нерівноваги й невизначеності суттєво змінюється соціальний клімат і у глобальному просторі, і на рівні національних держав, трансформується ціннісний складник людського життя. Основними ресурсами постіндустріального суспільства стають знання та продуктивна праця, що визначає безальтернативну необхідність розвитку і збереження людського капіталу. Останнє неможливе без соціалізації економіки, без визначення як головного орієнтиру забезпечення належних умов для життєдіяльності й розвитку людини, кваліфікація та ініціатива якої стає головним рушієм постіндустріальної економіки.

Варто визнати, що з появою новітніх тенденцій у сучасному світі ефективність старої системи соціального регулювання, яка сформувалася в умовах індустріальної економіки та в інших соціально-демографічних реаліях, у т.ч. і в розвинених країнах Заходу, поставлена під питання. Набуває поширення зниження довіри до соціальної держави як ефективного провідника внутрішньої та зовнішньої політики, розпочато дискусію щодо неспроможності старих і невизначеності нових моделей соціальної й економічної політики. Це актуалізує проблему формування нової моделі соціальної держави, яка враховує критичний дискурс, що склався.

В Україні соціальна політика як основний складник політики держави офіційно завжди була одним з найперших пріоритетів. Проголошені соціальні ініціативи Президента України засвідчили суттєве підвищення уваги саме до цього складника державної політики, що відобразилося і в офіційних державних документах та практичних діях державної влади, і у програмних документах та публічній активності майже всіх політичних сил. Однак у країні склалася ситуація, за якої соціальна політика із засобу зменшення суспільної напруги перетворилася на один

із суттєвих чинників її посилення, а основоположні цілі залишилися нереалізованими.

Існуюча модель соціальної політики утруднює реалізацію її основних функцій, серед яких забезпечення соціально-політичної стабільності; справедливий перерозподіл суспільного багатства; забезпечення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку завдяки підвищенню якості людського капіталу; забезпечення інтеграції (консолідації) та безпеки суспільства. Як засвідчили події листопада-грудня 2013 р., навіть відносно позитивна динаміка показників розвитку соціальної сфери (зростання доходів, соціальних трансфертів в умовах депресивності економіки) не убезпечує від різких сплесків соціальної напруженості.

Сьогодні найбільш складними проблемами соціальної сфери стали процеси збідніння більшої частини населення, побоювання втрати соціального статусу та можливостей виживання, що призвело до масової невротизації людей, розвитку процесів соціальної дезактивації населення.

Характерною особливістю 2013 р. є посилення протестних настроїв⁴⁹. Громадяни вважають, що держава не забезпечує їхнього права на гідний рівень життя, права обирати владу і впливати на її рішення, права на справедливе судочинство, права бути захищеним від сваволі представників влади і злочинності. Інтегральний індекс соціального самопочуття знизився досить суттєво, наблизившись до позначки, яка відділяє помірно негативне ставлення від дуже негативного.

Зменшилося і значення показника задоволеності життям. Громадяни України не відзначають відчутних позитивних змін у більшості сфер життєдіяльності країни. Так, 73 % вважають, що за останні два роки ситуація із цінами погіршилася; понад половину опитаних підкреслили погіршення у сфері охорони здоров'я та працевлаштуванні упродовж останніх двох років; понад 40 % – погіршення у сферах розвитку малого й середнього бізнесу, забезпеченні соціального захисту, наданні житлово-комунальних послуг.

---

⁴⁹ Дані соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» разом із соціологічною службою Центру Разумкова із 17 по 22 травня 2013 р. (Див. : *Весняна хвиля протестів: підсумки і прогнози* : прес-конференція / Укрінформ. – 2013. – 11 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/hihvihihhihhihuhuhuh.htm>)

Улітку 2013 р. насамперед завдяки погіршенню соціально-економічної ситуації соціологи кваліфікували суспільний настрій в Україні як «передпомаранчевий». Торік 43 % акцій протесту мали соціально-економічні причини, за перші п'ять місяців 2013 р. частка соціально-економічних протестів зросла до 55 %⁵⁰.

Отже, запровадження проголошеного курсу реформ супроводжується зростанням відчуття незадоволеності й недовіри у суспільстві. Така динаміка ставить під сумнів не лише ефективність реформ в Україні, а й загальну перспективу її позитивного соціально-економічного та політичного поступу⁵¹. Це створило підґрунтя для суттєвих порушень консолідованості українського суспільства, загострення політичної напруженості в країні. Унаслідок критичного розриву між декларованими цілями й результатами їх досягнення *склався украї низький рівень довіри до держави та пропонованих нею напрямів модернізації*.

Вирішення соціальних проблем, що постійно зростають, потребує значних витрат бюджетів усіх рівнів на утримання медичних, соціальних, спеціальних освітянських і пенітенціарних закладів тощо. Проте реального соціального ефекту ці витрати за існуючої системи не дають.

Реальні події свідчать про існування значного дисонансу між цілями, що декларуються, і практичними результатами у сфері соціальної політики. Розбіжності пов'язані з тим, що існуюча інституційна система суспільства надає дуже вузький спектр реальних можливостей для здійснення ефективної соціальної політики, на заваді якої стають такі системні вади:

- *відсутність узгоджених і виконуваних довгострокових стратегій соціально-економічного розвитку та чітко сформованих і визначених інструментів реалізації цих стратегій*. Отже, спостерігаються орієнтація на короткочасні результати і критичне зниження рівня особистої та корпоративної відповідальності за рішення, що приймаються, механізми й результати їх реалізації;

---

⁵⁰ *В країні* – передпомаранчевий настрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/main/2013/07/16/90413-ukrayini-peredpomaranchevu-nastriy>

⁵¹ *Головаха Є.* Довіра до державно-політичних інститутів і реформи в Україні / Є. Головаха, Т. Любива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/20-rokiv-monitorinukraini.htm>

• *погляд на соціальну політику виключно як на сферу підтримки окремих категорій і груп населення, що призвело до того, що соціальні виплати, які постійно збільшуються, не впливають суттєво на масштаби бідності. Варто підкреслити, що зазначена соціальна модель приваблива передусім для маргінальних прошарків, що перебувають у соціальній апатії, не застосовуючи активних зусиль до зміни свого життя.*

На тлі постійного збільшення фінансування зростаючого «соціального дна» відбувається вимушене дефіцитністю бюджетних ресурсів скорочення витрат на освіту, позашкільну систему освіти, розвиток фізкультури та спорту, сфери послуг для сімей, у т.ч. сфери відпочинку. Тим самим зменшується підтримка тих, хто має можливості забезпечувати себе завдяки активній трудовій діяльності; на них лягає тягар зростаючих витрат у вигляді податків, комунальної реформи, зростання цін на медичне обслуговування та отримання якісної освіти тощо.

Кризовий консерватизм представників «соціального дна» (до якого, на жаль, належать і низькооплачувані працівники, значна частина сільського населення тощо) стикається з модернізаційними прагненнями економічно активної частини населення – самозайнятих осіб, власників малого й середнього бізнесу, високооплачуваних фахівців постіндустріальних економічних інституцій та інтелектуальних кластерів. Ця частина сьогодні не має шляхів для виявлення й захисту власних інтересів, незважаючи на те, що саме вони є найбільш оподатковуваною частиною трудового потенціалу і мали б бути опорою для держави. Остання у її нинішньому вигляді витісняє їх із поля соціально-економічного діалогу, що спричиняє їх тінізацію, зменшення кількості, еміграцію тощо. Водночас саме група економічно активних громадян здатна вести зважений діалог із владою, розуміючи й беручи до уваги усі ризики та проблеми, пов'язані з нинішньою глобальною економічною та світоглядною кризою. Понад те, створення нового суспільного договору, побудованого на співпраці «середнього класу» й держави, дасть змогу зупинити розширення «соціального дна» та зменшити видатки на його утримання.

На наш погляд, саме орієнтація на підтримку найбідніших прошарків, малозабезпечених, соціально вразливих, непрацездатних груп населення призвела до різкого зниження ефективності соціальної політики загалом і соціальних витрат зокрема. Результатом цього є подальше скорочення кількості соціально успішних родин, які здатні самостійно

вирішувати свої життєві завдання, не потребують державної підтримки та спроможні вкладати кошти у вигляді податків до бюджету країни.

Глибокі деформації механізму державного регулювання процесів перерозподілу коштів між багатими й бідними, висока поляризація суспільства викликають у населення відчуття соціальної несправедливості. Особливу значущість має фіксація в суспільній свідомості уявлення, що подолання соціальної поляризації не є першочерговим завданням держави. Поляризація суспільства – за доходами, доступом до базових соціальних послуг, станом здоров'я, якістю життя, статусом на ринку праці тощо – поєднується в Україні з відсутністю суттєвого прошарку середнього класу як гаранта соціальної стабільності та прогресу.

Саме на сприяння становленню й ефективній життєдіяльності середнього класу, на забезпечення працездатним верствам умов для самостійного підвищення власного добробуту завдяки зростанню доходів від продуктивної кваліфікованої трудової діяльності має бути орієнтована нова модель економічного розвитку для України. Концептуальний підхід до побудови нової моделі соціальної політики потребує вирішення трьох блоків завдань: *підтримка продуктивної зайнятості, збереження соціальних можливостей сім'ї, відновлення соціальної відповідальності й солідарності.*

Продуктивна зайнятість є необхідною умовою для відновлення трудової мотивації, підвищення якості трудового потенціалу, зростання доходів працездатної частини населення, запобігання процесам зубожіння та маргіналізації, посилення соціальної активності громадян. Необхідно забезпечити динамічну рівновагу між рівнем адаптації працездатного населення до вимог сучасної економіки й підвищенням продуктивності та якості праці.

Концентрація соціальної політики на підтримці сім'ї полягає у створенні можливостей для реалізації сім'єю соціальних функцій і сприянні розширеному відтворенню людського потенціалу у спосіб забезпечення добробуту членів всіх родин, незалежно від їх характеристик (наявність дітей, кількість поколінь у сім'ї, наявність обох батьків, вік і стан здоров'я членів сім'ї тощо).

Відновлення соціальної відповідальності посилює рівень суспільної солідарності, зменшує поляризацію суспільства й запобігає соціальному протистоянню. Збільшення прошарку статусних рангів

і державних утриманців призводить до наростаючої соціальної напруги, фіналом якої є соціальний вибух. У найбільш сприятливому для держави випадку «вибухає» найбільш договороспроможна група економічно проактивного населення, яке поважає законність як таку, чітко формулює власні прагнення й потреби та здатна до кваліфікованого діалогу. Менш сприятливою є ситуація соціальної агресії з боку люмпенізованої групи недоспоживання; у цьому випадку соціальний вибух відкидає суспільство назад і потребує для виправлення ситуації значно більше ресурсів, ніж сумарний виграш від соціально-економічного розвитку.

Результативність стратегічних підходів до формування нової моделі соціального розвитку України значною мірою залежатиме від того, наскільки значущі й соціально ефективні відповіді будуть знайдені на існуючі запити суспільства у цій сфері. На сьогодні такими головними запитами українці вважають *забезпечення соціальної справедливості (рівність доступу громадян до основних соціальних благ – безпеки, охорони здоров'я, житла, освіти, гідної оплати праці, належного соціального захисту); ліквідацію значних диспропорцій у соціально-економічному розвитку різних соціальних верств і демографічних груп; підвищення соціальної довіри й соціальної згуртованості в суспільстві.*

Зважаючи на загальнодержавні пріоритети, спрямовані на соціальний розвиток і проведення реформ соціальної сфери, стратегічними цілями соціального розвитку мають стати такі.

1. *Зменшення соціальної нерівності.* Створення рівних і справедливих можливостей для всіх передбачає:

- відновлення справедливості й доступності ресурсів державного управління та організаційного контролю;
- широке впровадження технологій «соціальних ліфтів», що забезпечить рівний старт і просування кожної людини на основі її здібностей і таланту, незалежно від її місця проживання та соціального стану;
- подолання нерівності в доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, соціальної інфраструктури, мережі *Internet*.

2. *Усунення диспропорцій суспільного розподілу доходів, скорочення бідності й формування прогресивної соціальної структури суспільства.* Найближчими завданнями щодо вдосконалення сфери доходів населення мають стати:

- осучаснення мінімальних соціальних стандартів (мінімальні заробітна плата й пенсія) завдяки приведенню споживчого кошика для основних соціальних і демографічних груп населення у відповідність до сучасних реалій;

- оптимізація структури доходів населення в напрямі підвищення питомої ваги заробітної плати як чинника подолання бідності працівників і членів їхніх сімей. Така оптимізація має бути наслідком послідовної державної політики, спрямованої на підвищення частки оплати праці у випуску продукції;

- суттєве вдосконалення у співпраці із профспілковими й іншими громадськими організаціями функції державного нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства в частині недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати й виплат соціального характеру (лікарняні, допомоги з безробіття, по вагітності, пологах, догляду за дітьми тощо); суттєве зниження регіональної та галузевої диференціації заробітної плати.

3. *Кардинальне підвищення ролі гідної та продуктивної праці в соціальному розвитку.* Реалізація зазначеної цілі спрямована на створення умов для забезпечення гідної праці громадян, що досягатиметься завдяки активізації розвитку галузей економіки, створення сучасних робочих місць, запровадження економічного стимулювання для легалізації зайнятості населення, підвищення якості робочої сили та рівня соціального захисту працюючих громадян через розвиток в Україні соціального діалогу, соціального страхування та відповідальності бізнесу. 2014 рік має стати стартом глибинних і давно назрілих соціальних та економічних реформ, орієнтованих на таке:

- розроблення системних прогнозів щодо потреби в робочій силі, заснованих на пріоритетах розвитку економіки, аналізі демографічних і міграційних процесів;

- створення стратегічних прогнозів стосовно кадрових (освітньо-кваліфікаційних) потреб ринку праці відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу й даних щодо регіонального розвитку;

- визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами глобальної, національної та регіональних економік;

- запровадження системи освіти протягом життя, яка дає змогу зменшити розрив між вимогами високотехнологічної економіки та

спеціальними компетентностями працівників середнього й старшого віку;

- постійна модернізація освітнього простору (зокрема технічного оснащення закладів освіти), оновлення інформаційно-методичних матеріалів, забезпечення умов для підвищення кваліфікації викладацького складу тощо;

- активна профорієнтаційна діяльність місцевих органів влади, закладів освіти й роботодавців;

- заохочення особистої відповідальності працівників за власне професійне зростання.

4. *Створення ефективної (за критеріями доступності, прозорості, адресності, достатності, а також якості надання соціальних послуг) системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей, насамперед тих, які опинилися у складних життєвих обставинах.* Досягнення зазначеної мети передбачає трансформацію діяльності соціальних служб відповідно до нової ідеології соціального захисту, коли пріоритетом є якісне відтворення соціального і трудового потенціалу, а доходи від продуктивної та легальної праці стають основним джерелом грошових доходів населення. Водночас зберігається система надання соціально незахищеним верствам ефективного доступу до соціальної допомоги на засадах адресності, розширення переліку й доступності соціальних послуг, введення новітніх технологій в роботу соціальних служб усіх рівнів. Головними пріоритетами мають стати:

- посилення адресного характеру надання соціальної допомоги та пільг:

- запровадження нової ідеології спрямування державної підтримки найбідніших верств населення та стимулювання одержувачів допомоги до самозабезпечення;

- узгодження державної політики соціального захисту з політикою щодо праці, податків, сім'ї, демографії та активізація заходів, спрямованих на самозабезпечення сімей та окремих осіб;

- поєднання матеріальної допомоги бідним із заходами щодо їх соціальної інтеграції та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці;

- визначення ступеня нужденності сім'ї як критерію для прийняття рішення щодо надання державної допомоги;

- підвищення рівня соціального захисту дітей малозабезпечених сімей, зокрема збільшення розміру допомоги із 75 до 100 % відповідного прожиткового мінімуму;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері соціальної підтримки та надання соціальних послуг, підвищення значущості інституту соціальних інспекторів;
- створення єдиної бази даних одержувачів усіх видів соціальної підтримки, єдиного інформаційного середовища для органів праці та соціального захисту населення;
- упровадження інформаційних технологій у соціальну сферу та налагодження міжвідомчої взаємодії при наданні послуг органами соціального захисту населення задля спрощення системи їх надання;
- удосконалення та розвиток системи соціальних послуг для населення, підвищення їх якості:
  - подальше розроблення й упровадження державних стандартів соціальних послуг, підвищення ефективності механізмів соціального замовлення та контролю за якістю надання соціальних послуг;
  - підвищення кваліфікації надавачів і запровадження інноваційних соціальних послуг;
  - розвиток сімейних форм виховання та профілактика соціального сирітства, зокрема потрапляння у складні життєві обставини дітей трудових мігрантів;
  - посилення соціальної підтримки громадян похилого віку та інвалідів, подальший розвиток системи послуг, що надаються за місцем проживання;
- підвищення якості та збільшення обсягу послуг з реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів з акцентом на реабілітаційний напрям, орієнтований насамперед на використання соціальних механізмів компенсації та адаптації;
- удосконалення механізмів забезпечення житлом пільгових категорій громадян, оптимізація діючих програм придбання (будівництва) житла та забезпечення цих категорій громадян якісним спеціалізованим житлом відповідно до потреб;
- посилення соціальної відповідальності бізнесу, передусім великого, стосовно збереження й відновлення соціальної і культурної інфраструктури територій, де розташовані виробничі потужності, підтримки

соціальних ініціатив територіальних громад, сприяння розвитку системи надання соціальних послуг, забезпечення працівникам можливості ефективно поєднувати професійні та сімейні обов'язки.

5. *Подальше реформування пенсійного забезпечення.* Пенсійна реформа має стати одним із шляхів до якісного, справедливого соціального забезпечення, а також повноцінного виконання державою своїх обов'язків перед громадянами. У сфері пенсійного забезпечення перед країною стоять такі головні завдання:

- забезпечити більш щільну прив'язку розміру пенсій до тривалості трудового стажу та обсягу сплачених внесків;
- підсилити контроль за сплатою та адмініструванням єдиного соціального внеску;
- ліквідувати дефіцит Пенсійного фонду. Цього можна досягти, зокрема, завдяки позбавленню Пенсійного фонду частини невластивих для солідарної системи видатків, які, за підрахунками Мінсоцполітики, у 2013 р. становили понад 40 млрд грн⁵².

Крім цього, задля вдосконалення системи пенсійного забезпечення необхідно:

- здійснити інвентаризацію пенсійних пілг за професійною та соціальною ознаками з метою визначення ступеня їх обґрунтованості й розробити пропозиції щодо їх оптимізації;
- критично проаналізувати результати щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на найближчі 10 років. На підставі аналізу підготувати пропозиції щодо стабілізації фінансового стану Пенсійного фонду України, у т.ч., за необхідності, оцінити можливість і доцільність запровадження додаткових джерел доходу;
- завершити підготовку до запровадження обов'язкових корпоративних пенсійних схем для фінансування дострокових і спеціальних пенсій для особливих категорій професій, пов'язаних із ризиком для життя;
- створити інституційні компоненти функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

---

⁵² *Сучасний стан та шляхи вдосконалення пенсійної системи України* : презентація Міністерства соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/Nataliya_Korolevska/ss-24052045#

- вжити дієвих заходів для усунення розриву в розмірах пенсій, призначених у різні роки.

6. *Забезпечення охорони та зміцнення здоров'я громадян.* Підвищення якості й ефективності надання медико-санітарної допомоги, забезпечення соціальної справедливості й захисту прав громадян на охорону здоров'я залишаються одними з першочергових пріоритетів держави. Для створення ефективної системи охорони здоров'я невідкладного вирішення потребують питання, пов'язані зі здійсненням масштабних профілактичних заходів задля своєчасного виявлення та лікування захворювань, а також з упровадженням сучасних медичних технологій. Для цього необхідно:

- з метою посилення профілактичного складника вітчизняної сфери охорони здоров'я відновити систему обов'язкових медичних оглядів (диспансеризації) для ранньої діагностики захворювань, створити єдиний простір доступної для всіх верств населення медичної допомоги. Необхідно відходити від епізодичного симптомного лікування до системи, що передбачає профілактику та відповідає потребам пацієнтів із хронічними захворюваннями;

- запровадити інформатизовану систему збору статистичної інформації та моніторингу виконання державних програм, спрямованих на охорону та зміцнення здоров'я громадян;

- забезпечити подальше впровадження Національного проекту «Нове життя – нова якість охорони материнства та дитинства», реалізацію державних програм щодо імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб, державного регулювання цін на лікарські засоби для хворих на гіпертонічну хворобу та цукровий діабет;

- розробити і прийняти державну Концепцію кадрової політики в охороні здоров'я в Україні;

- посилити державний контроль за виконанням чинного законодавства щодо надання гарантованої медичної допомоги літнім людям, дітям, вагітним і хворим із хронічними захворюваннями;

- підвести проміжні підсумки та на їх підставі здійснити коригування експерименту з реформування системи охорони здоров'я в чотирьох пілотних регіонах;

- створити програму безперервного підвищення якості надання послуг з охорони здоров'я (у т.ч. завдяки дистанційному навчанню, комп'ютеризації робочих місць лікарів тощо), застосовування на різ-

них рівнях СОЗ, удосконалення системи позавідомчого (ліцензування, акредитація, атестація) та відомчого контролю якості;

- посилити мотиваційні механізми підвищення якості надання медичних послуг, зокрема:

- посилити заходи соціального захисту працівників системи охорони здоров'я, передусім на рівні первинної ланки (забезпечення житлом, надання пільгових кредитів тощо);

- продовжити процес підвищення рівня заробітної плати працівникам медичної сфери;

- запровадити стимулюючу систему оплати за профілактичну діяльність тощо.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У 2013 РОЦІ	6
1.1. Динаміка та чинники економічного зростання	6
1.2. Грошово-фінансова стабільність та джерела її забезпечення	16
1.3. Тенденції зовнішньоекономічної діяльності.....	35
2. СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ПОТОЧНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	50
3. НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	61
3.1. Виклики післякризового світу та орієнтири нової моделі розвитку для України.....	61
3.2. Інституційні засади політики підтримки підприємництва.....	76
3.3. Упровадження дієвих інструментів розвитку	79
3.4. Засади нового економічного діалогу.....	98
4. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НОВОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	102

Наукове видання

**ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
У ПІСЛЯКРИЗОВОМУ СВІТІ**

Аналітична доповідь

Літературні редактори: *І. В. Трохлеб, О. В. Москаленко*

Коректори: *І. В. Трохлеб, О. В. Москаленко*

Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус*

Відповідальна за випуск: *Н. І. Палій*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел/факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,98.
Тираж 200 пр. Зам. № 156.

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010